

Pierre Broué
Komintern 1921-24:
Från enhetsfront till bolsjevisering

Nedan återges sex kapitel (nr 12, 14-18) ur Broués stora arbete om den Kommunistiska internationalen. Kapitel 13 har här utlämnats, eftersom det faller ur ramen för utvecklingen i Europa som här står i centrum (det kapitlet handlar om Orienten och Latinamerika).

Av de här återgivna kapitlen rör 14-16 utvecklingen i Tyskland under åren 1922-23, med det misslyckade upprorsförsöket 1923. Därefter inleddes den s k bolsjeviseringen som innebar en allt hårdare politisk kontroll från Moskvas sida och en allt mer sekteristisk politik, som skulle kulminera efter Kominternkongressen 1928, ”den tredje perioden”).

kap 10-11, om bl a

På marxistarkivet finns flera andra kapitel ur boken: [Kommunistiska Internationalen 1917-1919. Uppgången](#) (kap 1, 4-5), [Komintern och Tyskland 1921](#) (kap. 10-11, om bl a den misslyckade Marsaktionen 1921), [Kommunistiska Internationalen 1926-1933](#) (kap 23-28), [Kommunistiska Internationalen 1933-1938. Folkfrontspolitiken](#) (kap 29-31), [Motorsågsmassakern](#) (kap 32), [Kommunistiska Internationalen och Andra världskriget](#) (kap 33-34) och [Dödsbudet. Upplösningen av Komintern](#) (kap 35).

Översättningen är utförd av Björn-Erik Rosin

Innehåll

12. Slutet på epoken Lenin.....	1
Tiden efter tredje världskongressen	1
Spanien.....	1
Förvirring om Tyskland	2
Latent kris i Frankrike.....	3
Sekterismen i det italienska partiet	4
Kampen mot kriget och partiet i Grekland.....	4
Slut på ”vänsterismen” i USA?	5
Den stora vändningen.....	5
Enhet för seger	6
”Arbetarenhetsfronten”	6
Debatten inom Komintern.....	7
Konferens med tre internationaler.....	7
Krisen i Frankrike	9
Enhetsfronten i Tyskland	10
Mordet på Rathenau	10
Inför fascismens frammarsch	11
Enhetsfronten på det lokala planet	12
Fascisternas seger.....	12
Motståndet i USA.....	13
DNA går sin väg	14
En oupphörligt återkommande kris.....	14
Ny kongress, nytt program?	15
”Parollen om arbetarregering”	15
Ny strategi eller krigslist?	16
Fjärde kongressen	17
Internationalen utan Lenin	18
Byråkratins offensiv	19

14. Krisen i Ruhr.....	20
Frågan om krigsskadestånden	20
Ockupationen av Ruhr	21
Kommunisterna och krisen	22
De tyska kommunisterna i kris.....	23
Exekutiven medlar	24
På väg mot internationell kris?.....	26
En oläglig strejk?	26
En kris utan motstycke	27
Extremhögerens frammarsch	28
Komintern och nationalisterna	29
Historien med den antifascistiska dagen.....	31
Exekutiven föreslår reträtt	33
15. Till makten?	36
Ett kommunistiskt ”massparti”	36
De politiska konsekvenserna av krisen	38
Ned med Cuno!	40
Strejken som fällde regeringen	40
Stresemann tar över.....	42
Moskva svänger	43
De politiska förberedelserna	45
Meningsskiljaktigheter i ledningen	47
De militära förberedelserna.....	48
Upprorsscenariot	50
16. Det stora fiaskot	51
USA: En fars	51
Militärdiktatur i Spanien	51
Katastrofen i Bulgarien	52
Generalstrejken i Grekland	54
Tyskland: Förhoppningar	55
Tyskland: Planen börjar sättas i verket	55
Vänstersocialdemokraterna	58
Planen misslyckas	60
Vittnesbörd om Hamburg.....	61
Revolutionen pyr i Europa	63
Allmänt tumult i Sovjetunionen	63
Trojkan öppnar eld.....	64
Nederlag och rättning i leden	65
17. Fem år senare	67
Kris eller olustkänslor?	67
Svåra förluster	67
Ledare som gick förlorade	68
De nya ledarna	70
Problemet med den formella ledningen	70
De stalinistiska byråkraternas styrka.....	71
Den obemärkta vändpunkten	72
Internationell centralisering	72
Var allt fortfarande möjligt?	74
Hur åstadkomma en annan revolution?.....	75
Arbetarenhet, makten och revolutionen	76
Komintern i en återvändsgränd?	77
”Socialism i ett land”	78

18. Bolsjeviseringen.....	79
Partierna återförs till ordningen	79
Korrigeringen av KPD	79
Debatten inleds.....	79
Zinovjev skrämde av Trotskij	80
Januari 1924 – exekutivmöte och rysk partikonferens.....	82
Seger för vänstern inom KPD	82
”Avsmäraliseringen” av partiet i Tjeckoslovakien	83
Från aktivering till inre repression	84
Stalin avkunnar domen.....	85
De polska kommunisternas motstånd	86
Kampanjen mot den polska partiledningen.....	86
Femte Kominternkongressen avgör den polska frågan.....	88
Det franska partiet och krisen	89
De utsända från Kominterns exekutiv i Paris.....	90
”Socialfascismen” gör sitt intåg.....	91
Ett nytt parti: det kubanska kommunistpartiet	91
”Bolsjeviseringen”	93
Den nya strukturen	94
Lästips	94

12. Slutet på epoken Lenin

Kominterns tredje kongress hade inneburit en svår återhämtning. Lenin och Trotskij hade med nöd och näppe lyckats behärska stämningarna där. Lenins auktoritet bland kommunisterna byggde inte på någon knytnäve som antikommunisterna systematiskt föreställer sig och framställer det som. Det handlade framför allt om den prestige han hade och hans förmåga att övertyga, men det fanns gränser också för den. Vi har talat om vår förvåning över att Béla Kun fick sitta kvar i exekutivkommittén efter alla sina ”kunerier”, som en del skulle kunna betrakta som brottsliga handlingar. En anekdot visar ytterligare på den tolerans som han drog fördel av. Boris Souvarine, som också satt i exekutivkommittén, hade blivit kontaktad av anarkister, som bett honom åka till ett fängelse i Moskva och undersöka de klagomål som deras kamrater riktat mot behandlingen där. Han gjorde det helt öppet och med nödvändiga tillstånd. Men tolken angav honom. Affären hamnade hos Internationalens lilla byrå. Där föreslog Béla Kun inget mindre än att fransmannen skulle arresteras. Souvarines levnadstecknare Jean-Louis Panné uppger att det hade krävts att Lenin ingrep och ”satte Béla Kun på plats”.¹

Tiden efter tredje världskongressen

Ledningen för Kommunistiska internationalen stod inför en enorm uppgift. Det var få partier som inte hade skakats av krisen efter Marsaktionen 1921 och nu skulle en del av dem drabbas av samma kris med någon fördröjning och den debatt som förts i Moskva fick tas om. Allmänt sett handlade det om en normalisering, inte av maktövertagande, utan av att erövra massorna och satsning på massorganisationerna, som fackföreningarna, valdeltagande, men även att respektera de förpliktelser som de 21 villkoren innehöll som stöd åt de koloniala folken och det antimilitaristiska arbetet. Överallt gällde det dessutom att slå vakt om enigheten inom partiet, att behålla eller uppnå den. Och det skulle visa sig vara ytterst svårt.

Spanien

Vi har skrivit att Internationalen inte var särskilt intresserad av Spanien och att man inte skickat någon representant från exekutiven vid PSOE:s kongress i april 1921, då de som varit delegater på Kominterns kongress rapporterade om vistelsen i Moskva i slutet av 1920. Efter en het debatt, interfolierad av förolämpningar och hotelser på spanskt vis, segrade den linje som Fernando de los Ríos på ett mycket professorligt vis talat för. Hans förslag fick 8 068 röster mot 3 652 för anhängarna av anslutning till de 21 villkoren, en linje som försvarades av Daniel Anguiano och den unge typografen Ramón Lamóneda. De s k *terceristas* (anhängarna till Tredje internationalen) beslutade då att omedelbart bilda ett kommunistiskt parti, som fick namnet Spaniens kommunistiska arbetarparti, PCOE [Partido Comunista Obrero Español].

Givetvis skulle det nybildade partiet kollidera med det PCE, Spaniens kommunistiska parti, som hade bildats 1919. Och det på ett våldsamt sätt. PCE var något vänsteristiskt – Juan Andrade sade att han aldrig läst något så avskyvärt som *Radikalismen, kommunismens barnsjukdom*² –, och där såg man nykomlingarna som centristerna och krävde uteslutningar, bland annat av två tredjedelar av centralkommitténs medlemmar – ett välkänt scenario för ryssarna. Men de kunde inte spela upp sitt stycke för Moskva: det fanns inte plats för någon fler på scenen. De båda delegationerna blev därför tvungna till fredlig och stillsam samlevnad vid tredje kongressen tillsammans med en tredje tendens, de ”kommunistiska syndikalisterna” med lärarna Nin och Maurín. Endast PCOE:s delegat fick ordet.

Men situationen skulle tvärt förändras på grund av oväntade händelser i kriget i Marocko, där Abdel-Krim organiserat en resning i Rifbergen och i flera år tvingat spanjorerna att sätta in stora truppstyrkor. De trupper som leddes av general Manuel Fernández Silvestre, guvernör i Melilla och

¹ J-L Panné, *Boris Souvarine*, s. 103.

² Brev till Geers den 28 juli 1920.

personlig vän till kung Alfonso XIII, hade i själva verket krossats av upprorsmännen i Rif i slaget vid Monte Annual (Anoual) den 21 juli 1921: den alltför självsäkra spanske befälhavaren hade gått i en fälla och de marockanska soldaterna i hans enhet gjorde uppror. Det var ett oerhört nederlag för den spanska armén, som förlorade minst 8 000 man i stupade, bland dem generalen själv, 1 500 togs till fånga, och detta i strid med 3 000 partisaner som också erövrade en stor mängd moderna vapen. Vid exekutivens möte den 14 september talade Radek om ”ett nederlag för den spanska imperialismen” och till och med om ”möjligheten av en mycket revolutionär situation”.³

Jean Meyer skriver: ”Anoual blev en missad möjlighet att starta en verkligt revolutionär rörelse i Spanien. Socialistpartiet klarade inte av att kanalisera stämningarna bland massorna in i en bred folklig rörelse och störta hela systemet, monarkin och hela den politiska och sociala ordningen.”

De närmaste åren förekom strejker mot truppförstärkningar till Marocko och nya oroligheter följde. PCE manade till generalstrejk i Biscaya den 23 augusti. Samma dag vägrade soldaterna i Garellanoregementet från Bilbao att lyda order i Malaga, bara några dagar innan de skulle transporteras till Melilla i Marocko. Sergeanten José Sánchez Barroso utpekades som anstiftare och blev arresterad, dömdes till döden men benådades. Den 10 september organiserade UGT en generalstrejk i Santander mot kriget i Marocko. Socialistpartiet tog avstånd från ungdomsförbundets talesman Francisco Ruano vid ett möte i Madrid den 27 augusti.⁴ Juan Andrades hårda ord från fängelset om Alfonso XIII höll på att förverkligas: ”den kunglige idioten” som velat bli ”afrikansk kung” hade slutat som ”kungen som fått sig en omgång”.⁵ De unga ledarna för PCE, Andrade, Ugarte och Portela, trodde att det nu var läge för en resning, som de började förbereda tillsammans med unga arbetare i Biscaya och Asturien. Efter att ha anklagats för att vilja upprepa marsaktionen i Tyskland ändrade de sig, men ansåg att de blivit svikna när de varit inne på rätt väg.

Sammanslagningen av de båda kommunistpartierna skulle ändå komma till stånd i november tack vare insatserna från exekutivens utsände Antonio Graziadei. Denne visade sig vara en fulländad diplomat och lyckades till och med få med ett stycke i den text som antogs om de antiparlamentariska stämningarna bland ett stort antal arbetare och förtryckta i Spanien. Nya skärmytslingar ledde senare till början på en brytning med yttersta vänstern, Andrade, Portela och Ugarte, men krisen avväjdes tack vare den smidighet kombinerad med fasthet, som ett nytt sändebud från exekutiven visade prov på. Det var schweizaren Jules Humbert-Droz, som anlant i april 1922.

Man kan säga att ett kommunistparti fötts i Spanien tack vare exekutiven. Men det hade bildats för sent och gapet var iögonenfallande mellan antalet medlemmar – lite drygt 6 000 – och de hundratusentals arbetare, som varit ute i hårda strider under *el bienio bolchevique*. Man kan utan tvekan hävda att ett historiskt tillfälle hade gått förlorat, utan att exekutiven lagt märke till det, även om Maurín senare stillsamt skulle påpeka att ”kommunistpartiet vid denna tid var mer känt i Moskva än i Spanien”.⁶

Förvirring om Tyskland

Annat var det med Tyskland, där exekutiven inte hade upphört att ingripa alltsedan Kappkuppen i mars 1920 och där man kan säga att uppgiften efter tredje kongressen blivit att lappa ihop det man själv haft sönder. Sammanhållningen i det tyska partiet blev efter denna kongress en av de frågor Lenin värnade mest om. Med Clara Zetkins hjälp försökte han förtvivlat åstadkomma en fördelaktigare kompromiss för Paul Levi och att denne skulle få återkomma till ledningen. Men denne var övertygad om att Lenin och Trotskij i sin tur, precis som han själv, skulle fördömas av Internationalen och han gjorde inte ens en antydning till eftergift, som skulle ha kunnat hålla dörren öppen, som Lenin önskade. En direkt brytning till höger skedde därför i två steg. Den första var en direkt följd av marsaktionen och kongresserna därefter. Levi och Däumig gick sin väg och grundade ”Säll-

³ G Meaker, *The Revolutionary Left in Spain*, s. 408.

⁴ *El Socialista*, 28 augusti 1923.

⁵ JAR, ”Nouvelles d’Espagne” (Nyheter från Spanien), *Corr. Int.*, n° 18, 1 april 1925.

⁶ J Maurín, *El Bloque Obrero y Campesino. Orígenes, actividades, perspectivas*, 1932, s. 7.

skapet för kommunistiskt arbete”, KAG. I slutet av december skulle fler lämna partiet sedan den socialdemokratiska pressen publicerat dokument, som den preussiska polisen stulit ur Clara Zetkins bagage. Friesland, partiets generalsekreterare och tidigare hård motståndare till Levi, hade just insett den roll Eberlein spelat och provokationernas betydelse för exekutivens politik. Även han lämnade partiet.

Vänsterut höll KAPD på att falla sönder. Lenin var inte längre alls intresserad av något samarbete med dem och fruktade snarare, att partiet skulle ansluta sig till KPD och stärka en vänster som redan oroade honom. Vänstern leddes av de ansvariga för distriktet Berlin-Brandenburg med Ruth Fischer och Arkadi Maslow, som Lenin inte kände den minsta sympati för. Han var oerhört miss-trogen mot dem och då inte bara på grund av deras favoritsysselsättning, att ”jaga centrister”, något som han inte uppskattade.

I själva verket rådde stor förvirring om den tyska frågan, även inom Internationalens exekutiv: till kongressen i Jena i augusti hade skickats inte mindre än tre officiella dokument, brev från Lenin, Radek och exekutiven, som sinsemellan uppvisade allvarliga nyanskillnader. Lenins förslag att Maslow, som var av ryskt ursprung, skulle komma till Moskva under någon tid avvisades häftigt av vänstern: den såg det som ett sätt av ryssarna att lägga sig i det tyska partiets politik. Den första tiden av ”kompromisser” och ”fred” var helt klart mödosam.

Latent kris i Frankrike

Läget i Frankrike hade inte upphört att försämrats efter kongressen i Tours. Det stod helt klart att de centristiska ledarna i socialistpartiet, som nu döpts till Franska sektionen av Kommunistiska internationalen (SFIC), inte hade några planer på att i sin organisation arbeta för den radikala förändring Internationalen krävde och som de faktiskt själva röstat för utan att fästa någon större vikt vid. På tredje kongressen hade de flera gånger attackerats, vid ett tillfälle rent av förolämpats, av delegater från partier som var anhängare av den revolutionära offensiven. Efter att först ha angripits av Béla Kun och därefter av Radek hade de till och med lämnat lokalen i sann parlamentarisk stil! Scenariot hade upprepats vid den kongress där Profintern bildades. Omedelbart efter kongressen började exekutiven utöva mycket vänskapliga men bestämda påtryckningar på dem, i viktiga offentliggjorda dokument undertecknade av Trotskij, som ansvarade för Internationalens relationer med det franska partiet, och av Boris Souvarine, som nu befann sig i Moskva som medlem av sekretariatet. Det låg inget orimligt i deras krav. De franska ledarna hade uppenbarligen gått med på dem på kongressen, men nu bromsade de kraven på förändring.

Trotskij krävde större tydlighet i det parlamentariska arbetet, en omorganisering som skulle föra centralkommittén närmare masspartiet, att ledningen skulle utgöras av kamrater som ägnade huvuddelen av sin tid åt den och att medlemmarnas journalistiska verksamhet skulle kontrolleras. Han tryckte på att man måste skaffa sig större kunskaper om de fackliga frågorna, att pressen måste göras mer levande och läsvärd och ville ha regelbundna kontakter. En genomläsning av de brev han skrev gör det svårt att tala om någon ”bolsjevisering”, betydelsen av det begreppet fick så småningom något nedsättande över sig, ens om den betecknas som ”mild”. För att rättfärdiga sitt motstånd fördömde de franska ledarna upprört ”det auktoritära styret” och ”den oligarkiska centralismen”, som de ställde emot ”demokratisk centralism”, och framför allt även Boris Souvarine som person. Han anklagades för ordergivning, för att utfärda ”ukaser” i en ton som inte kunde tolereras, osv.

På partikongressen i Marseille i december 1923 representerades exekutiven av Bordiga, den unge tysken Heinz Neumann, som fransk polis lyckades arrestera, samt Walecki, det polska partiets underjordiske ledare. Genom diverse ränker blev inte Souvarine vald till ledningen, vilket avbröt hans uppdrag inom Internationalen, utan att saken diskuterats. Omröstningen förorsakade skandal och alla skyllde ifrån sig. Vänsterns representanter avgick och till sist ”fiskade man upp” Souvarine igen och hans internationella mandat kvarstod. Men måttet var rågat och ”den franska krisen” bröt öppet ut under spektakulära former. Nu upphörde Trotskij att vara mild.

Sekterismen i det italienska partiet

Det allmänna läget i Italien fortsatte att förvärras och exekutiven hamnade i konflikt med ett parti vars bildande man drivit igenom och som nu vände sig mot den i ett ytterst riskabelt skede för proletariatet och arbetarrörelsen. Det italienska partiet var i själva verket övertygat om att revolutionen var oundviklig, även om den dragit ut på tiden något. Med undantag av Gramsci som ofta svarade för egna och insiktsfulla analyser, hyste partiledningen, med Amadeo Bordiga som tongivande, i grunden uppfattningen att fascismen, denna ”vita kontrarevolution” som man envisades med att tala om, skulle krossa socialdemokratien och öppna vägen för och påskynda avgörandet – för hur som helst måste revolutionen gå över socialistpartiets lik. Partiet bevakade svartsjukt sitt revir och såg inte med blida ögon på att några ”mellanliggande” uppfattningar kunde vara vägen till kommunismen. Redan på Kominterns tredje kongress hade Lenin häftigt angripit italienaren Terracini, som han hade anklagat för att inte ha annat för ögonen än ”att jaga, förfölja och avslöja centrister och halvcentrister”.⁷

Och där ville varken Lenin eller det italienska partiet ge vika. Socialistpartiets representanter på tredje kongressen, Lazzari, Maffi och Riboldi, hade uppvakts och förmanats. De återvände övertygade om att en snabb återförening var nödvändig och bildade i sitt parti en ny tendens, som fick namnet *terzinternacionalisti* [tredjeinternationalister], som snabbt förkortades till *terzini*. Bordiga gav uttryck för sitt motstånd mot att Komintern skickade någon delegat till socialistpartiets artonde kongress, som ägde rum i Milano i november. Kominterns båda delegater var Clara Zetkin, som rest förklädd till skådespelerska och hon skulle dyka upp och försvinna på samma sätt som i Tours, och Walecki. De reste därifrån beklämda av den kris som plågade socialistpartiet, men framför allt av den grundläggande och djupa oenigheten mellan det italienska partiets ledning och exekutiven, fröet till allvarliga kriser.

Kampen mot kriget och partiet i Grekland

Det grekiska partiet hade skakats fruktansvärt. Den delegation som åkt till Moskva hade tagits emot av Rakovskij, som behandlat den med stor stränghet och krävt att partiet klart och tydligt skulle ansluta sig till de 21 villkoren innan det fick någon materiell hjälp. Regeringens bestraffningsåtgärder mot partiet för dess kampanj mot kriget mot Turkiet hade lett till panik i ledningen. Partiets extrakonferens i februari 1922 hade gått så långt som att säga att man ”behövde en lång period av legal verksamhet” och försäkrat att man var hängiven de demokratiska och parlamentariska institutionerna. Inom partiet agerade man utan att rådfråga ledningen. En grupp under ledning av Fragkisko Tsoulatis, med basen bland arbetarna i Pireus, hade upprättat en ”kommunistisk fraktion” kring tidskriften *Kommounismos* i protest mot opportunisterna i partiledningen. I sina memoarer skildrar Stinas omfattningen av arbetet inom armén:

De partimedlemmar som inkallats (...) hade startat en rörelse mot militarismen och kriget som var mycket seriöst inriktad. I nästan alla enheter vid fronten fanns en kommunistisk cell. Cellerna stod i kontakt med varandra och deras verksamhet samordnades av en centralkommitté, vars auktoritet var erkänd av alla. (...) Pantelis Poulipouilos var kropp och själ i denna kommunistiska organisation inom armén. Allt skedde utan centralkommitténs vetskap och mot dess vilja.⁸

Krisen inom armén bröt ut vid fronten i Mindre Asien: kulmen kom när de turkiska trupperna i augusti 1922 bröt igenom. För partiet var det viktigaste att medlemmar under dess fana, utan minsta direktiv från ledningen, hade tagit initiativ som gick emot dess linje. Centrala kommunistiska soldatrådet vid fronten hade börjat organisera en bred strejk bland soldaterna och planerade att ta kontroll över det militära kommunikationssystemet och blockera det. De motiverade sin ”defaitism” med att Turkiet nu var Sovjetunionens allierade.

Det hundratal tidigare frontsoldater, som anlände till Grekland från andra delar av Europa efter denna ”militära strejk”, samlades kring advokaten Pantelis Poulipoulos, och fick partiet att göra en

⁷ *Protokoll des III. Kongress*, s. 512.

⁸ Stinas, *Mémoires*, s. 48.

vänstersväng, och det var ingen överraskning att majoriteten godkände de 21 villkoren efter ett rätt avspänt sammanträffande med Rakovskij. Vänstern fick förstärkning av nya element. Kadrer från systerorganisationen till amerikanska IWW, Internationella panarbetarförbundet, *Panergatiki*, med Serafim Maximos anlände från Turkiet efter att ha utvisats och utgjorde ett värdefullt tillskott. Kominterns första sändebud, Pestkovskij, hade installerat sig i Aten.

Slut på "vänsterismen" i USA?

I Nordamerika började man känna av en klar återhämtning för den kommunistiska linjen. Kominterns andra kongress hade gjort arbetet obligatoriskt i fackliga organisationer som AFL och att man inte längre skulle försöka krossa dem inifrån. De amerikanska kommunisterna kunde inte ta del av Lenins arbete om radikalismen förrän ett år efter publiceringen och det skulle då göra intryck på många av dem. Den American Agency [Amerikanska byrå], som Moskva tillsatt, hade börjat arbeta och dess representant, Karlis Jansons, en lett född i USA, fanns på plats under namnet Charles E Scott. I december 1921 kom vändningen i deras aktivitet till uttryck genom viktiga händelser. Å ena sidan bildade kommunisterna ett "legalt" parti, en fasad som var förenlig med amerikansk lagstiftning, Workers Party, som leddes av en tidigare medlem av IWW och Socialist Party of America, James P Cannon. Å andra sidan fick partiet tillskott i form av en stor grupp socialister, som hade brutit med två federationer av invandrade grupper ur det gamla Communist Party och inte minst en liten grupp syndikalister, TUEL. Den senare leddes av en person som var känd på nationell nivå, för övrigt den ende som det amerikanska partiet kunde uppvisa. Det var William Z Foster, som varit aktiv inom AFL och som hade gjort en stor insats i den inre kampen där (*boring from within*). Han hade lett den fackliga organiseringen av slakteriarbetarna och sammanslagningen av facken på stålverken samt även lett den stora stålarbetarstrejken 1919. Kort sagt hade han lett masskamp.

Efter några månader stod det klart att inget hade lösts genom besluten vid Kominterns tredje kongress och att motsättningarna kvarstod eller dök upp på nytt. Av de oändligt långa kommentarerna till texter, vilket en del ledare började ägna sig åt när det gällde att tolka en föränderlig verklighet, framgår att man med lite fanatism och dumhet kan åstadkomma två linjer framställda i Moskva, en opportunistisk och en vänsteristisk. Under tredje kongressen hade Lenin och Trotskij agerat som brandmän. När elden var släckt – även om den pyrde i askan – måste de nu ställa om sig till murare och lägga grundstenarna för såväl taktik som strategi. Vilket skedde.

Den stora vändningen

Från 1921 insåg ledarna för det ryska partiet, att de stod inför en situation som de var helt obekanta med. Före kriget hade de begagnat sig av en brytning för att bygga det ryska parti som "likvidatorerna" inte ville veta av. Från 1914 hade de tvingats uppmana till splittring av de socialdemokratiska partier som under kriget gått över till den borgerliga världsordningen, och bilda nya partier. Och det var denna brännande fråga de hade ägnat sig åt sedan 1919. De ansåg att revolutionen börjat hos dem och var nära förestående i resten av Europa. Splittringen var förvisso brutal och destruktiv, men det var det enda medel som de hade till sitt förfogande för att på kort tid kunna förse massorna med det revolutionära ledarskap, som de ansåg att dessa trevade efter i blindo. Det var innebörden av de 21 villkoren, en nödlösning avsedd att förhindra en katastrof liknande den i Ungern.

Men från slutet av 1920 stod det klart för Lenin och Trotskij att revolutionen inte längre stod på den omedelbara dagordningen, även om huvuddelen av deras trupper, med Zinovjev i spetsen, hade ryckts med av det snabba tempot och fortfarande sjöng samma refräng – ett välkänt utslag av "konservatismen" inom partiet eller apparaten och som fick dem att värja sig inför förändringar av det objektiva läget och hävda att det rörde sig om subjektiva och kontrollerbara förändringar. Upptäckten av att takten i marschen mot revolutionen hade saktat in kom samtidigt med de första resultaten av de splittringar som organiserats, då reformistiska, socialistiska eller socialdemokratiska, partier existerade parallellt med kommunistiska och utgjorde konkurrenter till dem. Det

innebar att arbetarrörelsen under rimlig framtid skulle vara uppdelad i två, en rad revolutionära organisationer och en rad reformistiska, olika Internationaler, partier och fackföreningar.

För de ryska kommunisterna hade inte det revolutionära perspektivet försvunnit, även om det nu kanske var en fråga om år. Men det ställde nya krav. För att kunna erövra majoriteten av proletariatet och breda sympatier i andra förtryckta samhällsskikt – vilket var oundgängligt för att revolutionen skulle segra – var det nödvändigt att de revolutionära organisationernas synsätt först definitivt besegrade reformisternas. Och detta kunde inte ske genom argument och historiska och filosofiska lärdomar, skolning, agitation och propaganda. Det var beroende av att revolutionärerna kunde övertyga massorna genom handling och genom massornas egna erfarenheter.

Enhet för seger

Och där fanns knuten som nu till varje pris måste lösas upp. Arbetarna var inte beredda att gå ut i strid annat än om de ansåg sig ha en rimlig chans att segra. I det läge som hade uppstått efter den internationella splittringen stod det klart nästan överallt, att denna chans bara kunde förverkligas genom enad kamp, dvs där reformistiska och revolutionära organisationer var samlade med samma mål i sikte.

Där låg en motsättning som tycktes omöjlig att kringgå. Genom att föreslå reformisterna gemensamma aktioner, även om man hela tiden fortsatte att beteckna dem som ”förrädare”, vilket inte underlättade några överenskommelser, bidrog revolutionärerna till att urskulda dem och förse dem med tillfällen att vägra gemensamma aktioner. Man försökte framför allt få till stånd aktioner, där arbetarna med revolutionärernas hjälp på egen hand skulle skaffa sig erfarenheter av ”reformisternas förräderi”. Vi ska här inte gå in på frågan om det då handlade om ”taktik” eller ”strategi”. Under alla omständigheter handlade det om en politik, som redan låg underförstådd i bolsjevikernas uppmaning 1917 till de andra arbetarpartierna att bryta samarbetet med ”de borgerliga partierna” och göra gemensam sak i sovjeterna.

”Arbetarenhetsfronten”

Begreppet ”enhetsfront” hade aldrig använts före 1921 och man kan erinra sig att Bucharin 1921 apropå det ”Öppna brevet” gjort sig lustig över dem som trodde det vara möjligt att ingå en pakt med de andra arbetarpartierna. 1971 skrev jag något summariskt om detta ämne:

Inget tyder på att bolsjevikerna när de formulerade denna nya linje avsåg att definitivt vända ryggen till den politik som hade gällt under perioden innan, att de för gott accepterat tanken på samexistens mellan reformister och revolutionärer inom samma organisation. Inget tyder heller på att Lenin skulle ha nöjt sig med de förslag om enhetsfront, som han lade fram 1921-1922 för att övervinna följderna av splittringen av arbetarrörelsen. Sjukdomen gjorde att han aldrig fick tid att gå längre på denna väg, om han nu hade för avsikt att göra det, och de interna striderna inom det ryska partiet riskerade dessutom att blockera debatten på det stadium den befann sig på. Motståndet mot enhetsfrontspolitiken inom de olika delarna av Internationalen, såväl från oförbätterliga vänsterister som från ”högern” och ”opportunisterna”, visade att Kommunistiska internationalen redan hade producerat sin egen ideologi och att den man som var organisationens grundare och inspiratör nu fick ta hänsyn till rutiner, invanda reflexer, kort sagt dess konservatism.⁹

Egentligen hade de tyska kommunisterna redan i januari 1921 rest frågan om enhetsfronten genom det ”Öppna brevet” och Paul Levi hade därefter upprepat den genom hela sin kritik av exekutivens politik. Historiens ironi gjorde att det föll på Zinovjev, i egenskap av ordförande, att först i sin rapport till exekutiven den 4 december försvara teserna inför Internationalen och därefter i en rad artiklar, där den som fick mest spridning hade rubriken ”Gamla mål, nya metoder”.¹⁰ Han försökte där reda ut hur det skulle gå till att återta initiativet från bourgeoisien. Nya teman togs nu upp. Som arbetarnashängivenhet för enighet, det faktum att de ”närmast fysiskt kände att deras styrka låg i

⁹ P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 536-537. [Eng. uppl. *The German Revolution*, s. 559]

¹⁰ ”Anciens buts, nouvelles voies (sur le front unique prolétarien)” (Gamla mål, nya vägar – om den proletära enhetsfronten), *Die Kommunistische Internationale*, n° 19, 1921, s. 1-18.

massan och antalet”. Han såg strävan efter enhet som ”en naturlig böjelse”. Man måste därför omvärdera frågan och utgå från socialdemokraternas kritik mot kommunisterna för att vara mot enighet och för splittring, eftersom det var de senare som tagit initiativ till splittringen. För att komma ifrån den känslan måste kommunisterna ”organisera och förverkliga alla arbetandes enade kamp”. Det var i detta perspektiv som Internationalen den 1 januari 1922 utfärdade en appell till all världens arbetare. Den framhöll de kommunistiska principerna, deras hängivenhet för den proletära revolutionen och proletariatets diktatur, deras vilja att slå vakt om kritikrätten och sin organisatoriska självständighet, men tillfogade att kommunisterna också ”tålmodigt och broderligt” skulle marschera tillsammans med alla andra proletärer, ”även de som försvarar den kapitalistiska demokratin”. Må de som vill skratta göra det liksom de som idag, med mer än ett halvsekel i backspegeln, ändå tror sig veta allt. Men detta handlade om ett mycket nytt sätt att tala som kunde öppna dörren till en ny period.

Debatten inom Komintern

Inom Internationalen ledde det i varje fall till mycket varierande reaktioner, alltifrån direkt avståndstagande till upptäckten av svårigheter vid tillämpningen och att oppositionella strömningar uppstod på nya områden. Ett koncentrat av allt detta kom i dagen vid exekutivens utvidgade möte mellan den 21 februari och 4 mars och som sammankallats just på grund av de problem som uppstått. Oppositionen där anfördes av fransmännen, som stödde den märkliga uppfattningen att enhetsfronten, åtminstone i Frankrike, var meningslös, eftersom det knappt fanns några ”dissidenter” längre bland reformisterna. De fick stöd av italienarna – framför allt Terracini – som betonade partiets renhet över allt annat och spanjorerna, som förstas hade större problem eftersom de inte betydde någonting.

Det utvidgade mötet med exekutivkommittén överraskades också av ett brev från den ryska arbetaroppositionen, som ville ha stöd mot ”föreningen mellan partibyråkrati och fackföreningar” och mot ”karriärism och underdånighet” inom det ryska partiet. Kommissionsrapporten fann deras klagomål ”ogrundat”, men den antogs bara med knapp majoritet.¹¹ Sjljapnikov, en av dem som låg bakom klagomålet, berättade för sin gamle kamrat Alfred Rosmer, som genom omständigheterna nu hade blivit hans ”domare”, hur motbudande han som gammal bolsjevik fann det vara, att man till rapportör utsett någon så ynkelig som Marcel Cachin.¹²

Konferens med tre internationaler

Internationella unionen av socialistpartier samlade partier som varken tillhörde Andra eller Tredje internationalen. Den såg sig inte som någon International, utan endast som ”ett medel för att bygga en sådan”, och kallades allmänt ”Wienunionen”, medan kommunisterna hade gett den öknamnet ”2 ½ Internationalen”. Vid dess första konferens i Wien mellan den 22 och 27 februari 1921 beslutade man att ta fasta på de förslag som Radek på Kominterns exekutivkommittés vägnar hade fört fram i ett brev till unionens sekreterare Friedrich Adler den 12 december 1921. Man föreslog således ett toppmöte mellan arbetarrörelsens internationella organisationer och upprepade Moskvas förslag om två konferenser, en mellan Internationalerna och en annan för kommunistiska och socialistiska partier i Väst om vilken politik man skulle föra i frågan om krigsskadestånden. Detta svarade helt mot önskemålen från exekutiven i Moskva och KPD satte frågan om en konferens mellan Internationalerna i centrum för sin kampanj för enhetsfronten. Andra internationalen svarade ja. Fackföreningsinternationalen i Amsterdam var ensam om att tacka nej, man vägrade sätta sig vid samma bord som representanter för Röda fackföreningsinternationalen, som den anklagade för att vilja organisera splittringar i dess led.

Sammanträdena inleddes på morgonen den 2 april i den stora sal som den socialdemokratiska parlamentsgruppen disponerade i riksdagshuset i Berlin. Delegaterna slog sig ned runt ett stort T-format bord. Förhandlingarna leddes av Fritz Adler, som satt längst ut vid tvärsån till t-et, och vid

¹¹ Se en försiktig skildring av debatten i A Rosmer, *op. cit.*, s. 208 [svenska: [Moskva under Lenin](#), s. 86]

¹² *Ibidem*. De ord som Sjljapnikov använde för att beteckna Cachin var ”den där nollan”.

sin sida hade han den gamle franske guesdisten Bracke, tysken Crispian och tre landsflyktiga ryska mensjeviker, Martov, Dan och Abramovitj. Delegaterna från Andra och Tredje internationalerna satt mitt emot varandra längs t-ets stapel. På ena sidan Emile Vandervelde, "Herr minister" som Victor Serge skrev, vresig och med sina närmaste medarbetare bredvid, De Brouckère och Huysmans, georgiern Tsereteli, tidigare minister i Kerenskij's provisoriska regering i Ryssland, James Ramsay MacDonald, ledare för det brittiska labourpartiet, samt Otto Wels, tyska SPD:s starke man sedan Kappkuppen som han bekämpat. På den kommunistiska sidan fanns Radek för Internationalens exekutiv, Bucharin för det ryska partiet, Rosmer för Profintern, serben Voja Vujović för ungdomsinternationalen, Clara Zetkin, Bordiga, Frossard, Šmeral samt Serrati som representerade det italienska socialistpartiet för egen räkning.

Efter Adlers inledande rapport öppnade Clara Zetkin eld med en deklARATION från exekutiven. Hon underströk att konferensen väckt många förhoppningar, men att det absolut inte var fråga om någon återförening och att ansvaret för splittringen helt låg hos dem som valt att föra bourgeoisens politik. Kommunistiska internationalen hade bildats för att försöka samordna den nödvändiga kampen. Hon föreslog att en punkt skulle läggas till dagordningen om kamp mot kriget, mot Versaillesfördraget och hjälp till det Ryssland som drabbats av hungersnöd samt återuppbyggnad av de regioner som härjats av kriget. Vandervelde och Ramsay MacDonald tog upp frågan vad konferensen skulle leda till. De fördömde kommunisternas förkärlek för "manövrerande", krävde garantier för att Tredje internationalen avstod från att attackera de andra ledarna, mot Kominternpartiernas "excesser", mot "infiltrationen" av fackföreningarna. Socialdemokraternas representanter talade om att fri- och rättigheter undertrycktes i Ryssland, och att socialdemokrater och socialistrevolutionärer satt fängslade där. Både Wels och Vandervelde motsatte sig all debatt om revidering av Versailles, så att man inte, som de sade, "spelade på Stinnes villkor", den tyske magnat som förkroppsligade den revanschlystna, nationalistiska extremhögern.

Nu var polemiken i full gång. Radek gjorde sken av att vilja brodera kring denna fråga, erinrade om augusti 1914, mordet på Liebknecht och Rosa Luxemburg och de 26 bolsjeviker som avrättades i Baku. Sedan svängde han plötsligt över i en annan riktning: kommunisterna hade inte kommit som åklagare, sade han, till skillnad från socialdemokraterna, som var ute efter att sabotera konferensen. "Om ni skulle kämpa – inte för '(proletariatets) diktatur', det tror vi er inte om – men om ni skulle kämpa för ett stycke bröd, mot att den ruin världen utgör förvärras, ja då skulle proletariatet närma sig under denna kamp och vi skulle döma er inte utifrån detta förfärliga förflutna utan utifrån nya fakta", sade Radek.¹³ Efter denna hårda konfrontation var tiden inne för överenskommelser. Rosmer har skildrat det hela:

Radek redigerade på egen hand vår delegations definitiva svar på diverse motioner som framlagts på konferensen. Det tycktes som om det bland oss inte kunde råda någon oenighet. Han samlade oss för att vi skulle få läsa det innan han lämnade det till Fritz Adler. Vi upptäckte till vår förvåning, att vi med denna text engagerade oss i en fråga som inte tillhörde vår kompetens (...) När det gällde de fängslade socialisterna var det bara den sovjetiska regeringen som kunde bestämma. Bucharin påpekade detta. Det var ju helt klart och jag stödde honom, men Radek tappade behärskningen och for ut mot Bucharin. Denne hade varit mycket vänlig, men kastade nu dossiern i bordet med orden: "Eftersom du kritiserar det jag gör, kan du åta dig svaret själv." Man lugnade ner Radek, som återtog sin text...¹⁴

Det fanns i själva verket rikligt med problem: Representanterna för Kommunistiska internationalen gick med på att en undersökningskommission skickades till Georgien – Röda armén hade ockuperat det en månad tidigare –, lovade att de åtalade i processen mot socialistrevolutionärerna fick försvaras av advokater som de själva utsett och under kontroll av de båda andra internationella organisationerna. Framför allt lovade man att det inte skulle bli några dödsdomar, något som i princip var domstolens sak att avgöra. De satte sig således över myndigheterna i sovjetstaten, dess regering och domstol. I utbyte mot dessa eftergifter erhöll de att en permanent kommitté på nio

¹³ *Compte rendu de la conférence des trois Internationales* (Protokoll från de tre internationalernas konferens), s. 51.

¹⁴ A Rosmer, *op. cit.*, s. 218-219. [*Moskva under Lenin*, a.a, s. 90-91]

medlemmar skulle vaka över tillämpningen av gemensamma beslut och att man på första maj skulle anordna massdemonstrationer för åttatimmarsdagen, mot arbetslöshet, för försvar av den ryska revolutionen och det av hungersnöd drabbade Ryssland samt för återupprättande av en proletär enhetsfront.

Konferensen var ingen succé för kommunisternas förhandlare. Lenin kritiserade dem öppet i en artikel med rubriken: ”Vi betalade alldeles för dyrt”.¹⁵ Men han höll de löften som förhandlarna gett och Ryssland tog emot de advokater – Vandervelde och Theodor Liebknecht – som skickats till rättegången mot socialistrevolutionärerna, vilka heller inte dömdes till döden. De andra besluten hölls däremot inte av parterna. Ett steg hade ändå tagits: arbetarna hade blivit vana vid tanken på gemensamma aktioner och socialdemokraterna hade därefter betydligt svårare att systematiskt vägra att ta upp frågan.

Krisen i Frankrike

Partiledningen i Frankrike hade genom sina evinnerliga undanflykter hamnat i en bekymmersam situation och snappade nu kvickt upp frågan om enhetsfronten för att ge sken av att ha ett ämne med ”riktiga” meningsskiljaktigheter med Internationalen. Den 18 januari 1922 avvisade ledningen för kommunistpartiet enhetsfrontstaktiken – vänstern hade inte längre några representanter där efter avhoppen i Marseille –, som man ansåg strida mot de politiska principer som legat till grund för brytningen. Vid en nationell konferens den 22 januari godkändes partiledningens ställningstagande sedan enhetsfrontspolitiken redan tidigare hade avvisats av 46 sekreterare i olika federationer och bara fått stöd av 12. Under debatten gjorde en av företrädarna för vänstern, Albert Treint – en lärare som också kallades ”kaptenen” – ett inlägg som Rosmer betecknade som ”rena katastrofen”, eftersom han sade att ”enhetsfronten kommer att göra det möjligt för kommunisterna att plocka den socialistiska kycklingen”, en formulering som skulle göra alla antikommunister överlyckliga så till den grad att det händer att uttrycket återkommer än i dag.

Under ett helt år skulle inte ”den franska frågan” avföras från dagordningen vid olika möten med exekutivkommittéer. Vid sammanträdet i februari-mars presenterade Trotskij teserna om enhetsfronten – som röstades igenom enhälligt, inklusive fransmännen. Han lade också fram en grundlig och väl avvägd rapport om bakgrunden till krisen i det franska partiet, där han angrep en viss ”förvirring”, eller oreda, vars viktigaste kännetecken han räknade upp: en tendens att söka enhet med reformisterna, att bilda ett block med den radikala flygeln inom bourgeoisien, att ersätta revolutionär antimilitarism med humanistisk pacifism, att vara emot centralisering, att ersätta den internationella handlingens disciplin med en slapp federation av nationella partier. I april blev de medlemmar av vänstern i Marseille som hoppat av åter invalda i partiledningen, vilket var ett framsteg, men han kritiserade också ledningens ställningstagande om enhetsfronten utan kongressbeslut, något som Moskva betecknade som ”parlamentariskt sicksackande”.

När partiledningen i maj ännu inte vidtagit de åtgärder som Cachin och de andra hade lovat i februari beslutade exekutiven, åter på förslag av Trotskij, att utesluta journalisten Henri Fabre, urtypen för ”en anarko-journalistisk intellektuell bohem”, som, fastslog Trotskij, inte hade någon plats i ett arbetarparti. Exekutivens resolutioner och budskap i juni, som också hade författats av Trotskij, var mycket stränga och krävde ”en radikal förändring av det franska partiets inre politik” samt en ”högtidlig deklaration” av partiledningen om att partiet gått in i en ny era. Ett speciellt brev till Seinefederationen, som leddes av poeten Georges Pioch, försökte förklara vad ”demokratisk centralism” innebar. Frågan avgjordes vid Kominterns fjärde kongress genom att centristerna, som inte hade något verkligt seriöst att sätta emot exekutiven, kapitulerade över hela linjen. Cachin blev kvar, Frossard lämnade partiet, Pierre Monatte gick med. Krisen var över och Trotskij var belåten och lättad men nya uppgifter tornade upp sig vid horisonten.

¹⁵ Lenin, *Oeuvres*, band XXXIII, s. 336-340. [*Samlade skrifter i urval*, band 17, s. 346-351. [Vi betalade alldeles för dyrt](#) (april 1922)]

Enhetsfronten i Tyskland

Situationen var helt annorlunda i Tyskland. Inte för att det saknades motstånd mot enhetsfronts-linjen, snarare tvärtom, utan mera därför att frågeställningarna inte var nya och att Tyskland hade vissa erfarenheter på området. Till att börja med fanns vad som i kommunistisk jargong kallades ”enhetsfrontsorgan”, dvs permanenta organismer med alla arbetare på ett företag eller i ett samhälle oberoende av partitillhörighet.

Till exempel fanns fabriksråd, som kommunisterna ju alltid uppmuntrat och som de nu fortsatte att organisera i syfte att skaka den fackliga byråkratins kontroll: i slutet av 1922 fanns ett väl organiserat nät av kommunister i tusentals sådana råd och i november hölls en nationell kongress. Samma målsättning att stärka klassens egna organ, valda och kontrollerade på basnivå, fick KPD att satsa på att få fabriksråden att vid stormöten bilda kommittéer för priskontroll och kamp mot spekulation. Här spelade kvinnorna ofta en speciell roll. Kommittéer för arbetslösa hade samma inriktning och bildades ibland av fackföreningarna. Kommunisterna hade vid denna tid en gynnsam terräng bland de arbetslösa, exempelvis i Hamburg där man vann över en av ledarna, Edgar André, som var riksbekant och en framstående ledargestalt. Kommunisterna försökte också utnyttja enhetsfrontspolitiken vid strejker, gjorde sig kända bland järnvägsanställda, metallarbetare och byggnadsarbetarna för sina enhetsinriktade förslag och sin inställning och lyckades därigenom som förkämpar för enhet erövra nya fackliga positioner.

Mordet på Rathenau

Men det stora försöket att tillämpa enhetsfronten i nationell skala skulle KPD göra sedan den judiske politikern och affärsmannen Walter Rathenau hade mördats av terrorister, före detta officerare i Konsulorganisationen, en terroristgrupp på yttersta högerkanten. Han var givetvis motståndare till kommunisterna och arbetarrörelsen i allmänhet, men han avskyddes också av ultranationalisterna. Det beskydd som mördarna åtnjutit och triumfropen från nationalister och antisemiter ledde runt om i landet till en våg av indignation och vrede mot den passivitet gentemot högern som kännetecknat alla regeringar alltsedan Kappkuppen.

KPD grep tillfället. Två timmar efter attentatet vände man sig till de båda socialdemokratiska partierna med förslag om ett möte för att besluta om vilka åtgärder som skulle vidtas. Man föreslog att alla nationalistiska möten skulle förbjudas, att monarkistiska officerare inom armé och polis skulle avsättas liksom höga ämbetsmän och domare kända för sina kontakter med extremhögern. Man krävde att ministern för Reichswehr, Gessler, skulle avgå, att general von Seeckt skulle avskedas, arrestering av Ludendorff, alla högerextrema gruppers gudfader, och Escherich, grundare av och ledare för *Orgesch*, amnesti för ”revolutionära arbetare”, förbud mot tidningar som uppmanade till mord och kamp mot republiken, skapande av specialdomstolar av arbetare, tjänstemän och fackliga förtroendemän i syfte att arresteras och döma monarkister som gjort sig skyldiga till allvarliga handlingar mot republiken. KPD föreslog även sammankallande av en nationell kongress för fabrikskommittéerna med uppgift att övervaka tillämpningen av detta program samt att man gemensamt skulle uppmana till generalstrejk.

Läget var så spänt att det socialdemokratiska partiet gick med på det föreslagna mötet och, utan att dröja, uppmana till en massdemonstration den 25 juni, medan landsorganisationen ADGB på sin kongress beslutade om en halvdagsstrejk. Det innebar en enorm framgång, en mycket stor seger, för KPD. Givetvis motsatte sig de andra partierna en obegränsad strejk, kontrollkommittéer och perspektivet på en arbetarregering. ADGB krävde att det inte skulle förekomma några överbudskrav och detta godtog KPD, på villkor att de krav som lagts fram var minimikrav som skulle förverkligas med alla medel: en uppgörelse kom till stånd. Strax därpå, den 26, inleddes förhandlingar med regeringen som lade fram ett förslag som underlag till förhandlingar.

Socialdemokraterna försökte bryta sönder fronten genom att skjuta över ansvaret på KPD. En affisch som de ansåg gå för långt blev förevändningen och SPD krävde att KPD skulle lova att inte ägna sig åt några attacker mot vare sig republiken eller sina allierade för tillfället. Kommunisternas

nej var nära att leda till att mötet slutade med ett misslyckande. Demonstrationen den 27 genomfördes slutligen med paroller som KPD hade invändningar mot: amnesti, förbud mot ligorna, monarkistiska möten, symboler och parader, upplösning av väpnade antirepublikanska grupper, utrensning av statsapparaten och armén. Demonstrationerna blev storartade. En ultranationalist, som inte saknade litterär talang, skildrade dem på följande sätt: ”Folkmassor under fladdrande fanor skred fram som levande murar av tätt sammanpackade kroppar. Ekot av deras steg hamrade genom städerna och luften vibrerade av mullret från en återhållen vrede.”¹⁶

Kommunisterna hade nått så långt de kunde. De skulle inte komma längre och den 8 juli kom brytningen. I Reichstag röstade de och extremhögern mot regeringens text och SPD hade, som man önskat, knäckt enhetsfronten med KPD för att ansluta sig till en koalition i parlamentet som breddats högerut. Exekutiven ansåg resultatet vara otillräckligt och att KPD:s kampanj alltför mycket handlat om ”försvar av republiken”. Men reaktionen var ändå återhållsam. Det var inte fallet med Berlinvänstern som gick till attack, anklagade centralen för att ha isolerat KPD från massorna och gått i borgen för socialdemokratin och dess politik. Helt i offensivteorins anda organiserade ledningen för distriktet Berlin-Brandenburg för övrigt den 15 oktober en attack mot ett möte med extremhögern. Det ledde till ett dödsoffer och 50 skadade bland kommunisterna. De närmaste dagarna lät regeringen arresteras ett femtiotal nationella ledare, bland annat Thalheimer och Brandler, genomföra husrannsakan på *Die Rote Fahne*, osv. Exekutiven tog avstånd från detta vänsterinitiativ. Klart var, att trots obestridliga framgångar för enhetsfrontspolitiken i Tyskland, hade den nu inom det som utgjort ”majoriteten” 1921 under nya former återuppväckt de gamla klyftorna mellan vänster och höger och att partiledningens hela stabilitet var hotad.

Inför fascismens frammarsch

Givetvis var det italienska kommunistpartiet, tack vare ansvariga som skickat Rákosi till Livorno, ett av de mest vänsteristiska inom Internationalen och bestämda fiender till enhetsfrontspolitiken. Men märkligt nog antog det gentemot Kommunistiska internationalen samma taktik som sitt mer opportunistiska broderparti i Frankrike. Ett agerande som dess historieskrivare Paolo Spriano betecknat som formell underkastelse gentemot disciplinen och öppna politiska meningsskiljaktigheter. Vid andra partikongressen i mars 1922 fogade man sig och accepterade teserna om enhetsfronten, som man i huvudsak var oenig med, men som nu lades fram av exekutivens representanter, bulgaren Kolarov och schweizaren Humbert-Droz. Det var ett ställningstagande som givetvis inte hade mer tyngd än det Cachin och Frossard stått för, men det skulle få långtgående följder eftersom kommunistpartiets ledning ägnade sig åt att leka kurragömma medan den fascistiska faran växte för varje dag.

Den politik som tillämpades av den sekteristiska flygel som i Livorno antagit namnet ”kommunistisk” skulle få katastrofala följder i Italien. Partiledningen var i stort sett överens med Bordiga, som inte ansåg att fascismen som sådan existerade: enligt honom rörde det sig endast om en rad manipulationer i syfte att få till stånd en pakt mellan de folkliga (kristna), socialdemokrater och fascismen för att kunna isolera och sedan driva bort och krossa kommunismen. För dem utgjorde inte fascismen någon autonom kraft och ingen klassmässig skiljelinje fanns mellan fascisterna och socialistpartiet och det talades allmänt om ”de tre borgerliga partierna” i Italien.

Sanningens ögonblick nalkades emellertid genom det komplexa och dunkla spel som Mussolini ägnade sig åt, hans taktik att växla mellan brutalitet och långtgående list för att splittra, vilseleda och överraska motståndarna, hans kryssande mellan finansiärer och extremister, sina upphetsade nationalisterna och sina plebejer, sina fåtaliga idealister och myllret av hajar. Stunden var inne med den generalstrejk de fackliga ledningarna utlyst och som Turati hade döpt till ”den legalitära strejken”: detta försök i syfte att sätta stopp för fascismen gjorde det i själva verket möjligt för den att sluka allt som den inte redan slagit i stycken av arbetarnas och böndernas styrkepositioner i ett land förhärjat av mördarband. Fascisterna hade gett regeringen 48 timmar på sig att krossa strejken

¹⁶ E von Salomon, *Les Réprouvés*, citerad i P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 588. [Eng. uppl. s. 559]

som utlysts till den 31 juli: när den fristen utlöp skulle de själva ta på sig att slå ned den. De hade nu god kännedom om terrängen och hade redan gjort sig av med de få polismän eller höga ämbetsmän som var fientligt inställda eller beredda att göra motstånd eller sätta käppar i hjulet. I övrigt var deras terrorteknik fullt tillräcklig.

Enhetsfronten på det lokala planet

Så fort det fanns tillfälle att organisera sig skulle proletariatet, tillsammans med det italienska folket, ändå göra motstånd. Det handlade om veritabla strider där fascisternas motattacker ägde rum. På två platser, i arbetarförstäderna i Bari och Parma, fick fascisterna – som i den senare staden leddes av Italo Balbo – se sig besegrade. Arbetarna segrade och visade att det var möjligt att göra motstånd och rent av segra och att det var möjligt för den som ville och kunde slåss. Men det handlade inte om någon seger för det parti som hade utropat sig själv till avantgarde och som dessvärre, i ett avgörande ögonblick för så många italienska män och kvinnor, bidrog med sekterismens och dogmatismens enfald – det kunde ändå ursäkta sig med att stå inför ett nytt fenomen. Inget är mer talande än den skildring av striderna i Parma som gjordes av Guido Picelli, en lokal ledare – deputerad för maximalisterna! – för dessa av kommunisterna så ringaktade *Arditi del popolo*.

I gryningen gick arbetarbefolkningen ut på gatorna med hackor, spadar och andra redskap för att hjälpa *Arditi del popolo* att bryta loss gatsten, dra bort rälsen för spårvagnarna, gräva skyttegravar, resa barrikader av kärror, bänkar, stolpar, plåtar och allt som man kunde komma över. Män, kvinnor, gamlingar, ungdomar från alla partier eller partilösa enade av en vilja av stål: kämpa och göra motstånd.

På några timmar såg de folkliga kvarteren ut som befästningar. Den zon som försvararna intagit var indelad i fyra sektorer. Varje enhet bestod av åtta-tio män beväpnade med gevär av 1891 års modell, karbiner, reglementsenliga revolverar, bomber. Bara hälften av männen hade gevär eller karbiner. Infarten till torg, gator och smågator var avspärrade med försvarsanläggningar. På vissa ställen var befästningarna förstärkta med flera taggrådslinjer. Klockstaplarna hade gjorts till utkikspositioner. I hela den befästa zonen hade makten övergått till *Arditi del popolo*. Köpmännen stod på de upproriskas sida och försåg dem med material och förnödenheter.¹⁷

Detta var givetvis en enhetsfront, där kommunisterna i Parma stred som alla andra, denna enhetsfront som de kommunistiska teserna omtalat på sitt klumpiga vis, men som deras parti inte förmådde känna igen. I landet som helhet ledde generalstrejken till katastrof, ”vårt Capretto” som en socialist sade. Nu stod dörren vidöppen.

Fascisternas seger

Nu följde den berömda ”marschen mot Rom”. En koncentration av organiserade fascistiska enheter, ibland under ledning av officerare i uniform, var enligt sina ledare på väg att förvandlas till en våg som skulle spola bort allt. *Rassegna comunista*, en kommunistisk tidning, gick så långt som att skriva att allt motstånd var utsiktslöst mot en så mäktig styrka. Men Umberto Terracini skrev, utan att det förvånade hans kamrater, att marschen mot Rom bara varit ”en intensiv regeringskris”. Mussolini, som under mer än 20 år skulle kallas *Il Duce* när han väl fått regeringen att avgå, hade anlänt till Rom med sovvagn från Milano och accepterade den makt han erbjöds av kungen. När detta väl skett tog han emot sina *squadristi*, som tågade in i den eviga staden till fots, även om de transporterats långa stycken i fordon under ”denna marsch mot Rom som aldrig var någon”, som en inspirerad författare uttryckt det.

Den oändliga uppstyckningen av det olyckliga socialistpartiet, den gamle partiledaren Serratis, än mer olycklig men en heroisk, ärlig och lojal kämpe, återkomst till kommunistpartiet och Internationalen, de kallsinniga kommunistledarna som varken ville veta av honom eller hans vapenbröder, är till sist bara detaljer i historien. Den 28 oktober överrumplades Palmiro Togliatti vid sitt arbetsbord på tidningen *Il Comunista* och medgav att han var chefredaktör. Efter att först ha ställts upp mot väggen lyckades han undkomma i oredan och fly över hustaken. Började de italienska kommunist-

¹⁷ Citerat i A Tasca, *op. cit.*, s. 250.

terna nu förstå vad fascismen innebar? I ett brev till Moskva berättade Umberto Terracini hur arbetsgivarna, i skydd av fascisterna, förverkligade sina drömmar, genomförde massiva avskedanden av fackliga ledare och även vanliga medlemmar, berövade fackföreningarna sina bästa medlemmar och genom ett skräckregemente på arbetsplatserna helt och hållet följde direktiven från arbetsgivarorganisationerna inom industri och jordbruk.¹⁸

Under Internationalens fjärde kongress i Moskva gick Lenin fram till den italienska delegationen för att ställa frågor och få veta vad som hänt. Bordiga, som hade föredragit att använda sina sedvanliga knölpåskargument mot enhetsfronten, gjorde ändå en ansträngning och förklarade att det inte fanns någon reell skillnad i bourgeoisiens klassherravälde, att fascismen inte utgjorde något nytt och att den inte skulle bli långvarig. Det har berättats att Lenin såg häpen ut.

Inte desto mindre verkade det som om tanken att ”fascismen” i sig utgjorde en dödlig fara och att man måste se verkligheten i ögonen hade gjort vissa framsteg inom kommunistpartierna. I Internationalens pressbulletin *Inprekor* den 30 december 1922 talade Hans Tittel under rubriken ”Början till den tyska fascismen” om dem som man ännu inte kallade ”nazister”, det tyska nationalsocialistiska arbetarpartiet, beskrev dess ideologi, dess symbol – hakkorset –, dess paramilitära karaktär och demagogin, stödet det erhöll från polisen, att domstolarna skyddade dess logistik och ”straffexpeditioner”. Hans slutsats var att faran var reell och försäkrade att tanken på ett väpnat motstånd bland arbetarna mot denna typ av gruppering var på väg att vinna terräng. Men hur som helst tycks ingen över huvud taget inom den kommunistiska rörelsen på allvar reflekterat över katastrofen i Italien och den roll splittringen i Livorno hade spelat för detta. För första gången i kommunismens historia var sekterismen hos ett kommunistparti på väg att avhända arbetarrörelsen alla möjligheter att reagera på en dödlig fara. Den här gången insåg Internationalen vad som höll på att ske, men det berörda partiet, det italienska kommunistpartiet, var förblindat och inmurat i sitt hat mot socialdemokratien.

Alla möjliga frågor började ställas inom kommunistpartierna och vid denna tidpunkt började de första seriösa stegen tas i USA medan det norska arbetarpartiet, ett av de första att ansluta sig, lämnade Internationalen.

Motståndet i USA

De vänsteristiska åkommorna hade inte försvunnit från Internationalen och partiet i USA utgjorde något av en favoritterräng för dem. I början av 1922 uppstod en ny splittring. Oppositionen, medlem av UCP, var missbelåtna med återhållsamheten hos Workers Party, som varken talade om sovjeter eller proletariats diktatur, utan nöjde sig med formeln ”arbetarklassens organisering för upprättande av socialism genom en arbetarnas republik”. En ny kris uppstod när Charles Ruthenberg, på basis av erfarenheterna från de första månaderna med Workers Party konstaterade att detta redan kontrollerades av de kommunisterna som var medlemmar och ledare, ett slags dubbelkommando av det illegala partiet – ett slöseri med krafter och en källa till maktlöshet. En ny strid inleddes mellan ”Gässen”, som försvarade den underjordiska apparaten, och ”Likvidatorerna”, som inte längre stod ut. Man hade fått två partier och tre fraktioner. Sex månader efter bildandet av det legala partiet översteg antalet medlemmar nätt och jämt 8 000. Det var magert.

Internationalens exekutiv bestämde sig då för att slå näven i bordet. En ny delegation, bestående av polacken Walecki, ungraren Pogány och Boris Reinstein, en amerikan bosatt i Ryssland, begav sig till USA. Waleckis politiska och diplomatiska talanger gjorde än en gång succé. Den enhetskongress som skulle äga rum i Bridgman, Michigan, i augusti 1922 upplöstes av polisen, men Kominterns representanter lyckades komma undan. Frågan om dualismen mellan ett underjordiskt och legalt parti skulle regleras vid fjärde världskongressen i slutet av året. James P Cannon och Max Bedacht lyckades övertyga Trotskij om att den illegala apparaten var en hemvist för vänsterism, äventyrspolitik och ansvarslost agerande. Trotskij å sin sida tillerkände dem stöd från den ryska ledningen och exekutiven uppmanade till en snabb sammanslagning, som skulle vara avklarad

¹⁸ U Terracini, *Correspondance internationale*, n° 91, 25 november 1922.

sommaren 1923. Det såg ut som om kommunistpartiet äntligen var på väg att komma ut ur barn-
domen. Obestriddligen var det Internationalens förtjänst.

DNA går sin väg

I stället bestämde sig DNA, det norska arbetarpartiet, att gå sin egen väg. Det partiet var förvisso av ett speciellt slag. Där ingick både socialdemokrater av klassiskt snitt, liksom fackliga ledare och fackliga aktiva. Där ingick de tre klassiska tendenserna, och centern kring partiledaren Martin Tranmæl stod betydligt längre från kommunisternas syn än vänstern kring Arvid Hansen. Otvivelaktigt hade Tranmæl ända fram till 1920 haft känslan att medlemskapet i Komintern inte utgjorde något hinder för DNA-ledningens handlingsfrihet. De första konflikterna visade sig vid Kominterns andra kongress och gällde i huvudsak de 21 villkoren. Eftersom DNA hade grundats av fackliga organisationer kunde det inte förändras och anpassa sig till ett parti av det ena eller andra slaget. Zinovjev var klart villig att förhandla på basis av individuell anslutning, men i Halle återkom oenigheten angående frågan om revolutionen, som Tranmæl såg som en gigantisk spontan resning. Trots reella eftergifter från båda håll upphörde inte spänningarna att stiga mellan exekutiven och DNA:s ledning. Även om en majoritet i centralkommittén gått med på att ta in ordet ”kommunist” i partinamnet avslogs det vid DNA:s partikongress i november 1921. Och en ny konflikt uppstod rörande enhetsfronten, som Martin Tranmæl var bestämd motståndare till av inrikespolitiska skäl. Ömsesidiga anklagelser förekom om opportunism och principlösa allianser. Under diskussionerna framgick att norrmännen vägrade en internationell kontroll, som de uppfattade som inblandning i dess inre angelägenheter.

Vid partiledningens möte i januari 1923, där Radek representerade exekutiven, till kongressen i mars, med Bucharin på plats, gjorde förvisso Kominterns exekutiv fler eftergifter till DNA än man hade gjort gentemot något annat medlemsparti, både beträffande tidsperspektiven för tillämpningen av stadgeförändringarna och själva innebörden i dem. Ändå blev resultatet till sist en brytning. Kominterns exekutiv vägrade dra tillbaka villkor som norrmännen betecknade som ”utpressning” och ultimatum och vid DNA:s kongress i oktober 1923 avvisades de med 169 röster mot 103. Minoriteten under ledning av Arvid Hansen och Olaf Scheflo lämnade salen medan de stämde upp *Internationalen*. De skulle bilda Norges kommunistiska parti, NKP.

Efter en lång redogörelse för månader av konflikter och förhandlingar drar Trond Gilberg, som har skrivit den norska kommunismens historia, en slutsats som både förefaller oss vara en feltolkning och anakronistisk när han slår fast att brytningen orsakades av ryssarnas vilja att göra ”bolsjeviseringen” allmän, trots att vi vet att denna politik skulle anammas först senare.¹⁹ Vad man däremot måste säga är att förhandlingarna från Internationalens exekutiv under många år kännetecknades av en seriös inställning, en vilja att undvika lättvindiga brytningar och att de försökte nå hållbara kompromisser. Inom några år skulle man förvisso genomföra uteslutningar i en handvändning, men detta var ännu inte fallet. Denna International var fortfarande Lenins och ännu inte Stalins.

En oupphörligt återkommande kris

Ett annat exempel utgjordes av Tjeckoslovakien. Under ledning av Bohumil Jilek, som en kort tid varit partisekreterare 1921, och som med stöd av Václav Bolen och Václav Sturc höll på att bilda en ”vänsteropposition” som var motståndare till enhetsfrontspolitiken. I september 1922 uteslöts den ur det tjeckiska partiet. Men denna uteslutning upphävdes av Kominterns exekutiv och Jilek och de andra återfick medlemskapet. Den verkliga stridsfrågan vid denna tidpunkt handlade om den fackliga frågan, där de kommunistiska fackliga ledarna agerade för splittring trots partiledningens hållning. Det gällde inom den kemiska industrin med Josef Haism men även på transportsidan, på skofabrikerna och inom träindustrin. I oktober 1922 samlades de uteslutna fackföreningarna i en ny landsorganisation MVS, som anslöt sig till Profintern, men aldrig fick mer än 100 000 medlemmar.

¹⁹ T Gilberg, *The Soviet Communist Party and Scandinavian Communism, The Norwegian Case*, s. 57.

Den tjeckoslovakiska frågan debatterades vid Kominterns fjärde kongress, då Zinovjev, Bucharin och Radek i sina inlägg än slog mot vänstern, och än mot högern, och fick till stånd en kompromiss, som dock inte innebar en total uppslutning bakom exekutivens ståndpunkter. Men snart skulle den tjeckiska tolkningen av enhetsfronten, som utarbetats av det nya blocket Šmeral-Kreibich-Zápotocky och påminde om vad ledningen i Tyskland med Brandler stod för, ifrågasättas inom kommunistpartiet av en förnyad ”vänster” med Alois Neurath och Fried.

Ny kongress, nytt program?

Det återstod att ta ett steg på vägen mot att göra teori av enhetsfrontspolitiken. Hur skulle man gå från dagskampen till kamp om makten? Med andra ord, hur kröna denna politikens byggnadsverk med en paroll om övergång till proletariats diktatur? Frågan hade redan rests vid flera tillfällen. Första gången, och nästan improviserat, av Brandler under en politisk debatt om bokslutet över de revolutionära rörelserna 1919. Andra gången under debatten om frågan om ”arbetarregering”, som Legien tagit upp strax efter Kappkuppen. Och nu kom den upp som normal konsekvens av en enhetsfrontspolitik som inte var tänkbar utan en fortsättning på regeringsplanet, och i Tyskland där utvecklingen hade lett till uppkomsten av parlamentariska majoriteter av socialdemokraterna och kommunisterna tillsammans i en del *Landtag*, dvs en konkret möjlighet att bilda en regering med arbetarpartier i majoritet, vilket var fallet i Thüringen och Sachsen. Det ledde omedelbart till att frågan restes om en arbetarregering nationellt.

Frågan togs i första hand upp av det parti som hade ställts inför den i dess mest direkta form, dvs i Tyskland. En programkommission – bestående av Brandler, Koenen, Ludwig, Zetkin och Thalheimer – lade i oktober fram ett programförslag för diskussion inom partiet och Internationalen, vilket antogs med knapp majoritet. Denna text erinrade om principerna och underströk att kommunisternas uppdrag var att leda arbetarklassen på ett sådant sätt att dess front mot bourgeoisien stärktes, och vinna majoriteten för kommunismen med hjälp av alla möjligheter som den borgerliga demokratin erbjöd. Det yttersta politiska målet var rådsrepubliken.

”Parollen om arbetarregering”

Men hur skulle man, i ett läge då massorna inte ville lämna den borgerliga demokratins ramar, lyckas nå fram till den fas då frågan ställdes? Programförslagets svar löd:

Parollen om arbetarregering utgör det bästa medlet för att nå fram till den nya etapp där de breda proletära massorna avskiljer sig från bourgeoisien och från en ny utgångspunkt, mer avancerad, för att leda rörelsen mot proletariats diktatur.²⁰

Det tillades att detta rent politiska krav måste förenas med nödvändiga ekonomiska åtgärder: konfiskation av de reella värdena eller statlig majoritet i alla företag, överförande av företagen till syndikat eller truster under arbetarkontroll via fabrikskommittéer, upphävande av banksekretess, produktionssekretess och handelssekretess, statligt monopol över livsmedelsförsörjningen och ransonerings under arbetarkontroll bland annat utövat av bankanställda. Det handlade om ett slags statskapitalism, som inte bröt mot de kapitalistiska ramarna, men utgjorde en stark faktor för mobilisering av arbetarna. För att överleva måste arbetarregeringen krossa den gamla statsapparaten och ge makten till arbetarråden.

I detta läge ingrep Internationalens exekutivkommitté med förslag om att ”konfiskation av guldvärdena” skulle sättas i centrum, vilket ADGB krävde, och öppna perspektivet av en arbetarregering med detta krav i förgrunden. Om en sådan regering gick in för att avvärja de väpnade kontrarevolutionära grupperna och omorganisera Reichswehr under facklig kontroll ansåg exekutiven att kommunisterna måste ge den sitt stöd. Centralen lät sig övertygas och föreslog de andra socialistiska partierna en regering med ett sådant program. Dessa ställde då frågan om man var redo att binda kommunistpartiet till detta. Svaret blev nekande och allt fick göras om.

²⁰ *Inprekorr*, 7 oktober 1921.

Ledningen för KPD snärjde in sig i sina motsägelser. Hur rimmade det med krav på en ny regering om man själva vägrade ingå i den?

Åter fick exekutiven stå för den nödvändiga knuffen. Ett brev från Radek den 7 november 1921 definierade i själva verket arbetarregeringen som ”det enda praktiska och realistiska sättet att vinna arbetarklassens majoritet för idén om proletariats diktatur”.²¹ Han ansåg det nödvändigt med ett övergångsprogram, som konkretiserade taktiken i det ”Öppna brevet” och utgjorde förverkligandet av parollen från tredje världskongressen om erövrande av massorna. Kontinuiteten skulle därmed vara återställd efter de vänsteristiska misstagen från 1921. Radek skrev: ”Arbetarregeringen kan lika väl uppnås med våld i en revolution mot den borgerliga regeringen som genom arbetarnas kamp till försvar av en socialistisk regering som bildats på demokratisk väg om den uppriktigt försvarar arbetarklassens intressen mot kapitalet.”²² Viktigast var dock att han ägnade sig åt att visa att kommunisterna måste delta i arbetarregeringen på samma sätt som i ”vilken som helst regering redo att kämpa mot kapitalismen”²³ och att allt var avhängigt av de konkreta förhållandena. Han tillade emellertid försiktigtvis, att han inte hunnit diskutera frågan med Zinovjev, att han hade tagit upp den med Lenin, som tycktes positivt inställd men dåligt informerad och att han inte hört någon tala för motsatt uppfattning.²⁴

Den 8 december hette det utan omsvep i ett cirkulär från centralen:

KPD måste tala om för arbetarna att det är redo att uppmana till bildande av en socialistisk arbetarregering med alla parlamentariska och utomparlamentariska medel och att det också är redo att ingå i en sådan regering, om det finns garantier för att den representerar arbetarklassens intressen och krav mot bourgeoisien, att den kommer att konfiskera de reella värdena, ställa kappisterna inför rätta, frige de revolutionära arbetarna ur fängelserna, osv.²⁵

Sedan exekutiven den 25 december 1921 antagit teser om enhetsfronten antog centralkommittén i januari en text där det slogs fast:

Utifrån en förståelse för att arbetarregeringen utgör en möjlighet att utvidga proletariats politiska makt (till exempel genom att upplösa legala eller illegala kontrarevolutionära grupper, omvandla polis och rättsväsende till proletära klassorgan, frige revolutionärer som dömts, öka företagsrådets rättigheter, osv.) är KPD redo att under vissa omständigheter ingå i en arbetarregering i hela riket samt i regionala arbetarregeringar. Kommunisternas medverkan i sådana arbetarregeringar är avhängig av kampviljan hos arbetarmassorna och de partier som stöder sig på dem liksom på de reella möjligheter som finns att stärka och utvidga arbetarnas makt.

Den känsliga frågan om arbetarregering i de olika tyska provinserna, *Länder*, hade framträtt öppet.

Ny strategi eller krigslist?

Men när idén väl hade accepterats fortsatte och fördjupades debatten. Tjeckoslovakerna ansåg att arbetarregeringen kunde ha en viss varaktighet. I en sammanfattning av den tolkning som gjordes vid det tjeckoslovakiska partiets konferens i september 1922, skriver den tjeckiske historikern Milos Hájek:

Kommunistpartiet i Tjeckoslovakien (...) uppfattade parollen om arbetarregering som ett program som steg för steg måste underminera den borgerliga statsapparaten och ersätta den med nya folkliga organ; man utgick från hypotesen att eftersom arbetarpartiet var störst och starkast skulle det få huvudansvaret i regeringen och specifika uppgifter uppställdes för det: att åtminstone fundera på en partiell lösning av den nationella frågan, modifiera utrikespolitiken. Denna konferens uttalade sig också för möjligheten att

²¹ *Die Rote Fahne*, 16 november 1921.

²² A Reisberg, ”Zur Genesis der Lösung der Arbeiterregierung in Deutschland”, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, n° 6, 1965, s. 1035.

²³ *Ibidem*, s. 1036.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Citerat av A Reisberg, ”Zur Genesis ...”, *loc. cit.*, s. 1038.

utnyttja en eventuell parlamentsmajoritet under förutsättning att den ”kompletterade arbetarnas enhetsfront utanför”.²⁶

Fjärde kongressen

Kominterns fjärde kongress (december 1922) räknade 504 delegater från 60 organisationer. Den brasilianske delegaten Antonio Canelas, en anarkist som nyligen anslutit sig, hade utvalts av ekonomiska skäl eftersom han befann sig i Europa vid tidpunkten, orsakade en del uppståndelse genom att kritisera Trotskijs förslag om att det var oförenligt att tillhöra både ett kommunistparti och frimurarna och försvara de senare.

I centrum för kongressdiskussionerna stod enhetsfrontspolitiken. Redan från början framgick det italienska kommunistpartiets bestämda motstånd, som kom till uttryck genom en talande tystnad. Det politiska läget i Italien påverkade emellertid kongressen och Radek skulle ta sig an det. Två strömningar stod mot varandra på kongressen. Zinovjev såg arbetarregeringen som ett slags pseudonym för proletariats diktatur. Vänstern kring Ruth Fischer såg den som ett återfall i parlamentarisk opportunist. Radek framträdde som teoretiker och fanbärare för ”arbetarregeringen”. Det var inte säkert, men ändå möjligt, att revolutionen skulle slå in på denna väg: ”Det skulle vara felaktigt att säga att människans utveckling från apa till folkkommisarie med nödvändighet måste gå över faser av minister i en arbetarregering.”²⁷

I slutresolutionen hette det:

En sådan arbetarregering är möjlig blott om den föds genom massornas egen kamp och stöder sig på kampdugliga arbetarorgan, vilka skapas av de undertryckta arbetarmassornas understa lager. Även en arbetarregering, som uppstått genom en parlamentarisk konstellation och alltså är av rent parlamentariskt ursprung, kan åstadkomma en uppräckning för den revolutionära arbetarrörelsen. Det är självklart, att uppkomsten av en verklig arbetarregering och det vidare upprätthållandet av en regering, som bedriver revolutionär politik, kommer att leda till en förbittrad kamp, ev. till inbördeskrig med bourgeoisien. Redan proletariats försök att bilda en dylik arbetarregering kommer på förhand att stöta på det skarpaste motstånd från bourgeoisiens sida. Parollen arbetarregering är därför ägnad att samla proletariats och utlösa revolutionär kamp.²⁸

Kongressen övergick därefter till att särskilja olika former av ”arbetarregering” med ”en verklig proletär arbetarregering som i oförfalskad form endast kan förverkligas genom det kommunistiska partiet”²⁹ som högsta form. Milos Hájek kommenterar – och vi tenderar att vara överens så när som på vissa nyanser bland annat med hänsyn till följderna av Kappkuppen och den andra revolutionen under mellankrigstiden, den spanska:

Parollen om arbetarregering representerade strävan efter de mest fördelaktiga formerna för att nå fram till den socialistiska revolutionen: i *Radikalismen, kommunismens barnsjukdom* hade Lenin i april påpekat deras nödvändighet. Nödvändigheten att söka en ny formel för att nå fram till den socialistiska revolutionen var följden av de tydliga skillnaderna mellan den sociala och politiska strukturen i Ryssland före revolutionen och den som var för handen i andra länder i Europa. Den härrörde också ur medvetenhet om att maktövertagandet skulle vara mycket svårare för det västeuropeiska proletariats än för de ryska arbetarna 1917. Kommunisterna insåg svårigheten med en väpnad resning under parollen proletariats diktatur under fredliga förhållanden och i synnerhet i länder med en stark parlamentarisk tradition. Det var därför helt logiskt att de sökte efter en formel som skulle underlätta vägen till inbördeskriget: perspektivet på en arbetarregering som var tillsatt på fredlig väg (eventuellt parlamentarisk) och som skulle genomföra en beväpning av proletariats var mycket tilltalande. Den baserade sig på ett läge där det inte skulle startas av det revolutionära partiet utan tvärtom av kontrarevolutionen. Och ur militär och politisk synpunkt skulle det innebära bästa tänkbara situation: kontrarevolutionen skulle inte bara ställas mot ett proletariat i vapen, utan också mot en legal regerings auktoritet, parollen om fred skulle vara på

²⁶ M Hájek, *Historia de la Tercera Internacional*, s. 63-64.

²⁷ *Protokoll des IV. Kongress*, s. 102. [Se [Debatt om "arbetarregering"](#) vid Kominterns 4:e kongress 1922]

²⁸ *Ibidem*, resolutionstexten, s. 1016. [svensk utgåva: [Till massorna! Teser och resolutioner antagna å Kommunistiska Internationalens fjärde världskongress](#), s. 19 (publicerades av Frams förlag, Stockholm 1923)]

²⁹ *Ibidem*, s. 1017. [s. 19]

alla revolutionärens läppar precis som varit fallet i Ryssland 1917 medan det under alla strider i Tyskland 1919 varit på Eberts och hans monarkistiska bundsförvanters läppar.”³⁰

Under den tyska krisen 1923 kunde man för ett ögonblick tro att parollen om arbetarregering, frukten av ett långt och smärtsamt kollektivt arbete, i Marx´ hemland äntligen skulle möta historiens dom. Men historien skulle, som vi kommer att se, välja en annan väg.

Internationalen utan Lenin³¹

I samma ögonblick som enhetsfrontspolitiken slutligen kunde drivas igenom i slutet av 1921 väntade Internationalen nu en annan oväntad prövning. Å ena sidan hade Lenin blivit sjuk och kunde inte ägna Internationalen någon uppmärksamhet. Å andra sidan, och det var långt allvarligare, hindrade sjukdomen honom från att ingripa på erforderligt vis i den kris som skakade det ryska partiet och som sakta men säkert omvandlades till en direkt kris för revolutionen. Lenin drabbades av sin första attack den 26 maj 1922, mindre än två månader efter att Iosif Vissarionovitj Dzjugasjvili, känd som Stalin, hade tagit över posten som partiets generalsekreterare. Han var en andraplansfigur, hemtam i partiapparaten och långsint, som länge hade åtnjutit Lenins förtroende. Lenin fick kämpa för att kunna återkomma till arbetet på deltid i juli men i oktober fick han ett återfall. Men under tiden hade den påtvingade frånvaron gjort det möjligt för honom att upptäcka vad han inte sett tidigare; byråkratins maktfullkomlighet inom partiet och staten, russifieringen av icke ryska folk, den alltför ryska stämpel som Internationalen och dess partier fått. Idag finns inte längre någon som ifrågasätter det som länge förnekades av partiledare som var underkastade Stalin och i samma andetag av nästan alla historiker. När Lenin hade upptäckt allvaret i det byråkratiska onda som tärde på paret parti-stat och insett den roll som spelades i denna utveckling av en hierarki av organiserade sekreterare under generalsekreteraren och den organisationsbyrå som Stalin kontrollerade föreslog han Trotskij att de skulle bilda ”ett block mot byråkratismen”.

De kämpade tillsammans först i ekonomiska frågor, satte stopp för upphävandet av monopolet på utrikeshandeln och stred för att utvidga den statliga plankommissionens, Gosplan, makt. Nationalitetsfrågan hamnade mycket snabbt i förgrunden genom den georgiska affären. Stalin och Ordzjonikidze, hans gamle bundsförvant från inbördeskriget, hade praktiskt taget bakom ryggen på partiledningen i början av 1921 inlett en militär operation som ledde till att mensjevikregeringen i Georgien störtades och att denna republik förvandlades till en sovjetrepublik. Men just på grund av detta kom det till omedelbara sammanstötningar mellan Stalin-Ordzjonikidze å ena sidan och kommunistledarna i Georgien – Mdivani, Kavtaradze och Okudsjava – å den andra. Efter att ha blivit illa informerad av Stalin tog Lenin först avstånd från georgierna. Efter att under augusti ha fått mer information av Rakovskij om de våldsamma meningsskiljaktigheterna i den kommission som arbetade med en konstitution för Sovjetunionen lät sig Lenin inte längre luras av falska informationer och tillsatte i september en undersökningskommission. Det ledde till det berömda brevet om nationalitetsfrågan, där han förklarade sig gravt skyldig gentemot folken i Ryssland för den storryska chauvinism som de utsatts för under sovjetmakten. Sedan avslutade han sin attack med två artiklar om arbetar- och bondeinspektionen, som var Stalins domän och som därför tillät honom att peka ut Stalin som huvudansvarig för denna reaktion, inte bara i egenskap av ”storrysk överkonstapel” utan som inkarnationen av den gamla förborgerliga byråkratiska kulturen. Rakovskij tog bollen på studs och startade en diskussion i partiet i Ukraina om Lenins analys och ståndpunkter.

Denne hade framträtt på Internationalens fjärde världskongress med ett anförande som helt klart också förefall vara en självkritik. Angående resolutionen om kommunistpartiernas struktur och arbetsmetoder sade han:

³⁰ M Hájek, *op. cit.*, s. 69.

³¹ P Broué, *Trotsky*, s. 319-335 samt 352-360 [Svenska upplagan kap. 18, ”Revolutionen i kris” och 20, ”Blocket med Lenin”]. Uppgifter som bekräftats och ibland kompletterats genom dokument som publicerats under perestrojkan. Ytterligare detaljer återfinns i Broué, *Rakovsky*, beträffande den roll den senare spelade.

En utmärkt text men väsentligen, eller nästan, rysk, dvs allt baserar sig på förhållandena i Ryssland. Det utgör dess goda men även dess dåliga sida. (...) Dess dåliga sida därför att jag är övertygad om att nästan ingen utländsk kommunist kan läsa den (...), den är för rysk (...), den är nästan helt genomsyrad av ryskt tänkande (...). Med denna resolution har vi gjort oss skyldiga till ett allvarligt fel och själva avskurit oss från den väg som leder till nya framsteg. (...) Allt som sägs i resolutionen är dött (...). Vi måste få utlänningarna att förstå vad vi skrivit om kommunistpartiernas organiska struktur och som de signerat utan att ha läst eller förstått det (...). Det viktigaste under den kommande perioden är studier (...). De måste studera med en speciell inriktning för att verkligen förstå organiseringen, strukturen, metoden och innehållet i det revolutionära agerandet. Om detta görs är jag övertygad om att perspektiven är utmärkta för världsrevolutionen.³²

Lenin hade ännu tid att skriva sitt brev till kongressen, som sedan kallats hans ”testamente”, där han rekommenderade att Stalin skulle avlägsnas från posten som generalsekreterare. Den 7 mars drabbades han av en ny attack som skulle hålla honom borta från all intellektuell aktivitet ända till bortgången.

Byråkratins offensiv

Från och med nu utspelades händelserna inom det ryska partiet inom en ram som inte bara kännetecknades av Lenins frånvaro utan också av förberedelserna av striden för att eliminera Trotskij och hans anhängare som Rakovskij. Ledningen höll fraktionsmöten i Trotskij's frånvaro, tolfte partikongressen förbereddes på ett byråkratiskt vis med delegater som helt kontrollerades av sekretariatet, diskussioner i avgörande frågor trollades bort, i Ukraina skedde utrensningar av alla partimedlemmar som stödde Rakovskij: ledningens energi var helt inriktad på kampen mot Trotskij.

Internationalen, som hade hamnat i bakgrunden, blev åter sekundär där besluten styrdes inte utifrån vad läget krävde och styrkeförhållandena mellan klasserna, utan utifrån de inre styrkeförhållandena i det ryska partiet. Och när det gällde relationerna med Orienten steg en ny fara upp, som man väntat sig se på annat håll; faran för sammanblandning mellan sovjetstaten och Komintern.

[Kapitel 13, *Orienten, Latinamerika* är här utelämnat]

³² *Protokoll III*, s. 230-231. [Talet återges även i Lenins verk: [Fem års rysk revolution och världsrevolutionens perspektiv](#), men formuleringarna skiljer sig något från Protokoll-versionen]

14. Krisen i Ruhr

1923 var krisernas år. Kris i Sovjetunionen med de första allvarliga problemen efter införandet av NEP. Kris internationellt genom de franska och belgiska regeringarnas beslut att ockupera Ruhr-området, den 10 januari 1923, och den tyska regeringens maning till ”passivt motstånd”. Kris utan motstycke ekonomiskt och socialt i Tyskland. Kris hela tiden i det tyska kommunistpartiet. Kris inom bolsjevikpartiet. Och, avslutningsvis, kris även inom Internationalen. Grunden utgjordes av frågan om de krigsskadestånd de allierade avkrävde Tyskland i enlighet med artikel 231 i Versaillesfördraget.

Frågan om krigsskadestånden

Krigsskadestånden motiverades med förstörelsen under kriget, framför allt i de ockuperade områdena och de som varit slagfält, samt i att segrarmakterna ansåg sig ha rätt till det. Det var de helt obestridliga argument de franska och belgiska regeringarna använde sig av. De brittiska och amerikanska regeringarna delade inte denna uppfattning. Flera tyska regeringar hade försökt komma undan denna tunga utgift, som satte stopp för ekonomisk verksamhet, utsatte den sociala situationen för påfrestningar och gjorde Tyskland till en lydstat åt segrarmakterna. I denna fråga fanns således en dubbel konflikt: mellan Tyskland och segrarmakterna, i synnerhet de viktigaste och mest otåliga fordringsägarna, dvs de franska och belgiska regeringarna – och det var också de som skulle utlösa krisen.

Flera internationella konferenser hade ägnats frågan utan att någonsin komma fram till en slutgiltig lösning. Således hade en första konferens i London, som straff för att en betalning inte skett i tid, beslutat om tillfällig ockupation av Düsseldorf och Duisburg. Vid den andra konferensen i London hade en omförhandling skett och ett belopp för skadestånden – där man räknat av värden som gått till spillo – hade bestämts till 132 miljarder guldmark, med avbetalningar på 2 miljarder om året, plus ett skadestånd på 26 procent av Tysklands exportintäkter. Från 1922 begärde den tyska regeringen ett moratorium, som den franska regeringen vägrade gå med på och den 10 januari beslutade premiärminister Poincaré och Belgiens premiärminister om vad de kallade ”ett produktivt övertagande”, ockupation av Ruhr. Mycket stod på spel. Det var de franska storbankerna, Union Parisienne, Banque de Paris et des Pays-Bas och Société Générale, som hade hand om taktplanen. De enorma kolleveranser som Tyskland hade påtvingats var avsedda för industrierna i norr, som höll på att byggas upp igen, och de masugnar man erövrat i Lorraine [tyska: Lothringen]. Följden blev att Storbritannien inte längre fick någon avsättning för sitt kol. Fransmännen krävde att få metallurgisk koks som kunde användas i masugnarna, men den tyska industrin saknade metaller. Storbritannien, som också förlorat viktiga marknader för metallindustrin, hade råkat ut för en direkt fransk hegemoni över ett franskt-tyskt ekonomiskt block. Denna inriktning hade kraftfullt stöd på alla nyckelposter inom fransk politik, till att börja med av högerledaren och f d presidenten Raymond Poincaré, som själv var från Lorraine.

USA:s regering förklarade att ”Tyskland måste räddas” och utövade påtryckningar på den franska regeringen för att den skulle mildra sina krav och avstå från att stycka upp Tyskland, vilket skulle splittra upp marknaden där. De stora amerikanska företagen var fullt beredda att investera i Tyskland, där det fanns kvalificerad arbetskraft, och leverera råvaror, en ”räddningsaktion” som skulle bli en källa till vinster. Kanske överskattade den franska regeringen något sin styrka. I slutet av 1922 lade man fram en plan, som innebar att Tyskland ställdes under direkt förmyndarskap. För att stabilisera marken – undvika inflation som man såg som en organiserad stöld av sina satsningar – förordade man åtstramningspolitik, en ”garantikommission” placerad i Berlin med utvidgade befogenheter, valutagarantier, direkt övervakning av kolproduktionen och tvångsrekvisitioner av de tyska tillgångarna. Var det verkligen någon överdrift när Kommunistiska internationalen hävdade att Tyskland riskerade att förvandlas till en ställning som halvkoloni?

Ockupationen av Ruhr

Den 23 december 1922 presenterade den Interallierade skadeståndskommissionen en not riktad till den tyska regeringen, där man specificerade hur mycket Tyskland släpade efter när det gällde leveranser av byggmaterial och kol; texten antydde att det från tysk sida handlade om ett medvetet försök att stoppa leveranserna. Noten hotade den tyska regeringen med repressalier. En not den 10 januari från den franska regeringen tog avstamp i den som sänts av den Interallierade kommissionen den 23 december. Man förklarade att på grund av att den tyska regeringen inte uppfyllt sina förpliktelser, i enlighet med artikel 17 och 18 i del VII, en bilaga till Versaillesfördraget, hade den franska regeringen beordrat general Degoutte att gå in i Ruhr och ockupera det militärt. Sex franska och en belgisk division deltog i operationen. Den 20 januari riktade den tyske regeringschefen, affärsmannen Cuno, följande uppmaning till de tyska myndigheterna i den ockuperade zonen:

De franska och belgiska regeringarnas aktion i Ruhrområdet utgör en klar kränkning av internationell lag och av Versaillesfördraget. Därmed är alla order till tyska statstjänstemän att medverka till denna aktion icke bindande juridiskt. Landets regering [...] förklarar att ingen hänsyn ska tas till order från ockupationsmakterna och att de enda order som ska verkställas är sådana som härrör från vår regering.¹

Detta var den officiella början till vad som kallats den tyska politiken av ”passivt motstånd”, som antagits av riksdagen den 13 januari 1923. Arbetare, privata tjänstemän och statstjänstemän skulle inte samarbeta med ockupationstrupperna och vägra lyda order och anmaningar. Alla betalningar var strängt förbjudna. Runt hörnet väntade användande av våld. Incidenterna mångfaldigades mycket snabbt med strejker och maskningsaktioner. Ockupationsmakten svarade med arresteringar av de högsta ansvariga, den 19 januari av borgmästaren i Dortmund, den 27:e av Fritz Thyssen junior, och de bötfälldes för att inte ha medverkat till eller ombesörjt leveranserna. Mestadels förklarade sig löntagarna solidariska med de arbetsgivare som drabbades och strejker och demonstrationer utbröt. Den tyska regeringen var belåten med det man kallade ”patriotiska strejker”, de stora tidningarna underblåste chauvinistiska stämningar och lät förstå att det var lika med förräderi att arbeta åt utländska ockupanter.

Sedan järnvägstrafiken förklarats avbruten meddelade de fransk-belgiska myndigheterna den 27 januari, att man med tvång skulle se till att järnvägarna åter kunde användas. För det krävdes först och främst att 1 400 tyska lokförare utvisades ur den ockuperade zonen, en åtgärd utan motstycke. De ersattes med franska och belgiska lokförare, frivilliga eller sådana som mobiliserats. Konflikten trappades upp. Den 29 januari införde ockupationsmyndigheterna ett förstärkt undantagstillstånd (*verschärfter Belagerungszustand*) i området. Den 30 beordrade den tyska regeringen att alla tåg som fraktade kol till Frankrike och Belgien skulle stoppas. Det skedde allt fler arresteringar och utvisningar. De franska myndigheterna svarade med våld och brutalitet på det hårdnande tyska motståndet. Hatet blomnade upp. Den franska regeringen krävde betalning av skadestånden och stopp för det passiva motståndet. Den tyska regeringen krävde att de utländska trupperna skulle lämna Ruhrområdet. Diplomatskt var dödläget totalt.

I ett sådant läge blir, som redan romarna hade fått konstatera, togorna utbytta mot vapen. Regeringen Cuno gav fria tyglar åt general von Seeckt att få till stånd en uppgörelse med redan existerande paramilitära formationer och hjälpa till att bilda, utrusta och kontrollera nya hemliga och illegala enheter. Den 30 januari enades Cuno och von Seeckt om de stora linjerna i detta och om en överenskommelse med *Orgesch*. Den 31 sammanträffade generalen med en äventyrare, en expert på sabotageaktioner, som inget mer är känt om; en viss Jahnke, och de båda diskuterade frågan om sabotage mot järnvägarna. Därefter samtalade han med Stinnes om finansieringen. Han skickade överstelöjtnanten Joachim von Stulpnägel till den ockuperade zonen för att där samordna sabotageverksamheten. Nu handlade det om att övergå till ”aktivt motstånd”. Den 13 februari fick han ett löfte om 300 miljarder mark av *Reichsbank* i syfte att köpa vapen med Mussolini som mellanhand. Den 15 och den 20 träffade han *Orgesch* och Ludendorff personligen hemma hos

¹ Citerat i W Angress, *Stillborn Revolution*, s. 281-282.

Stinnes för att gå igenom formerna för samarbetet mellan den nationalistiska extremhögern och *Reichswehr*. Armén själv tog itu med att organisera grupper av *Zeitfreiwillige* (korttidsfrivilliga) eller *Arbeitskommandos* bestående av f d frontsoldater.

Tidigare frikårer, som mer eller mindre försvunnit efter Kappkuppen, började också återaktiveras: exempelvis gick Rossbachs och Peter von Heydebrecks mannar åter i tjänst hos sina gamla ledare. De var dugliga yrkesmän och de tog sig nu an direkta sabotagehandlingar. Den 5 mars 1923 sprängde en av dessa grupper, som tillhörde Heinz-organisationens frikår, järnvägsbron mellan Düsseldorf och Duisburg. Löjtnanten Albert Leo Schlageter, som lett operationen, greps, dömdes av en fransk militärdomstol och avrättades den 26 maj 1923. Denne inte särskilt märkvärdige äventyrare skulle bli en symbol och nationalhjälte. En blodig konflikt hade nu påbörjats.

Kommunisterna och krisen

Kominterns kongress hade avslutat några dagar innan Ruhrkrisen bröt ut. Men de tyska kommunisterna var ändå inte redo. En av de franska delegaterna, Marcel Cachin, hade i förbifarten hänvisat till möjligheten av en fransk ockupation, utan att ägna frågan någon större uppmärksamhet. Kongressresolutionen om taktikfrågan talade om två utvägar i frågan om skadestånd: antingen skulle ententen avstå från krav på skadestånd, vilket skulle få krisen att accelerera i Frankrike, eller också skulle det leda till ett franskt-tyskt block, vilket skulle påskynda den brittiska krisen. Den verkliga händelseutvecklingen förutsågs inte och inget blev sagt om de eventuella följderna av en ockupation av Ruhrområdet. Det går ändå inte att hävda att kommunisterna togs på sängen. Vid en gemensam konferens i Essen med berörda partier hade marken förberetts för en kamp som skulle föras samtidigt mot Poincaré, mot Cuno, mot Stinnes och mot brukspatronernas kommitté. Men den franska regeringen hade ögonen öppna och slog till: flera av partiledarna blev arresterade vid återkomsten från Essen. Vidare var de tyska kommunisterna än en gång splittrade. Redan det faktum att vänstern hållit en konferens i Berlin före Internationalens fjärde kongress hade gjort att en ursinnig strid mellan olika fraktioner hamnat i förgrunden under kongressen, framför allt, som vi sett, i frågan om arbetarregering.

Givetvis kom ett återfall vid KPD:s kongress i Leipzig, som ägde rum mellan den 28 januari och 1 februari, i samma ögonblick som krisen i Ruhrområdet förvärrades och blev allt mer infekterad. Med hänvisning till att dagordningen inte kunde ändras, inledde centralen, via Pieck, med att avvisa den granskning av läget som kunde ha gjort det möjligt att diskutera frågan om Ruhr-ockupationen. Debatten präglades bara av banaliteter och mycket retorik. Vänstern hade munnen full av ord som organisation, handling, initiativ och bevapning av arbetarna. I sin rapport tryckte Brandler på att det handlade om kamp ”mot fascismen” och att den måste föras med hjälp av enhetsfronten: ”Enhetsfronttaktiken är inte bara någon rent propagandistisk paroll, utan helt klart en kamp-taktik.”² Han fastslog: ”Under tryck från massorna kommer de socialdemokratiska ledarna till sist att vara redo att bryta med vänstern inom bourgeoisien och bli högern bland arbetarna.”³ Ruth Fischer, bitsk och nedlåtande, kritiserade centralen och anklagade den för opportunist, passivitet och revisionism! Maslow förklarade att förutsättningarna för bildande av en arbetarregering framför allt var materiella, dvs att det existerade väpnade proletära enheter. De båda tendenserna stod emot varandra vid en omröstning om två skilda texter och centralens förslag segrade med 118 röster mot 59. Kongressen var åter nära att leda till en brytning när majoriteten presenterade sitt förslag till val till centralkommittén, där man inte tagit med någon enda representant för vänstern. Radek, som kommit dit i hemlighet, tycks ha fått använda hela sin auktoritet som utsänd av exekutiven för att uppnå en kompromiss, att vänstern skulle få in representanter i centralkommittén. Det fick dock inte vara någon av dess ledare, majoriteten förbehöll sig rätten att hålla Fischer och Maslow utanför.

KPD-ledningen hade från den 11 januari tydligt framhållit sin avsikt att kämpa både mot den franska och tyska regeringen. Samma dag som ockupationen inleddes anklagade *Die Rote Fahne*

² *Rapport sur le III congrès*, s. 318.

³ *Ibid.*, s. 328.

Cuno och dennes regering för att dela skulden för situationen i Ruhr med regeringen Poincaré. Den 13 hade Paul Frölich i riksdagen svarat för ett ytterst våldsamt inlägg mot det passiva motståndets politik: ”Vi befinner oss i krig och Karl Liebknecht har lärt oss hur arbetarklassen bör bedriva krigspolitik. Han manade till klasskamp mot kriget! Det kommer att vara vårt slagord!”⁴ Den 23 januari utvecklade *Die Rote Fahne* denna linje, som, hette det i ledarartikeln, gick ut på att ”slå Poincaré och Cuno i Ruhr och vid Spree”.⁵ Striden var, skrev man, en konflikt mellan franska och tyska kapitalister på arbetarklassens axlar i båda länderna. Frankrike ville ha 60 procent av tillgångarna och tänkte bara lämna 40 procent åt Thyssen, Krupp och Stinnes. Proletariatet var således tvunget att kämpa på två fronter, mot ”dem som invaderat Ruhr”, mot utsugarna över allt annars. Paul Frölich utvecklade det något mer nyanserat när han skrev: ”Kampen mot Poincaré måste föras genom systematiska sabotageaktioner i Ruhrområdet, genom proletära handlingar och genom revolutionär infiltration i den imperialistiska armén. Mot Cuno genom att bekämpa nationalismens ideologi och utnyttja den rådande situationen till att leda arbetarklassen i försvarskamp och mobilisera massorna för generalstrejk.”⁶

Men rent konkret visade det sig mycket svårt att omsätta detta i handling. Internationalen upprättade en samordningsgrupp för kommunistiskt antimilitaristiskt agerande med två internationella ledare, ryssen Lazar Tjatskin, fransk-polskan Marie Wierczag och algeriern Mahmoud Ben Lekhal. De franska untkommunisternas antimilitaristiska kampanj gav inga resultat, trots deras mod och engagemang. De antityska känslorna var mycket starka i Frankrike, också bland arbetarna. Den 20-årige ledaren för untkommunisterna, Gabriel Péri, arresterades i mars, anklagad för högförräderi. En grupp aktivister under ledning av den 22-årige Robert Lozeray hade installerat sig i Ruhr och spred där antimilitaristisk propaganda bland ockupationstrupperna. Det hela slutade med arresteringar och hårda domar mot bl a Lozeray och algeriern Ben Lekhal, som kommunisterna kallade ”hjälten från Mayence” för att försvara honom. Partimedlemmarna hade den svåra uppgiften att rikta sig både till civilbefolkningen och till soldaterna. Den mycket unge Albert Vassart, som delat ut flygblad med ett mycket våldsamt tonfall, berättar i sina memoarer att gendarmerna hindrade honom från att bli stenad.

Svårigheterna var inte mindre för de tyska kommunisterna. Till exempel trängde franska enheter den 31 januari in i en av Krupps fabriker för att utan spisning tvångsrekvirera lastbilar. När de fick veta att det handlade om fordon som användes för att transportera livsmedel gick arbetarna i strejk och demonstrerade mot ockupanterna. Det ledde till skärmytslingar. De franska trupperna öppnade eld och 13 personer dödades och 41 sårades. Kommunisternas tidningar fördömde samtidigt ”galna” nationalistiska provokatörer och franska ”bödlar”. Till råga på allt ökade misstron och rent av fientligheten mellan de båda tendenserna i partiet. En text av KPD:s representant i Internationalens exekutiv, Edwin Hoernle, som försökte nyansera majoritetens teser och få till stånd ett närmande till vänstern, mötte inget gensvar. Guralskij, exekutivens representant i Tyskland, ilsknade till över Ruth Fischers hållning och agerande gentemot exekutiven.

De tyska kommunisterna i kris

Läget förvärrades snabbt och KPD stod åter inför en splittring på grund av Ruhr, dit Ruth Fischer begett sig så snart kongressen i Leipzig avslutats och varifrån hon drog upp nya perspektiv. Gentemot den imperialistiska aggression och lurendrejeriet med ”passivt motstånd”, en ny variant av den heliga alliansen, förordade hon, med utgångspunkt från de gruvor och fabriker arbetarna måste ta över, perspektivet på en ”Arbetarrepublik”, som varit ett av målen för rörelsen 1920 efter Kappkuppen. Hon fick stort gensvar utanför partiet, bland annat i fackföreningarna – särskilt hos gruvarbetarna och hon hade också en reell bas inom partiet, särskilt i Rheinland genom distriktssekreteraren Eugen Eppstein, som hon övertygat. Men anhängarna till centralen ifrågasatte hennes analyser och hennes metoder och debatten blev offentlig.

⁴ Frölich, stenograferat riksdagsprotokoll, vol 357, s. 9417.

⁵ Formuleringen skulle återkomma överallt, i flygblad, på affischer, i böcker.

⁶ Frölich, ”La guerre de la Ruhr el les communistes allemandes”, *Inprekorr*, n° 24, 8 mars 1923, s. 183-184.

Särskilt livligt gick det till på distriktskongressen i Rheinland-Westphalen-Nord i Essen. Ruth Fischer höll räfst och rättarting med centralen, som, enligt henne, bara intresserade sig för de möjligheter som just uppstått i Sachsen att bilda en socialistisk-kommunistisk arbetarregering. Hon föreslog ett handlingsprogram för Ruhr med fabriksockupationer, upprättande av arbetarkontroll över produktionen och bildande av proletära förband. Hon ansåg det vara nödvändigt att resa parollen om att störta regeringen Cuno och betecknade Brandler och hans vänner, som vägrade att gå med på detta, som ”demokratins vänner”, en mycket allvarlig anklagelse och helt otillåten för en kommunist.

Centralen reagerade och började tala om risken för en splittring. Vid ungtkommunisternas kongress kom Brandler med en högtidlig varning till dem som än en gång, som han uttryckte det, ”agerade mot praktiska order från partiet i en handlingssituation”: ”Vi kan inte tolerera att något sådant upprepas.”⁷

Eppstein blev avsatt och ersattes med Peter Maslowski, en moderat från samma tendens. I samma ögonblick tog några viktiga representanter för vänster, som Arthur Ewert och Gerhard Eisler, medlemmar av centralen, samt den unge Heinz Neumann, avstånd från Ruth Fischer och förordade i ett internt diskussionsinlägg att ”partiet skulle koncentrera sina krafter”: i distriktet Berlin-Brandenburg samlade man nära två tredjedelar av vänstern.

Det var i det läget som Zinovjev – som kanske låg bakom denna appell – föreslog att exekutiven skulle agera för att få till stånd den önskade ”samlingen”.

Exekutiven medlar

I Sovjetunionen var spänningarna mycket stora i början av 1923. Trotskij har berättat att Kamenev kom ut vit i ansiktet efter ett samtal med Lenin om den georgiska frågan. Den diskussion Rakovskij startat om Lenins artikel pågick öppet i det ukrainska partiets tidning *Kommunist*. När som helst kunde man vänta sig att offensiven från ”blocket” mellan Lenin och Trotskij skulle sätta igång och i partitoppen drog vissa öronen åt sig. Trotskij var hur som helst både optimistisk och försonlig. Den 6 mars försäkrade han Kamenev: han krävde en förändring i den nationella frågan, en politik byggd på Lenins principer, men han krävde inga bestraffningsåtgärder och heller inte någon förändring i de ledande organen. De som man börjat omtala som *trojkan*, de tre sammansvurna i politbyrån – Zinovjev, Kamenev och Stalin, kunde andas ut. Dagen därpå drabbades Lenin av sin andra hjärnblödning.

I detta klimat hade ingen engagerat sig för läget i Tyskland och krisen inom KPD. Radek fanns i kulisserna, i hemlighet på kongressen i Leipzig och hade där stött centralen, om än kanske något mindre än vad Ruth Fischer försöker påskina i sin tendentiösa bok. Diskussionen fick en annan vändning efter ett inlägg av Thalheimer i *Internationalens* tidskrift. Där hävdade han att de franska och tyska borgarklasserna, även om de i grunden företrädde samma typ av klassamhälle, inte hade identiska åsikter och spelade olika roller. Just genom sin uppmaning till passivt motstånd spelade den tyska bourgeoisien, skrev han, om än mot sin vilja ”objektivt sett en revolutionär roll i sin utrikespolitik, på samma sätt som Bismarck gjort”. Ett nederlag för den franska imperialismen hade 1914-1918 inte utgjort någon ”kommunistisk målsättning”, men hade blivit det nu i Ruhr. ”Dagens Tyskland är inte längre något subjekt, utan ett objekt för den imperialistiska politiken.” Kommunisternas kamp skulle för en tid sammanfalla med den tyska bourgeoisiens kamp ända tills den kapitulerat.⁸

Häpnaden var stor inom Internationalen, där Thalheimer hölls för att vara hjärnan, tänkaren och teoretikern inom den tyska centralen. Ett av de mest osminkade svaren kom från Alois Neurath, en

⁷ *Die Rote Fahne*, 1 april 1923.

⁸ Thalheimers artikel ”Några taktiska frågor i kriget i Ruhr”, publicerades först i *Die Internationale* den 15 februari 1923, s. 97-102, och därefter undertecknad av honom och daterad den 13 februari i *Kommunisttjeskij Internatsional*, n° 25, 7 juni 1923, s. 6857-6864.

av ledarna för de tyska kommunisterna i Sudetområdet och medlem av ledningen för det tjeckoslovakiska kommunistpartiet:

Vilka konsekvenserna blir av sådana teser står helt klart. Det tyska proletariatet måste först stödja den tyska bourgeoisieens kamp mot ”den franska imperialismen”? Det måste följaktligen ingå en ”tillfällig” överenskommelse om borgfred med Cuno, Stinnes och deras gelikar, kanske inte uttryckligen men i praktiken [...]. Det är en farlig början till att bana väg för känslorna inom de delar av arbetarklassen som börjar bli påverkade av nationalistiska och chauvinistiska strömningar.⁹

Ruth Fischer hävdar att det var Radek som knuffat fram Thalheimer och att Zinovjev låg bakom Neuraths svar. Det är möjligt men inget som styrks av några dokument. Vad som däremot är sant är att Neurath och Winternitz, alias Sommer, författare till en annan artikel med samma andemening åtminstone i denna fråga stod nära den tyska vänstern.

De sista veckorna av förberedelser för det tyska kommunistpartiets tolfte kongress var fulla av oro, återhållen ilska och illvilliga rykten. För första gången hade partiapparaten full kontroll över valet av delegater. Rakovskij hade kämpat tappert, även om man hindrat honom från att ta upp den georgiska frågan, och trots apparatens försök att lägga munkavle på kritikerna. Vad beträffar Trotskij's agerande på kongressen, som ägde rum mellan den 17 och 24 april och vars utgång sannolikt var avgörande för frågorna runt den tyska revolutionen, heter det i vår biografi om denne: ”Trotskij hade röstat för alla resolutioner vid Tolfte kongressen och på så sätt gått i borgen för den nya ledningen. Att han hållit sig undan striden om Georgien hade gjort honom till fånge hos dem som agerat medan han suttit med armarna i kors.”¹⁰

Det var dock samma ledning, något lättad, som till sist för första gången på månader skulle ta sig an den tyska frågan på ett seriöst och ingående sätt och som vinnlade sig om att kunna stödja sig på den maktlösa Lenins auktoritet. Det är inte känt hur det gick till exakt när beslut fattades om att till Moskva inkalla ledarna för de två tendenserna i det tyska partiet för diskussioner i syfte att nå fram till en kompromiss. Flera författare hävdar – men utan någon närmare dokumentation – att exekutiven, som mer än allt oroade sig för internationella förvecklingar, blev uppskrämd av upploppen i Mülheim. I denna arbetarstad i Ruhrområdet stormades den 18 april stadshuset av flera tusen arbetare som demonstrerat utanför det på initiativ av anarko-syndikalister och fackligt aktiva kommunister och ett arbetarråd utsågs. Detta tog itu med att distribuera livsmedel och att upprätta ett väpnat garde. Ockupationsmyndigheterna, som inte var direkt berörda, tillät polisen att ingripa och med våld återta stadshuset efter en strid som krävde tio dödsoffer och ett sjuttioal skadade.

Zinovjev skickade sin inbjudan den 22 april. Mötet ägde rum i månadsskiftet maj-april. Brandler och Böttcher representerade centralen, Maslow, Ruth Fischer och Thalheimer vänstern och Gerhard Eisler oppositionen inom den senare. De fick träffa Bucharin, Radek, Trotskij och Zinovjev. Efter en vecka av hårda diskussioner enades man den 4 maj om en lång kompromiss-resolution, som försökte att jämt fördela ansvaret för den interna krisen mellan huvudrollsinnehavarna. En del av de formuleringar som använts vid kongressen i Leipzig karakteriserades som opportunistiska, exempelvis när Brandler talat om vänstern inom bourgeoisie och högern bland arbetarna. Dessa felaktiga meningar, som hade sitt ursprung i en legitim önskan att övertyga de icke kommunistiska arbetarna, hade lett till missnöje bland ”sunda element inom partiet med tendenser till vänsterism”. Vi kan peka på ett stycke som innebar en ny idé och som skulle få stor betydelse. Resolutionen underströk att den tyska bourgeoisie i sin kamp mot ententen var oförmögen att stödja sig på de breda massorna: ”Det är orsaken till att de nationella och nationalistiska stämningar den utlöst på lång sikt kommer att riktas mot den. Det tyska kommunistpartiet måste mycket tydligt förklara för de nationalistiska massorna inom småbourgeoisien och de intellektuella att endast arbetarklassen, efter att ha segrat, kommer att vara i stånd att försvara tyskt territorium, tyska kulturskatter och nationens framtid.”¹¹ Samtidigt varnade resolutionen för allt förhastat agerande i

⁹ A Neurath, *Die Internationale*, 1 mars 1923, s. 110-113.

¹⁰ P Broué, *Trotsky*, s. 336.

¹¹ *Die Rote Fahne*, 13 maj 1923.

Ruhr, rekommenderade en öppen debatt och förordade att de element inom vänstern som hållits utanför i Leipzig skulle upptas i centralkommittén.

På väg mot internationell kris?

Partiets enhet, som var av strategisk betydelse internationellt denna vår 1923, var på väg att återupprättas i rätt ögonblick. Det internationella läget förvärrades raskt. Marskalk Fochs turné i Polen, där han den 3 maj högtidligt inspekterade enheter ur den polska armén, sågs i Moskva som ett symboliskt hot. Den brittiske utrikesministern, lord Curzon, skickade den 8 maj ett ultimatum till regeringen i Moskva, där han uppmanade denna att upphöra med att skicka agenter till Persien, Indien och Afghanistan. Den 10 maj, mitt under den internationella konferensen i Lausanne, mördades Vorovskij, som varit en av de första sekreterarna inom Internationalen, av en vit fransk-ryss. I *Pravda* den 16 maj hävdade Zinovjev, att det handlade om "länkar i samma kedja". Samma dag förbjöd den preussiske inrikesministern Severing de proletära hundradena, väpnade proletära garden, på preussiskt territorium, inklusive Ruhrområdet.

Den 13 anordnades i Berlin en enorm protestdemonstration mot mordet på Vorovskij, Curzons ultimatum och mot att kommunistiska medlemmar avstängts från den preussiska lantdagen. Demonstrationen hade över 100 000 deltagare. Den 16 samlades 150 000 i Lustgarten i ett fackeltåg på kvällen vid Vorovskijs bår. Victor Serge uppfattade det som början till en revolutionär mobilisering. Bakom kistan gick Alexej Rykov, ordförande för folkkommissariernas råd i Sovjetunionen, Krestinskij, den sovjetiske Berlinambassadören, och Karl Radek, som i *Die Rote Fahne* skrivit en nekrolog som bar svart sorgram och rubriken "Vatslav Vorovskijs sista resa". Några meter bakom gick ledningen för KPD. I *Pravda* skrev Zinovjev: "Händelserna i Ruhr, Curzons ultimatum, mordet på Vorovskij och marskalk Fochs triumfatoriska turné i Polen är länkar i samma kedja."¹²

Centralkommittén samlades den 16 och 17 maj. Man diskuterade läget i Tyskland. Det viktigaste inlägget gjordes av Brandler, som uppmanade kommunisterna att skilja mellan fascisternas hantlangare och ärliga småborgerliga nationalister. Tonvikten låg på allvaret i det internationella läget men inget nytt tillfördes och inget i hans anförande tyder på situationen fått en revolutionär karaktär. Tvärtemot försäkrade Radek dagen efter centralkommitténs möte i *Die Rote Fahne*: "Vi är ännu inte i stånd att införa proletariats diktatur på grund av att förutsättningen, den revolutionära viljan hos proletariats majoritet ännu inte föreligger."¹³

En oläglig strejk?

Var ledarna för kommunistpartiet oförmögna att känna av den inre utvecklingen i Tyskland, de stämningar och utbrott av vrede som utgör stommen i revolutionernas historia? På eftermiddagen den 18 april gjorde de tyska industrimagnaterna, som därmed bröt det löfte de gett till regeringen, massiva köp av utländsk valuta på börserna, vilket ledde till ett dramatiskt fall för markens växelkurs, vilket skulle bli ett viktigt inslag i utvecklingen i Tyskland. På en månad skulle en djup vrede blossa upp mot prishöjningar och minskad köpkraft.

Den 16 maj – samma dag som demonstrationen för Vorovskij i Berlin – utbröt den första stora strejken bland gruvarbetarna i Kaiserstuhl, nära Dortmund, med krav på 50-procentig löneökning för de två första veckorna i maj och regelbundna uppjusteringar därefter. KPD togs på sängen: det var en vild strejk, orsakad av den brutala misären. Man reagerade inte förrän efter fyra dagar med en hastigt sammankallad konferens med 200 delegater från fabrikskommittéer, som anslöt sig till de strejkandes krav, uppmanade till utvidgning av strejken och hotade med en eventuell generalstrejk. Strejken spred sig och nådde Bochum, Gelsenkirchen, Hamborn och slutligen Essen den 27 maj. Men det var ingen storstrejk, utan en strejk begränsad till området kring Dortmund och Essen och som aldrig fick mer än 310 000 deltagare. Först den 26 maj bildades en central strejkkommitté med uppdrag att få ett slut på en rörelse som hamnat i en återvändsgränd, men innehöll risker för farliga

¹² *Pravda*, 16 maj 1923.

¹³ *Die Rote Fahne*, 18 maj 1923.

infall. Kravallerna och gatustriderna i Gelsenkirchen övertygade KPD om att det var dags att sätta stopp. Den centrala strejkkommittén, som i förhandlingar fått igenom en lönehöjning på 52,3 procent, uppmanade till att avsluta strejken.

Strejkens klart främsta resultat var att den fått *Der Regierungspräsident* i Düsseldorf, Dr Lütterbeck, att skriva ett brev till den franske generalen Denvignes, med ett så märkligt innehåll att det skulle vara tjänstefel att inte behandla det. Det handlade om att övertyga den utländske militären om att låta den preussiska polisen gå in i hans ockupationszon och ingripa mot arbetarna:

Händelser liknande dem i Gelsenkirchen kan uppmuntra element som är fientligt inställda till staten. Nya oroligheter kommer att uppstå och ordningen, som är den nödvändiga grundvalen för kultur och produktion, riskerar att störas under en ganska lång tid [...]. Industriområdet är alltför komplext för att inte en gnista i en stad skulle riskera att förvandlas till en brand [...] av ett slag som varken Rhen eller Tysklands gränser kan stoppa den. Detta hot hänger över hela världen. Och om den franska militärledningen passivt ser på och väntar tills den själv drabbats är vårt intryck att Frankrike önskar ett sammanbrott för tysk samhälls auktoritet [...] även till priset av ett uppror som skulle hota den europeiska civilisationen genom att lägga Ruhr i händerna på populasen.

Detta spel är farligt även för Frankrike. Ockupationsarmén består inte bara av materiel som gevär, kulsprutor och stridsvagnar; den består också av människor med ögon och öron och utrustade med vapen. Risken är att Ruhr kommer att leda till en farlig sådd, som med nödvändighet kommer att fortsätta att gro på franskt territorium. Inför dessa faror tillåter jag mig att understryka det tunga ansvar som den franska militärledningen skulle få bära om den visade sig overseende mot anarkin. Om den inte vill agera själv är dess plikt likväl att åtminstone ge de tyska myndigheterna fria händer att utföra sin [...]. Jag tillåter mig att här påminna om att den tyska generalstaben i samband med Pariskommunen gjorde sitt yttersta för att tillgodose de franska myndigheternas behov för att kunna slå ned den.¹⁴

Denna text uppvisar ett tydligt klassmedvetande från en tysk på ledande nivå under tjänsteutövning och är inte bara ett storartat rättfärdigande av dem som vid denna tidpunkt försökte bygga upp en International, utan också ett vittnesbörd från en man som såg det som fullt möjligt att världsrevolutionen kunde starta i sin hemstad. De hårda fängelsedomarna mot de unga kommunisterna Lozeray och Ben Lekhal, och därefter mot lokföraren Marcel Rouffianges, ansvarig för ungtkommunisternas antimilitaristiska arbete, visade att budskapet gått hem.

En kris utan motstycke

Kursfallet på marknaden hade varit kontinuerligt sedan 1921. De tyska ledarna var övertygade om att den verkliga orsaken till valutans fall var exportunderskottet och trodde att det skulle sänka deras kostnader, underlätta exporten och skapa förutsättningar för en återhämtning. Industrimagnaterna var beredda att åta sig en del av statens krigsskadestånd, men krävde motprestationer som avskaffande av åttatimmarsdagen, slut på övertidsersättning och strejkköförbud, något som politikerna ansåg vara för riskfyllt. Vi har sett hur man i april släppte valutan och att det lett till ett kursfall som det var omöjligt att sätta stopp för. Några siffror kan ge en uppfattning om utvecklingen: i april 1922 stod dollarn i 1 000 mark, i mitten av januari i 56 000, i mitten av maj i 96 000, en miljon i slutet av juli, 6,5 miljoner den 7 augusti, 20 miljoner den 5 september, 60 miljoner den 7. Ett ägg kostade 300 mark den 3 februari 1923 och 30 000 den 8 augusti.

I själva verket dög marknaden snart inte till annat än att betala löner och om möjligt skulder. Handel och affärsverksamhet skedde i utländsk valuta eller i guld. Räntan nådde astronomiska nivåer, 100 procent för 24 timmar. Fasta värden som fastigheter, lager, osv utgjorde bas för enorma förmögenheter. De som bara hade lite kunde vara säkra på att förlora dem. De som hade mycket kunde vara säkra på att få tillbaka hundrafalt. Stinnes, som förvärvat 1 300 företag, visste inte hur mycket han ägde. Exportindustrin gjorde otroliga vinster på basis av mycket låga priser och försäljning i utländsk valuta. En förslagen kapitalist gjorde vinster i dollar och betalade skulder och skatt med värdelösa papper.

¹⁴ *Die Rote Fahne*, 29 maj 1923.

Samtidigt var Tyskland också scen för ett hastigt växande armod. Småbourgeoisien var fullständigt ruinerad, oavsett om det handlade om rentiärer, pensionärer, ägare till hyresfastigheter, över huvud taget innehavare av fasta inkomster; hus och fastigheter slängdes ut på en mättad marknad och såldes för struntsummor. Tjänstemän med månadslön såg sin levnadsnivå falla med 50-90 procent. Arbetarna var relativt privilegierade eftersom de hade veckolön och kunde slita till sig justeringar. En metallarbetare som tjänat 300 mark i slutet av 1922 tjänade 4 miljoner i juli. I själva verket hade hans lön fallit från 30 dollar till 14, en halvering. Statistiken visar att lönerna i augusti 1923 var 87 000 gånger högre än i augusti 1914, medan priserna stigit 286 000 gånger. Dessutom bredde arbetslösheten ut sig.

Tyskland tycktes ha blivit misärens imperium med en enorm ökning av antalet som fick sova på gatan, där de allmänna transporterna i städerna blivit för dyra, badhusen stängts liksom allt som handlade om folkligt nöjesliv. ”Egendomsbrotten” ökade kraftigt och med dem känslan av ”otrygghet” bland folk som inget längre hade. Självmordsrekorden slogs månad efter månad. Men de sociala och politiska följderna av denna nivellering var betydande. Arbetarnas levnadsstandard jämnades ut nedåt. Det fanns inte längre någon arbetararistokrati, ingen lönehierarki, bara en massa som var likformigt fattig. Fackföreningar och sjukkassor hade skåpen fyllda med värdelösa sedlar, men inte längre några tillgångar, förutom att det utbetalades löner som inte var något värda. Den ena dagstidningen efter den andra försvann, precis som tidskrifter – *Die Neue Zeit* – och bokutgivning.

Decennier av reformistiska traditioner blev omöjliga. Socialdemokraternas organisation, de fackliga mekanismerna, kunde inte längre fungera som förut och arbetarna vände ryggen åt dem. Staten hade förlorat all auktoritet, först och främst på grund av att statstjänstemännen – inklusive poliser, domare och officerare – blivit offer för samma armod som arbetarna, för somliga förvisso dock med möjligheter till korrupktion med omätliga konsekvenser. Ingen av de värderingar det tyska samhället sade sig vila på överlevde detta gigantiska skeppsbrott. Vad var ordning för något? Lagar? En valsedel? Demokrati? Parlamentariskt styre?

Extremhögerens frammarsch

För utländska bedömare var inte kommunistpartiets framsteg – vi återkommer till det i ett senare kapitel – det mest frapperande, utan utvecklingen av de nationalistiska extremistgruppernas, som kommunisterna vid denna tid allmänt började kalla ”fascisterna”. Som framgått av de sidor som ägnats ockupationen av Ruhr bidrog denna till en återkomst för rörelser, som ansetts definitivt häidangångna. Det var som att inte bara det faktum att franska trupper, utländska alltså, ockuperade tyskt territorium, utan att där också ingick enheter bestående av nordafrikaner, rent av svarta – senegaleser bl a –, av en hel politisk sektor uppfattades som ”en nationell skamfläck”, en känsla som när allt kom omkring var ganska utbredd inom befolkningen, även bland arbetarna.

Uppmaningen till passivt motstånd ledde till att det uppstod farliga och stridslystna enheter och grupper bakom ledare som bekämpat de ryska och tyska revolutionerna mellan 1917 och 1920, folk från Baltikum och frikåreerna, med kända namn som Rossbach, Erhardt och andra militära äventyrare. Samtliga dök upp igen, ”frikåreernas slagskämpar, upphetsade äventyrare, främlingsfientliga, antisemiter, rovdjur som inte kunde leva utan uniform, utan vapen, utan hat, utan våld, desperata vildhjärnor, sorgliga produkter av fyra års krig och långvarig dressyr”.¹⁵ Men nu var de inte längre ensamma. Förvisso fortsatte de att utgöra en aktivistisk kärna inom den nationalistiska rörelsen, men runt dem började samlas element som gav rörelsen ett mindre militärt och mer folkligt och plebejiskt skimmer.

Symbolen för denna förändring var givetvis den spektakulära utvecklingen under 1923 för Adolf Hitlers nationalsocialistiska tyska arbetarparti, ”nationalsocialisterna” – det talades inte ännu om ”nazister”. I Tyskland inleddes detta ödesdiga år högerdemagogernas era och chocktrupperna började skrida till handling:

¹⁵ P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 386. [kap. 37. Eng. uppl. s. 720]

Tyskland 1923 var en idealisk terräng för dem. De kunde för de miljontals deklasserade småborgarna och de lidande arbetarna exakt peka ut vilka som var skyldiga: kapitalisterna i Ententen, utlänningar, judar, marxister, ”Novemberförbrytarna” som ”huggit den ärorika obesegrade armén i ryggen”, ”politikerna” och ”översteprästerna” i fackföreningar och arbetarpartier [...].Regeringen Cuno hade från första början av krisen utgjort en bekväm måltavla; här hade man en parlamentarisk regering, demokrati, republik med dess vanmakt och motsättningar, kort sagt – förräderi. Det förrådade Tyskland hade blivit en ”proletär nation”; som förödmjukats, föraktats och trampats på genom ledarnas svek, vars makthunger fått dem att gå med på nederlaget 1918. För att ta sig ur avgrunden behövdes en stark regering och en enad nationell vilja, en ledardiktatur, en *Führer*, en tysk vilja, en tysk ideologi, militär disciplin, styrka och våldet som frälsare och reningsbad.¹⁶

Hitler hade tillfogat ”national-socialistisk” till namnet på den lilla gruppering han ledde 1920, vilket skulle hjälpa honom att ge den tyska nationalismen vad den saknat på frikårens tid, dvs en massrörelse av direkt fascistisk karaktär. Krisen inom stat och samhälle tillförde rekryter i stor skala, ett utrymme där han kunde konkretisera sin propaganda, öva och härda sina trupper och samtidigt skaffa nödvändiga beskyddare och samarbetsmän inom en stat som blivit tillgänglig för äventyrare av hans slag. För besuttna som var rädda för ”de röda” bidrog han med den ordningsstyrka som de var i desperat behov av.

Nationalsocialisterna gick mycket snabbt framåt. I slutet av 1922 hade partiet 15 000 medlemmar och dess stormavdelningar, SA, chocktrupperna, 6 000. Kapten [Ernst] Röhm, en hårdför typ från frikårens, bidrog med stöd från ledningen för *Reichswehr* i Bayern och konkreta möjligheter för SA att utvecklas och skaffa stöd i militärförläggningarna tack vare en av det tyska flygvapnets verkliga ess under första världskriget, kaptenen Hermann Göring. Den 1 maj kunde 10 000 man i vapen paradera nära München, men den 1 september var man 70 000 i Nürnberg och Hitler inspekterade dem vid sidan av själva symbolen för nationalismen, generalen Ludendorff. Med inspiration hämtad från Mussolini började han, när krisen förvärrades, att sprida tal om ”en marsch mot Berlin”. Vid ett möte den 12 september kom han med hotelser som tidningarna förde vidare: ”Det finns bara ett alternativ: hakkorset eller sovjetstjärnan, Kommunistiska internationals universella despotism eller det heliga riket av tysk nation.” SA var inte den enda paramilitära kraft att räkna med 1923. En tidigare hög officer inom *Orgesch*, major Buchrucker, hade i de största städerna i Brandenburgdistriktet lyckats bilda enheter inom ”det svarta Reichswehr”, som var välförsedda med vapen och bestod av frivilliga som tjänstgjorde kortare perioder: kring 20 000 män med den bästa tänkbara utrustning, direkta arvtagare till frikårens.

Komintern och nationalisterna

KPD och Komintern hade oroligt bevittnat Mussolinis väg till makten och pekat på de karaktärsdrag som skilde den från andra typer av paramilitär nationalism. Det var från Moskva som Karl Becker, en av KPD:s representanter där, kommit med den första varningen för ”ett fascistiskt hot” i Tyskland. Han visade att det svarade mot behovet av att neutralisera en del av proletariatet och att man hittat en gynnsam terräng i form av de förlorade illusionerna om den socialdemokratiska politiken. Vi har också lyft fram en artikel av Hans Tittel, skriven strax efter marschen mot Rom, och hans beskrivning av det nationalsocialistiska partiet. Hans slutsats var att det måste organiseras ett väpnat motstånd bland arbetarna mot ”detta beslutsamma parti, försett med pengar, militariserat och i åtnjutande av sympatier från de härskande klasserna”.¹⁷

Men snart fick man oroas över det folkliga gensvar nationalsocialismen mötte. Paul Böttcher konstaterade att den hade rötter inom arbetarklassen med valda representanter i fabriksråden. I en artikel i *Die Rote Fahne* den 25 mars, under rubriken ”Det vanmäktiga Tyskland”, beklagade Radek att kommunisterna kunnat ge intryck av att inte ”försvara hela folket”, vilket enligt honom kunde förklara det inflytande vissa nationalister på högerkanten åtnjöt i icke proletära delar av den

¹⁶ *Ibidem*. [eng. 721]

¹⁷ *Corr. Int.*, 101, 30 december 1922, s. 763.

befolkning som glidit ner i armod.¹⁸ I slutet av maj hette det i en appell, som författats tillsammans av KPD och Nationella kommittén för fabriksdelegater: ”Vi är helt övertygade om att de nationalistiska massorna inom folket till huvuddelen utgörs av folk av uppriktig och ärlig övertygelse, men som gått vilse och inte inser att ententen inte är deras enda fiende.”¹⁹

Men det var åter Radek och ett inlägg inför exekutiven i juni som ledde till det avgörande initiativet till en vändning, något som orsakade mycket rabalder och än i dag är föremål för livliga kontroverser. Under diskussionen om Zinovjevs rapport om det internationella läget fastslog han att ”det är en revolutionär handling att sätta nationen i förgrunden, i Tyskland som i kolonierna”.²⁰ Han återkom också flera gånger under debatten om hans egen rapport om det internationella läget och varje gång underströk han den nationella frågans betydelse. Bl a förklarade han att de småborgerliga massorna blivit av med sin ställning på grund av kapitalismen: ”Om vi vill vara ett arbetarparti i stånd att ge oss i kast med att ta kamp om makten måste vi hitta det sätt som för oss närmare dessa massor och slå fast att endast arbetarklassen kan rädda nationen.”²¹

Det var under debatten om fascismen, där Clara Zetkin hållit inledningen, som han skulle ”kasta sin bomb”. Partiveteranen hade just förklarat, att fascismen inte bara, som kommunisterna ansett, var en variant av den vita terrorn, utan en ny historisk företeelse, ”den bestraffning som drabbar proletarietet för att det inte fortsatt den revolution som påbörjats i Ryssland”.²² Enligt henne var fascismen ett verktyg för bourgeoisien med ett radikalt program, anpassat till massornas önskemål och karakteriserat av ett systematiskt användande av våld. De italienska kommunisternas enorma misstag hade varit att i den bara se en reaktionär rörelse med militär terrorism, utan att begripa dess sociala laddning. En seger över fascismen skulle inte kunna uppnås med militära medel, utan genom att politiskt erövra eller neutralisera en del av dess styrkor.

Under debatten om denna sistnämnda rapport kom Radek in på vad som hänt nationalisten Schlageter, som de franska trupperna nyligen avrättat för att ha sprängt en järnvägsbro. Han förklarade att han under Clara Zetkins rapport hela tiden tänkt på Schlageter och hans tragiska öde:

Vi måste minnas honom, här, där vi tar politisk ställning mot fascismen. Det öde som drabbat denne martyr för tysk nationalism får inte tystas ner eller ägnas ens ett ord i förbigående. För han har mycket att lära oss och det tyska folket. Vi är inte några sentimentala romantiker, som glömmer sitt hat inför ett lik, inte heller några diplomater som säger att man vid en grav måste tiga eller strö lovord.

Schlageter, kontrarevolutionens modige soldat, förtjänar en uppriktig hyllning från oss, revolutionens soldater. [...] Om de tyska fascisterna, som lojalt vill tjäna sitt folk, inte inser betydelsen av Schlageters öde, då har denne dött förgäves och på hans grav kan de skriva: Pilgrim ut i intigheten.²³

Efter att ha påmint om Schlageters liv och kamp fortsatte Radek:

Vi bekämpar med alla medel dem som, av oförstånd, litar sig med kapitalets legosoldater. Vi tror emellertid också att den stora majoriteten av de massor, som rycks med av nationalistiska känslor inte tillhör kapitalets läger, utan tillhör arbetets. Vi vill söka efter och finna en väg för att nå dessa massor, och vi kommer att lyckas.

Vi kommer att göra allt för att män som är redo, som Schlageter, att ge sina liv för en gemensam sak inte blir pilgrimer ut i intigheten, utan pilgrimer för en bättre framtid för hela mänskligheten, för att de inte ska spillta sitt varma blod till kol- och stålbaronernas fromma, utan för det stora tyska arbetande folket, som är en del av alla de folk som kämpar för sin befrielse.²⁴

¹⁸ *Die Rote Fahne*, 25 mars 1923.

¹⁹ *Ibid.*, 29 maj 1923.

²⁰ *Protokoll*, (utvidgade exekutivmötet), 12-23 juni 1923, s. 67.

²¹ *Ibid.*, s. 148.

²² *Ibid.*, s. 692. [En engelsk översättning av Radeks berömda ”Schlageter-tal” finns på MIA: [The Wanderer into the Void](#)]

²³ *Ibid.*, s. 140.

²⁴ *Ibid.*, s. 244.

Det kunde inte råda något tvivel. Det rörde sig ingalunda om något personligt initiativ. Innan han gjorde sitt inlägg hade Radek visat det för Zinovjev, som godkände det. Men det rörde sig heller inte om någon banal politisk vändning från exekutivens sida och heller inte från Radek personligen. Hans inlägg sågs inte och uppfattades inte som udda. Diskussionen fortsatte utan att någon kommenterade det. Men det måste medges att kommunisternas motståndare däremot, i synnerhet de franska socialisterna vid denna tid – Salomon Grumbach, precis som 1914 – och sedan de patenterade antikommunisterna, hade alla skäl att vanställa detta inlägg, eller snarare förvränga dess innebörd och framställa det som ett tecken på ett slags ständigt släktskap, så att säga medfött, mellan kommunister och fascister. Den politiska linje som därefter fått namnet ”Schlageterlinjen” utvecklades senare flera gånger av Radek utan några tillägg eller ändringar och han upprepade under olika former samma argument och påståenden.

Radeks anförande fungerade som utgångspunkt för en polemik, som för kommunisternas del hade förtjänsten att deras prosa hamnade under ögonen på unga nazister. Greve Reventlow, Arthur Möller vand den Bruck och Radek debatterade i *Die Rote Fahne* och därefter blev det Paul Frölichs tur att debattera med Reventlow. Även högertidskrifter publicerade debatten. Ämnet Schlageter och den diskussion det ledde till gjorde att kommunistiska talare fick komma till tals på universitet, ibland inför en nazistisk publik. Att de vann över någon av dem verkar mindre säkert. I dessa debatter kammade kommunisterna ändå ofta in poäng. Exempelvis när Remmele i Stuttgart vände sig till nazisterna: ”Tidigare har det påståtts att kommunisterna skulle ta ifrån er allt. Det är kapitalismen som tagit ifrån er allt.”²⁵

Hände det att kommunisterna gick för långt, att de gjorde sig skyldiga till att slinta av vägen? Det påstod den socialdemokratiska pressen mer än en gång, exempelvis när man anklagade Hermann Remmele för att ha sagt sig vara redo att slåss tillsammans med dem som mördat Rosa Luxemburg och Liebknecht – vilket den utpekade kraftfullt dementerade – eller när man tillskrev Ruth Fischer antisemitiska uttalanden som hon inte dementerade, även om hon flera årtionden senare skulle stämma in i åklagarnas kör mot Radek och hans initiativ. Om det stämmer att det förekom felsteg var det långt ifrån något avgörande. Det tycks ändå som om det var nationalisterna, som oroade sig för att man skulle börja gnaga på deras anhängare, som satte stopp för denna öppna debatt.

Däremot tolkades Schlageterlinjen helt klart av många, särskilt i Frankrike, som en socialpatriotisk vändning. Det var fallet med Pierre Monatte och kanske i viss mån Rosmer, som 40 år efteråt betecknade Radeks tal som ”svulstigt”²⁶, som, hävdade han, betytt mycket för att socialdemokraternas ledare kunde fördöma samarbetet mellan kommunister och nationalsocialister.

Hur som helst verkar ingen ha tagit till sig den aspekt, accepterad i det tysta och i princip av alla kommunister men dittills aldrig framhävd, som innebar att den proletära revolutionen skulle genomföras av de förtryckta massorna under arbetarklassens ledning och inte enbart arbetarklassens revolution, något som på ett utmärkt sätt konstaterats av Louis Dupeux²⁷, som till stöd för detta citerar ett långt stycke ur en artikel av Radek om ”den tyska bankrutten och KPD:s uppgifter”.²⁸ Att Komintern överskred ”arbetarnas enhetsfront” i ett försök att vinna den småbourgeoisie som hamnat i armod var i Radeks ögon varken någon krigslist eller någon taktisk vändning, utan andra delen av en strategi. Förutom den tidigare omtalade Hans von Hentig började också en tidigare ledare inom frikårerna, ”Beppo” Römer, vid denna tid att röra sig i en riktning som skulle föra dem till KPD.

Historien med den antifascistiska dagen

Det vore ett misstag att tro att Schlageterlinjen, ens under någon kortare tid, inneburit något avbrott i kommunisternas kampanj för att fördöma ”fascismen”. Man kan få en uppfattning om detta vid en

²⁵ Citerat av R Albert (Victor Serge), *Bulletin communiste*, 41, 11 oktober 1923, s. 625.

²⁶ A Rosmer, *a.a.*, s. 270. [[Moskva under Lenin](#), slutet av avsnittet ”Poincaré låter ockupera Ruhr”]

²⁷ L Dupeux, *National-bolchevisme*, 1, s. 221.

²⁸ *Die Rote Fahne*, 2 augusti 1923.

genomgång av förstasidorna i *Die Rote Fahne*, som växlar mellan att lägga tonvikten på strejker, internationella frågor och det fascistiska hotet, men där prioriteringarna avgörs utifrån aktuella händelser.

Efter exekutivens möte, vid de tyska delegaternas hemkomst, var det de ekonomiska kraven som kom upp till ytan igen. I hela landet utbröt vilda strejker för högre lön. De bekämpades av fackföreningar och socialdemokratin, som anade att kommunisterna hade fingrarna med i spelet, något som för övrigt inte alltid var fallet, även om man kunde konstatera en växande roll för De femtons kommitté, en aktionskommitté, i landet och de fabriksråd som leddes av kommunisten Hermann Grothe. Ett manifest från de senare, daterat 16 juni, skildrade den tyska katastrofen, uppmanade arbetarna att bilda fabriksråd, kommittéer för att kontrollera priserna och proletära hundraden, vilka skulle utgöra basen för den arbetarregering som var tänkt som den positiva lösningen på krisen. Överallt flödade arbetaraktioner. I Oberschlesien strejkade i början av juni 100 000 gruv- och metallarbetare, med en central strejkkommitté. 100 000 lantarbetare inledde en strejk i Schlesien, följd av 10 000 i Brandenburg, man strejkade i handelsflottan i Östersjöhamnarna på initiativ av Federationen av havets folk, med kommunistisk tendens. I Berlin gick 150 000 metallarbetare i strejk den 10 juli, trots motståndet från den fackliga ledningen. Byggnadsarbetare och arbetare inom trävarubranschen följde efter. Nästan överallt var kommunisterna i majoritet på de ”arbetarstmöten”, som man tvingade de fackliga ledarna att sammankalla.

Det var i denna atmosfär av daglig kamp, spänningar, fördömanden, rädsla för våldsamma reaktioner, hotelser, som Brandler skrev sin ”Appell till partiet”, som han inspirerats till av skildringen från ett nationalistmöte, där den tidigare kommunisten Fritz Wolffheim talat om att skjuta kommunisterna och få Tyskland på fötter igen genom att avrätta var tionde strejkande. Denna text²⁹, som helt och hållet skrivits av Brandler själv, antogs av en lamslagen central. Läget beskrevs i undergångstoner: Regeringen Cuno stod på randen av sammanbrott, separatismen på väg att ta hem spelet i Rhenlandet, Bayern på väg att bryta sig ut under en regering från extremhögern, det svarta Reichswehr och SA planerade att gå till attack i Sachsen och Thüringen på grund av att vänstersocialisterna vid makten där uppmuntrade fabrikskommittéer och tolererade proletära hundraden.

Brandler var övertygad om att en fascistisk offensiv kunde komma när som helst och att fascisterna tänkte använda ”en förödande brutalitet och det mest långtgående våld”. Han föreslog centralen att organisera en antifascistisk dag den 29 juli, med demonstrationer i alla stora tyska städer: för honom handlade det om att mäta partiets styrka och påskynda den politiska utvecklingen i riktning mot en konfrontation. Tonen var lidelsefull och inriktad på att sätta partiet i rörelse:

Om fascisterna, som är beväpnade till tänderna, skjuter ned våra proletära kämpar kommer de att finna att vi är redo att tillintetgöra dem. Om de radar upp var tionde strejkande till avrättning kommer de revolutionära arbetarna att avrätta var femte fascist. [...] Partiet är redo att slåss skuldra vid skuldra tillsammans med envar som ärligt accepterar att strida under ledning av proletariatet. Framåt, slut det proletära avantgardets led! Till kamp i Karl Liebknechts och Rosa Luxemburgs anda!

Fördelen med initiativet var att det drog samman de olika trådarna i kampen, att centralisera den under partiets ledning och ta kontroll över den. Det väckte emellertid kritik från högern inom KPD, där en del inte hade glömt Brandlers hållning efter marsdagarna 1921 och ställde frågan om han åter blivit galen. De stora tidningarna höll inte igen; Brandler och hans parti, skrev man, hade kommit med bevis på att man var i färd med att förbereda inbördeskrig och de var farligare än ockupanterna i Rhenlandet och Ruhr. Givetvis dementerade partiet detta, men mobiliseringen för protestdagen förmörkade stämningarna och den ena appellen efter den andra spreds och med ett tonfall som blev alltmer högrävande och panikartat.

KPD hade sina allierade, allt oftare socialdemokratiska organisationer, och en oorganiserad arbetarmassa, som ville gripa tillfället att göra sig hörd. Det var i denna överhettade atmosfär som

²⁹ *Ibid.*, 12 juli 1923.

det kom till skärmytslingar i samband med en gemensam demonstration av SPD och KPD i Frankfurt-am-Main: demonstranterna stängde varuhus med våld, tvingade de förbipasserande att bära plakat eller att skrika slagord, stoppade bussar, hotade förbipasserande med borgerlig framtoning och misshandlade en högt uppsatt domare som avled. Bourgeoisien hade fått den förevändning man väntat på. Gustav Noske, som nu var *Oberpräsident* i Hannover, var den förste, i egenskap av expert på ordningens upprätthållande, att ta initiativet att förbjuda alla demonstrationer utomhus den 29 juli. Severing förbjöd den stora demonstration i Preussen, som var planerad att hållas i Potsdam. Alla andra *Länder* skulle följa efter, givetvis med undantag för Sachsen och Thüringen. Det såg ut att gå mot en kraftmätning.

För ögonblicket var det inom KPD:s ledning den pågick. Skulle man ge efter? Eller stå fast vid demonstrationen, vilket kanske innebar början till en konfrontation man inte var förberedd på? Brandler föreslog att man skulle demonstrera i Sachsen och Thüringen och sedan på de ställen där polisen inte klarade av att hindra det, som i Ruhr och Oberschlesien. Han vidhöll: demonstrationerna måste skyddas av beväpnade proletära hundraden. Ruth Fischer sade att det inte gick att kapitulera och att demonstrationen i Berlin måste bli av. Brandler ansåg risken vara för stor. Kommunisterna var i minoritet i Berlin och han hade inte förtroende för att ledarna där skulle undvika provokationer. Han svarade att han bara kunde gå med på en demonstration i Berlin på villkor att partiets ledare där garanterade tillräckligt väpnat skydd. Inträngd i ett hörn kallade Ruth Fischer honom för ”fascist” och ”äventyrare”. Kaoset var totalt i den tyska partitoppen. Nu återstod för Brandler bara att vända sig till Moskva.

Exekutiven föreslår reträtt³⁰

I Moskva var tomheten total. Tolfte kongressen var just avslutad. Rakovskij hade, efter ett minutiöst förberedelsearbete av Stalins apparat, lyfts bort från posten som regeringschef i Ukraina, där Lenin placerat honom 1919. Han utsågs till ambassadör i Storbritannien, rena exilen, för att få honom ur vägen för generalsekreteraren, vars förmåga till långsinthet inte utgjorde hans minsta brist ...

Läget var snarast dystert. Kommunisterna i Bulgarien hade just upprepat vad man gjort 1918 i Radomir och som den tyska centralen gjort i samband med Kappkuppen. Man hade gjort bedömningen att det bulgariska proletariatet inte intresserade sig för Tsankovs och extremhögerens militärkupp mot Stamboliskis agrara demokrater och fröjdade sig nästan över de förstnämndas seger, som ledde till att Stamboliski torterades till döds, en olyckshändelse i ”kampen mellan de båda borgerliga fraktionerna”. Nyheten nådde Moskva den 12 juni, just när Zinovjev lade fram sin rapport. Det blev känt att statskuppen inletts i gryningen den 9 och att tsar Boris erkänt Tsankovs regering under förmiddagen. Den avdelning som skickats iväg för att arrestera Stamboliski hade misslyckats. Den avsatte regeringschefen hade vänt sig till en kommunistisk officer, Anastas Burzakov, och bett denne organisera en ny folkarmé. Han hade genast inlett arbetet med att organisera väpnat motstånd.

Men vid ett möte den 9 juni hade det bulgariska kommunistpartiets centralkommitté konstaterat att ”den borgerliga bonderegeringen” störtats och förbjudit partimedlemmarna att försöka komma den till undsättning. Burzakov hade då övergett alla planer på att fullfölja sitt uppdrag och upplöst sina styrkor. Partisekreteraren Todor Lukanov såg till att beslutet tillämpades strikt och överallt ... Kabaktjev meddelade exekutiven att massorna varit likgiltiga, nästan lite lättade, inför nyheten om militärkuppen.³¹ På ett ganska malplacerat sätt hade *Inprekorr* talat om ”operettrevolution”. Sedan kommunisterna dragit sig undan hade Stamboliski hamnat i händerna på upprorsmännen: han blev grymt torterad och slutligen halshuggen. Det var då ingen operett.

³⁰ Nedan börjar vi använda oss av dokument, som härstammar från arkiven i Moskva och som kommer att utges i Tyskland i en samlingsvolym om det tyska Oktober. Vi har bidragit i blygsam skala och den som stått för det egentliga arbetet, Dr Bernhard Bayerlein, har gett oss tillstånd att nämna, och i några fall citera ur dokument, som vi återger under namnet ”Bayerleindokumenten”, om vår bok utkommer först, och med hänvisning till hans bok om den skulle utkomma först.

³¹ K Kabaktjev, *Corr. Int.*, 51, 25 juni 1923, s. 323-324.

Vid exekutivens möte den 15 juni kallade Zinovjev, efter att ha omnämnt partiledningens kontraher till Burzakov, agerandet för ”ett grovt misstag”, fastslog att man borde ha lierat sig med Stamboliski mot Tsankov, precis som bolsjevikerna gjort med Kerenskij mot Kornilov.³² Den 23 juni gick Radek betydligt längre. Han sade att den 9 juni inneburit ”det största nederlaget någonsin för ett kommunistparti”, ”en segerrik framryckning för den internationella reaktionen”, och detta av ett parti med stöd av en fjärdedel av väljarna, det mäktigaste masspartiet. Han anklagade det bulgariska partiet för sekterism, när man inte förstått att ”bonderegeringen i Bulgarien var den enda främmande kroppen bland de borgerliga regeringarna på Balkan”.³³ Han förklarade att det var första gången som ett stort kommunistparti inte bara förlorat en strid utan att lägga märke till dem, utan dessutom inte ville inse sitt nederlag och i stället försökte försköna det. Han gjorde sig lustig över bulgarernas argument och tillade att exekutiven bar en del av skulden genom att inte ha intervenerat i det bulgariska broderpartiets politik och att man nu fick betala ett högt pris för detta.³⁴

I en artikel med rubriken ”Lärdomar av en statskupp” skrev Zinovjev att händelserna i Bulgarien överträffat de mörkaste spådomarna, att den doktrinära dogmatismen – som länge betecknats som ”bisarra påfund” – och den avvaktan som gått över i kapitulation blivit ”en olycka för partiet”. Han utropade: ”Vilket grovt misstag! Vilken enorm besvikelse!”³⁵ Kolarov hade redan skickats iväg till Sofia för att ansluta sig till partiet och hjälpa det att organisera kampen mot Tsankovs ”fascist-regim”. Under tiden hade politbyrån i det bulgariska partiet med 42 röster mot 2 avvisat Kominterns linje, försäkrade att man följt ”den enda möjliga politiken”, något som innebar en direkt utmaning av exekutivens auktoritet. Det var ett mycket hårt slag för exekutiven, ett nederlag man var ansvarig för, och ett bevis för hur lågt intresset varit för de bulgariska frågorna. Så nära efter Mussolinis seger, efter debatterna med fascisterna i Tyskland, utgjorde de bulgariska kommunisternas agerande, som de facto innebar att man lierade sig med en halvfascistisk regim, en form av förolämpning. I exekutiven befann sig bara Radek och generalsekreteraren Kuusinen. De andra hade semester. I ett brev till Zinovjev den 27 juli jämrade Kuusinen sig: ”Som du ser är det för den internationella ledningens säkerhet inte bra att exekutivens ordförande är borta från Moskva i två veckor. Jag är säker på att om du och kamrat Bucharin vore här skulle det inte finnas skymten av oenighet mellan kamrat Radek och dig.”³⁶

Under dylika förhållanden var det svårt att fatta något beslut om den antifascistiska dagen, för de ansvariga inom Internationalen hade aldrig hämtat sig efter en tidigare tysk katastrof. Trotskij tillfrågades per telegram av Radek. Han svarade inte. I ett brev daterat den 6 augusti förklarade han att han inte suttit på några som helst konkreta fakta för att kunna svara vare sig ja eller nej på en fråga av sådan betydelse. Zinovjev och Bucharin, som befann sig på semester i Kislovodsk i samma villa, ansåg att man måste ignorera demonstrationsförbudet om man inte ville upprepa ”de beklagliga erfarenheterna från Italien och Bulgarien”. Man måste ta initiativet.³⁷ Stalin var av diametralt motsatt uppfattning och uttalade detta per brev. Enligt honom gällde det att ”hålla tillbaka tyskarna i stället för att uppmuntra dem”, eftersom de inte satt på något som gjorde det möjligt för dem att ta makten.³⁸ Till sist meddelade Radek i ett telegram, att exekutiven avrådde från att stå fast vid demonstrationen: beslutet hade fattats av Stalin och honom själv. SUKP(b):s generalsekreterare räckte som säkerhet.

Ändå skulle Bucharin och Zinovjev skriva till Brandler att de ansåg det vara katastrofalt att ett kampinitiativ från KPD avstyrades av exekutiven.³⁹ För Bucharin, som uttalade sig i ett privatbrev, var beslutet en katastrof och Radek hade fel över hela linjen och att det innebar att man kastade

³² G Zinovjev, *Protokoll* (utvidgade exekutivmötet), 12-23 juni 1923, s. 103.

³³ Radek, *ibid.*, s. 267-268.

³⁴ *Ibid.*, s. 273-274.

³⁵ *Inprekorr*, 115, 9 juli 1923.

³⁶ Bayerleindokumenten.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

överbord lärdomarna från nederlagen i Italien och Bulgarien samt att man låtit kommunisterna missa tillfället att ställa sig i spetsen för kampen mot fascismen. Vad mer var anklagade han Radek för att ha skadat inte bara partiets anseende utan också Kominterns.⁴⁰ KPD:s central skulle likväl följa Radeks råd och avstod från att trotsa förbudet. De protester som ägde rum i olika lokaler inomhus visade den oerhörda mobilisering som ändå rådde då hundratusentals arbetare deltog på de inomhusmöten som fick ersätta demonstrationerna. Givetvis var det Radek som skulle få förklara Moskvas inställning:

Bolsjevikerna kunde ta makten med 70 000 medlemmar för bourgeoisien var inte organiserad. Vårt tyska parti borde ha minst 1 miljon medlemmar – och det snart! Vår organisation får inte bli en valmaskin, utan en bestämd näve, enad inte bara för kommunismens ideal, utan genom den stomme av järn våra chockbataljoner, de proletära hundradena, utgör. Det är fullt möjligt att KPD kommer att få skrida till handling innan det uppnått sina mål. Men det måste göra allt för att uppnå detta för att, i händelse av framgång, ha största möjliga utsikter att lyckas.⁴¹

Efter att ha erinrat om allt som behövdes för revolutionen i Tyskland; enhetsfrontsorgan, upprättande av en arbetar- och bonderegering som tar över de reella egendomsvärdena och givetvis att man vann över breda skikt av småbourgeoisien, avslutade han:

Låt inte våra fiender tillfoga oss partiella nederlag [...]. Illa förberedda offensiver kan leda till nederlaget när det mest gynnsamma läget uppstått för att agera. Om motståndaren går på offensiven misstar han sig i alla sina beräkningar: i detta fall måste vi vara beredda till först segerrikt motstånd och sedan att besegra honom. Men försök inte med några förhastade beslut. Sådant är läget i Tyskland. Sådana är kommunistpartiets uppgifter. Detta kräver stora ansträngningar, tillit till sin egen styrka, sin energi och sin entusiasm, men också kallblodighet, lugn och bra strategiska kalkyler. Sen är stunden kommen då de tyska kommunisterna kommer att kunna säga: ”Djävhet, djävhet och åter djävhet!”⁴²

Men enligt exekutivens talesperson var stunden ännu inte kommen för djävhet. Det var sannolikt med stor lättnad som ledamöterna av centralen åter fick inrikta partiet på övergångskrav, på enhetsfrontsorgan och arbetarregering, trygga och välbekanta rutiner. Detta var förstås inte hur ständigt upphetsade personer som Ruth Fischer, Maslow, med flera, såg på saken; för dem väntade revolutionen varje morgon runt hörnet. Men den fråga Historien ställer oss och som vi inte vet om dessa personer hade ställt sig är: och tänk om den avgörande revolutionära rörelsen redan börjat i detta ögonblick, utan dem och delvis trots alla dem? Och om de inte lyckats känna igen ansiktet på denna revolution, som de så ofta trott sig skymta men som hela tiden gäckat dem? Tänk om den redan var där utan att de lagt märke till det? Egendomligt nog var det i de borgerliga tidningarna, som nyckelordet upprepades nästan varje dag; det som handlade om morgondagens revolution och gårdagens: ”*Novemberstimmung*”. Den 26 juli skrev *Kreuz Zeitung* att landet stod ”på randen av en revolution” och den 27 hette det i *Germania* att ”stämningarna från den 9 november härskade”.

Och Internationalens exekutiv som rekommenderade djävhet i övermorgon. Hade man behövt färdas så långt för att komma till ett sådant resultat?

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Die Rote Fahne*, 2 augusti 1923.

⁴² *Ibidem*.

15. Till makten? ¹

Det är intressant att notera att de tyska kommunisterna, efter att länge ha trott på revolutionen åtminstone en gång om året – med alla de konsekvenser detta innebar, som att ta till vapen och lida ett i största allmänhet dyrbart nederlag – nu inte bestämde sig för att gå med på att en förrevolutionär situation förelåg i hemlandet förrän deras ryska kamrater talat om för dem att så var fallet och att de därefter tillsammans och hos dessa börjat planera hur denna revolution skulle kunna segra.

Av detta skäl, och innan vi går in på vilka omständigheter som fått ryssarna att upptäcka existensen av denna revolutionära situation, och hur de sedan tillsammans försökte omvandla detta till en lyckad revolution, förefaller det oss nödvändigt att titta lite närmare på detta parti om vilket kommunister runt om i världen sedan 1918 upprepat att det var det enda verktyg som fattats för att de tyska revolutionärerna skulle ha kunnat säkra revolutionens seger.

Ett kommunistiskt "massparti"

Det KPD som i januari 1923 ställdes inför Ruhrkrisen var inte längre samma smågrupp som 1918, även om det heller inte var det stora massparti som utropats efter kongressen i Halle. Efter splittningen med USPD hade man inte omedelbart lyckats fånga upp alla de medlemmar man kunnat hoppas på och man uppnådde aldrig de 450 000 medlemmar, som vissa inom ledningen gjorde anspråk på. I stället hade man förlorat cirka två tredjedelar av sitt medlemstal efter marsaktionen 1921. I slutet av 1922 befann man sig i full återhämtning och hade återvunnit kring 100 000 medlemmar efter katastrofen 1921. Sannolikt låg medlemsantalet nu på runt 220 000, varav enbart 26 000 kvinnor. Förankringen var mycket ojämnt fördelad, en avspeglning av de osäkra villkoren för uppbygget och det sönderfall som föregått införlivandet av den stora gruppen oberoende: KPD:s fästen återfanns i de områden, där man vunnit över de stora grupperingarna från USPD, dvs 1919 i Erzgebirge-Vogtland, runt Chemnitz, och 1920 i de centrala delarna av landet, runt Halle samt i Hamburgdistriktet Wasserkante.

Det finns ingen statistik över den sociala och åldersmässiga strukturen. Men samtliga bedömare är eniga om att KPD nu var ett arbetarparti, och kanske rent av arbetarungdomens parti. Ingen har påstått att detta parti skulle ha haft mindre än 90 procent arbetare, även om ingen heller går med på de 99 procent Zinovjev talade om. Det handlade om kvalificerade arbetare, i synnerhet inom metallindustrin. Det var ungdomar som blivit politiskt aktiva genom Novemberrevolutionen, i efterdyningarna av Oktoberrevolutionen i Ryssland, även om ramen utgjordes av motståndare till borgfreden och aktivister mot kriget och i ungefär samma ålder som *les Montagnards* [de mest vänsterinriktade, ö.a.] under Franska revolutionen.

Några av de unga ingick i distriktsledningarna. Kvinnorna var förvisso få till antalet, men en del av dem var kadrer och hade ledande positioner, något som gjorde det tyska partiet till ett undantag inom kommunismens universum. 1923 hade *Die Zentrale* 24 medlemmar: 14 arbetare, 3 tjänstemän, bara 7 journalister och heltidsanställda. Fyra var under 30 år, resten mellan 30 och 40. Man kan däremot konstatera den låga åldern på många av partiets journalister och även på de som hade ansvaret för den underjordiska apparaten. En del intellektuella kom direkt från antikrigsrörelsen. Alla hade mycket tidigt, mellan 16 och 20 års ålder, engagerat sig i någon arbetarorganisation. Partimedlemmarna fick betala en hög medlemsavgift, för anställda minst en timlön. Varje medlem tillhörde två organisationer, en lokalgrupp och en företagscell.

Personer på ansvarsposter valdes utifrån denna dubbla bas, vilket gav en överrepresentation för företagen, och från 1923 fick Walter Ulbricht i uppdrag att övervaka och ta initiativ till bildande av företagsceller. Flera nivåer fullbordade pyramiden: underdistrikt, distrikt, överdistrikt, direkta regioner. Alla kadrer valdes och kunde avsättas av det organ som utsett dem. Det hela baserades på

¹ Vid sidan av Angress', Broués och Wenzels studier är det dr Bernhard Bayerleins arbete med en dokumentarisk kartläggning, som utgör huvudkällan till våra kunskaper om denna länge okända del av Kominterns historia.

den demokratiska centralismen: årlig kongress med omröstning på basplanet och tendensfrihet med rätt för tendenserna att bli representerade inom alla basförsamlingar. Mellan kongresserna delegerades maktbefogenheterna till en centralkommitté, som i sig bildades av *die Zentrale*, direktvald av kongressen, och andra organ utsedda av kongressen men som företrädde distrikten.

Die Zentrale organiserades enligt bolsjevikisk modell med en politbyrå och en organisationsbyrå. Till sitt förfogande hade den en teknisk apparat med specialavdelningar för kvinnofrågor, ungdomen, kommunalpolitik, kooperativ, bönderna, och framför allt den fackliga avdelningen, den ojämförligt viktigaste. Där fanns också byråer för skolning, press och juridiska frågor. I slutet av 1922 hade apparaten 53 politiskt ansvariga och 117 heltidsanställda för ”tekniska frågor” för olika materiella ändamål. En kår av ”kommissarier” gjorde det möjligt med temporära förstärkningar av distrikten.

I likhet med socialdemokratien, som utgjorde dess ursprung, hade KPD sina traditioner och sitt sociala liv. Man kallade varandra ”kamrat” (*Genosse, Genossin*). Regelbundna manifestationer av rituell karaktär förekom. I januari för ”Karl och Rosa”, som det nu hette, Första maj, internationella kvinnodagen och dito ungdomsdagen. Sång, teater och talkörer fyllde viktiga funktioner vid ceremonier och festligheter. Partiet hade egna sångkör, bra sådana, och direkta avdelningar för agit-prop. Den kommunistiska ungdomsorganisationen samlade ungdomar mellan 14 och 25 år i lokalgrupper och ibland även företagsgrupper; det rörde sig om cirka 30 000. De tog sig an de unga arbetarnas fritid, anordnade möten, demonstrationer och fester. För partiet var det samtidigt en högskola och en grundskola. Mycket unga fick inom ungdomsorganisationen, som var en plantskola för kadrer, lära sig att ta stort ansvar.

Partiet hade 38 dagstidningar, varav 17 i realiteten var regionala editioner, med totalt 340 000 prenumeranter. De försågs med material av presstjänsten och använde sig av samma nyhets-telegram, ofta också samma ledarkommentarer och andra artiklar. Den teoretiska tidskriften *Die Internationale* hade en upplaga på bara 3 000. Man hade en tidskrift för de fackliga fraktionerna, en veckotidning för kvinnorna, en för bönderna och en för kommunala frågor. Ungdomsförbundet hade sitt kamporgan, men det fanns också tidningar för barn och tonåringar. Det bör emellertid konstateras att de kommunistiska tidningarna var föga lästa utanför partiet och närstående organisationer.

De förtroendevalda utgjorde en inte oviktig stödjepunkt. Partiet hade bara 14 ledamöter i riksdagen, 12 hade lämnat med Levi: det handlade nästan helt om tidigare USPD-medlemmar. Men man hade 72 representanter i olika lantdagar, 12 000 förtroendevalda kommunalt i 420 städer och egen majoritet i 80 kommunala församlingar, relativ majoritet i 170. Helt i enlighet med traditionen från SPD var de valda ålagda en mycket sträng fraktionsdisciplin, vilket gjorde dem till agitatorer och dörrknackare bland arbetarbefolkningen.

Det växande inflytandet för KPD var mest märkbart inom fackföreningarna. I Ruhr kontrollerade man i det närmaste fackföreningen för kroppsarbetare och intellektuella, som bildats efter strejkerna 1919 och som hade 80 000 medlemmar. Profintern hade valt in organisationen liksom Timmermannafacket inom flottan och framför allt Sjöfolksförbundet, av avgörande betydelse för det underjordiska arbetet. Tilläggas bör de fackföreningar som bildats av ledare som utslutits ur ADGB, som de 6 000 byggnadsarbetarna i Chemnitz som gått med Brandler och Heckert.

Men allra viktigast var att kommunisterna gjort stora inbrytningar inom de reformistiska fackföreningarna. Trots ett föga gynnsamt delegatsystem hade man delegater på alla kongresser, 90 (varav 40 metallarbetare) av de 694 delegaterna på ADGB:s kongress 1922, 46 av 216 på lokförarnas kongress, 33 av 305 inom transportfacket, 41 av 305 bland de kommunalt anställda. Man ledde 60 lokala kommissioner och ett stort antal lokala organisationer eller organisationer på företagsnivå.

Man hade också byggt upp positioner bland lärarna på alla nivåer, rekryterade bland universitetslärarna och hade skaffat sig betydande fraktioner bland studenterna, de s k *Kostufra*. Vidare hade

stora satsningar gjorts beträffande skolning med två centrala skolor, varav en där 74 medlemmar fick tillbringa tre månader. Sju distrikt hade grundat ”medlemsskolor” och fyra kringresande instruktörer kunde på begäran utnyttjas av de övriga.

KPD var det överlägset mest betydelsefulla partiet inom Internationalen, givetvis med undantag för det sovjetiska. Men dess främsta svaghet låg i dess isolering inom resten av arbetarklassen. Man hade förvisso lyckats liera sig med andra aktiva skikt, framför allt inom fackföreningarna i samband med ekonomiska strider och tack vare enhetsfrontspolitiken. Men man var alltför beroende av den socialdemokratiska vänstern, som bestod av tidigare medlemmar av de oberoende, som i viss mening utgjorde en brygga mellan partiet självt och socialdemokraterna och som gav näring åt förhoppningar om att snart kunna förverkliga parollen om ”arbetarregering”, i varje fall i de *Länder* där man hade inflytande, dvs Sachsen och Thüringen, där en socialdemokratisk-kommunistisk majoritet var inom räckhåll i lantdagen.

De politiska konsekvenserna av krisen

Ingen skulle drömma om att förneka de framsteg KPD gjort under krisen 1923. Ändå rasade polemiken. Åtskilliga bedömare, och inte bara kommunister, anser att kommunisterna gått framåt så mycket att man på sommaren påverkade majoriteten av den tyska arbetarklassen. Den amerikanske historikern Werner Angress, som inte delar den uppfattningen, tenderar att ibland gå för långt i polemiska överdrifter. I det stora hela hade KPD ökat sina skaror, men inte på något överväldigande sätt: ytterligare cirka 70 000 medlemmar. Det var en ökning som låg något under den rytm som rått under perioden innan (1921-1922) och det förefaller något blygsamt för en period som många betecknat som revolutionär. I själva verket avspeglades partiets bristande mognad fortfarande i viss mån genom en ojämn tillväxt. I Erzgebirge-Vogtland hade antalet medlemmar ökat från 15 000 till 25 000 (en ökning med två tredjedelar), Bremendistriktet hade fördubblats. Berlin hade rekryterat 8 000 nya medlemmar, Ruhr bara 3 000, Halle 5 000. En av de mest spektakulära framgångarna stod ungtkommunisterna för, på mindre än ett år hade man gått från 30 000 till 70 000 medlemmar, med 500 lokalorganisationer, och i sina demonstrationer och marscher samlade man hundratusentals unga.

Val som värdemätare saknas nästan fullständigt – och det är förståeligt. Det fanns bara en möjlighet till jämförelse: valet till lantdagen i Mecklemburg-Strelitz, där majoriteten bodde på landsbygden, i juli 1923. Vid det senaste valet, 1920, hade de borgerliga partierna fått 18 000 röster; nu sjönk de ned till 11 000. Socialdemokraterna hade fått 23 000 röster; trots återföreningen med de oberoende hamnade de nu på 12 800. De oberoende hade fått 2 200 röster. Kommunisterna, som i viss mening ersatte dem gjorde detta med besked och erhöll 10 800 röster, alls inte långt efter de återförenade socialdemokraterna.

I övrigt, även om försäljningen av och upplagorna för den kommunistiska pressen ökade avsevärt, blir siffrorna bedrägliga på grund av krisen, och för att få tag på tillförlitliga siffror får man vända sig till det fackliga arbetet. Här var framstegen spektakulära. Antalet kommunistiska ”fraktioner” inom de reformistiska fackföreningarna hade ökat från 3 000 till 6 000. Från och med juli var framstegen så stora att man blev tvungen till en omorganisering och på det lokala planet upprätta ”röda karteller”, som samlade alla på ansvarsposter inom fraktioner och fackföreningar. I juli fanns 1 100 sådana, i oktober 2 100, och den fackliga avdelningen hade kontakt med 3 460 orter. Flera bedömningar pekar i samma riktning. Vid det utvidgade exekutivmötet i juni hävdade Walcher att 2 400 000 arbetare stod under kommunistiskt inflytande, direkt underställda dem inom fackföreningarna. Oberoende av honom gjorde Heckert en liknande bedömning, talade om två tredjedelar, vilket skulle motsvara en sammanlagd siffra på 2 500 000. I byggfacket hade kommunisterna 525 fraktioner i sammanlagt 749 avdelningar, majoritet i 65 grupper med 67 000 arbetare och var jämbördiga i 230 grupper med 330 000 arbetare. 260 000 byggnadsarbetare stod alltså bakom KPD. Bland de 1 600 000 medlemmarna i metallfacket, DMV, hade man 500 fraktioner. I viktiga centra som Stuttgart, Halle, Suhl, Solingen, Remscheid och Jena hade man majoritet bland totalt 260 000 fackligt anslutna. Kommunisterna uppskattade att man hade stöd av 720 000 bland metallarbetarna.

Vid valet i juli fick de listor som stöddes av KPD en tredjedel av mandaten och en absolut majoritet av antalet röster, 54 000 i Berlin mot 22 000 för de listor som stöddes av SPD. Siktet var verkligen inställt på att erövra fackföreningarna inifrån.

Ett annat sätt att mäta kommunisternas växande inflytande är att titta närmare på vad de kallade ”enhetsfrontsorganen”. Fabriksråden var legala institutioner i enlighet med artikel 165 i konstitutionen och en lag från den 4 februari 1920. De hade växt med blixstens hastighet. Det var mycket smidiga organismer, utan heltidsanställda eller någon apparat, som i mycket påminde om det gamla socialdemokratiska systemet med ”förtroendemän”, eller ”ombud”, och de hade samlat på sig de uppgifter fackföreningarna lämnat ifrån sig genom sin avvaktande hållning och de politiska uppgifter kommunisterna försett dem med. De senare hävdade att man hade majoritet i 2 000 fabriksråd. Framför allt ledde man rådet vid den stora kemiska fabriken Leuna i Halle, där kommunisten Bernhard Koenen fått 60 procent av de 12 000 arbetare som deltagit i omröstningen.

Den fabriksrådskongress som utlöste den stora strejken mot Cuno sade sig representera 20 000 fabriksråd. Dess ledande organ, De femtons kommitté, eller egentligen ”Aktionskommittén för fabriksråden i tyska riket”, leddes av en KPD-medlem, den 35-årige låssmeden Hermann Grothe, f d revolutionärt ombud under kriget, spartakist 1917, som varit mycket aktiv bland de arbetslösa och tillhörde vänstern i Berlin. Fabrikskommittéerna utsåg samma struktur med två råd på varje företag, ett för arbetarna med utslagsröst, och ett för tjänstemännen. Man var främst organiserad på det lokala planet, men senare under året upprättades även distrikts- och regionala organ. Zinovjev skulle skriva att de ”håller på att bli den viktiga hävstång som mognar inför våra ögon”.

För det mesta var det på initiativ av de råd som kommunisterna ledde, som kontrollkommittéer bildades och växte fram. De ställde sig uppgiften att kontrollera pris på livsmedel, kläder och bostäder samt att bekämpa spekulaton, den svarta marknaden och diverse skumrask. Runt en kärna av arbetare av båda könen försökte man organisera hantverkare och mindre köpmän i direkta nätverk för övervakning. Man ägnade sig mycket åt agitation och åt att mobilisera arbetarkvinnorna.

Men ett av de mest remarkabla organen inom enhetsfronten var med all säkerhet den militära institutionen, de proletära hundradena. Alltsedan Novemberrevolutionen hade frågan om beväpning av arbetarklassen ständigt stått i förrummet – och det är lätt att förstå – i de krav som kommunisterna förde fram. Det var givetvis ockupationen av Ruhr och återuppkomsten av terroristiska grupper på yttersta högerkanten som gett frågan ny aktualitet och visat på behovet.

De första proletära hundradena framträdde under mars i Halle, Chemnitz, Gera och Zella Mehlis. I Berlin på Första maj var det de proletära hundradena, 25 000 med röda armbindlar, som gick i täten för demonstrationståget. Hundradena var ett enhetsfrontsorgan, men KPD fäste speciell vikt vid dem, kontrollerade dem via en kommission, som skulle utvecklas till dess militära råd under ledning av Ernst Schneller. Arbetet försvårades sedan Severing, som snabbt fick efterföljare överallt utom i Sachsen och Thüringen, förbjudit dem. De proletära hundradena fick ingen större omfattning förutom i Thüringen och Sachsen, där regeringarna gav dem ekonomiskt stöd. Officiellt var de inte beväpnade och kommunistledaren Paul Böttcher förklarade: ”Hundradena kan inte ha någon militär uppgift innan de grundläggande förutsättningarna är för handen på fabrikerna.”² Tidningarna och ledningen upprepade hela tiden att KPD var helt emot några partihundraden; målet var att upprätta hundraden inom klassen, proletära hundraden. Men det är obestridligt att det var kommunisterna som låg bakom dem.

En rapport från slutet av juli 1923 – undertecknad Helmuth Wolf, den sovjetiske officeren Rose, alias Skoblevskij, enligt uppgifter från Retzlaw (Karl Erde) – ger en närmare bild av de proletära hundradena i Tyskland. Den 27 juli 1923 uppgick de till 900, med fästen i Sachsen och Thüringen men även i Berlin och Ruhr. 50 procent av medlemmarna var kommunist, 30-35 procent partilösa och 20-25 procent socialdemokrater. Medlemmarna var mellan 25 och 30 år och så gott som alla tidigare soldater. Ungdomar fick komma med från 17 år. Kvinnorna tjänstgjorde som chaufförer

² P Böttcher, *Corr. Int.*, n° 49, 19 juni 1923.

och sjuksköterskor. De militära kadren var i allmänhet kommunister och f d underofficerare. Rapporten anger för övrigt också att man vid denna tidpunkt upprättat 160 ”femmannagrupper” för sabotageaktioner av de 280 som bedömdes nödvändiga. Var och en var försedd med en kulspruta, 4 revolverar och 15 handgranater.³

Ned med Cuno!

Hyste majoriteten av den tyska arbetarklassen förtroende för kommunisterna sommaren 1923? Det är idag svårt och förmodligen omöjligt att besvara den frågan. Snarare går det att försöka besvara en annan fråga, än mer förvånande, beträffande den roll de spelat först för att sätta igång och därefter försöka hejda den oemotståndliga strejkvåg, som startat i Berlin för att sedan svepa fram över hela riket och störta regeringen Cuno samt ”öppna ögonen” inom exekutiven för att man stod inför den revolutionära kris som den tyska partiledningen hittills aldrig lyckats uppfatta!

Den 8 augusti inleddes ett sammanträde med riksdagen. Regeringschefen Cuno, som också var en mäktig affärsman, höll ett anförande – med uppmaning till arbete, disciplin, sparsamhet, uppoffringar – där han begärde en förtroendeomröstning. De kommunistiska ledamöterna släppte alla tyglar, avbröt och smädade honom. Socialdemokraterna var tveksamma. De begärde och fick till stånd att sammanträdet ajournerades till dagen därpå. Innan man lämnade salen ropade kommunisten Wilhelm Koenen till sina kolleger: ”Ned med Cuno! Det är det rop som växer från alla håll!”⁴ Vad ville han ha sagt? Ville han säga att regeringen måste störtas? Ville han bara göra sig till tolk för de allmänna stämningarna bland arbetarna? Det går inte att säga.

Strejken som fällde regeringen

Sammanträdet återupptogs den 9. Riksdagens plenisal var bokstavligen belägrad av delegationer av arbetare, som ingen ville ta emot. De hade med sig krav, ständigt samma: det gick inte längre att leva. Samma scenario upprepades hela dagen. I Chemnitz tågade 150 000 arbetare med krav på Cunos avgång. De var ute i förväg. Överallt uppstod arbetsnedläggelser, stormöten, diskussioner om vad som måste göras omedelbart. Den 10 gick riksdagen till omröstning. De socialdemokratiska ledamöterna tillkännagav att man skulle lägga ned sina röster. Wilhelm Koenen tog till orda. Han sade att kommunisterna givetvis skulle rösta emot förtroende för Cuno och hans tidigare uttalande framstod nu som en maning till strid. Han uppmanade ”arbetarmassornas rörelse” att ”sätta sig över parlamentet och bilda en revolutionär arbetarregering”.⁵ Politiskt innebar det en maning till uppror, något som man kunnat ana sig till av hans tidigare uttalande. Men vem hade fattat ett sådant beslut? Uppenbarligen ingen; ägnade sig den kommunistiske riksdagsledamoten åt att improvisera? Det verkar så. Men det är också förståeligt: barometern visade på storm och var det inte, under ett sådant oväder, omöjligt att inte söka efter den lösning man talat om så länge?

Historikern Werner Angress skriver att den tyska huvudstaden denna dag blivit ”ett dårhus”.⁶ Så talar i allmänhet de som inte gillar revolutioner när de har en inför ögonen. Men i själva verket fanns en riktning, en mycket tydlig betydelse av denna oordning, dvs sökandet efter en ny ordning. Det var arbetarna i verkstäderna, de som höll på med underhållet av tunnelbanan, som gick i strejk först, i gryningen. Tryckeriarbetarnas fackförening, AGDB, beslutade om strejk för högre lön. Bara arbetartidningarna skulle undantas. Ledningen för AGDB ville också undanta landets sedeltryckeri, det om vilket man sade att det fungerade som ”en sedelpress”. Men kommunisterna tog saken i egna händer, motsatte sig förslaget, kritiserade och övertygade slutligen de 8 000 arbetarna vid nationaltryckeriet. Inga mer sedlar: regeringen var ställd mot väggen.

Delegaterna från De femtons kommitté for runt i Berlin med uppmaningar till arbetsnedläggelser. Det var sannolikt detta som ledde till att elarbetarna gick med i strejken. Den skulle allvarligt störa elförsörjningen och påskynda arbetsnedläggelserna. Nu hade turen kommit till de stora arbetar-

³ Allt om Wolfrapporten har hämtats från Bayerleins dokument.

⁴ Citerat i P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 710. [eng. s. 745]

⁵ *Die Rote Fahne*, 11 augusti 1923.

⁶ W Angress, *Stillborn Revolution*, s. 370.

bastionerna. Arbetarna vid Siemens gick i strejk. De följdes av arbetarna på Borsig. De kommunala transportererna stod stilla. I Krefeld och Aachen demonstrerade arbetare. Polisen öppnade eld med dödsoffer som följd. Men det var ännu inte någon generalstrejk.

Alla strejkande krävde regeringens avgång. Vid många strejkmöten krävdes också en arbetarregering. Regeringen Cuno antog ett dekret som gav rätt att beslagta alla trycksaker, som krävde ”att den existerande statsformen skulle störtas med våld”.⁷ Det var något löjeväckande.

Eftermiddagstidningarna hade nyheten att Riksbanken snart skulle stängas på grund av sedelbrist. *Vorwärts* manade arbetarna till lugn. *Die Rote Fahne* publicerade en appell från De femtons kommitté, skriven i upphetsat tonfall och riktad mot ”de konkursmässiga och ockrarna”: ”Bröd åt dem som arbetar! Konfiskering av livsmedelstillgångarna! Distribution via fackföreningarna och arbetarnas organisationer! För en arbetar- och bonderegering! Arbetare, det måste bli ett slut på det här! Cunos regering leder till ruin för er! Slut alla utsugnas enhetsfront i kamp för er existens! Bilda försvarsgrupper av arbetare på företagen!”⁸

Det var fackföreningarna som tog initiativ till ett samråd mellan olika organisationer. I medvetande om lägets allvar inbjöd den fackliga kommissionen i Berlin fackligt ansvariga och representanter för SPD, USPD och KPD till ett gemensamt möte under kvällen. Man hade kunnat tro sig vara tillbaka till tiden för Kappkuppen, förutom att mötet nu hölls mitt under full offensiv från arbetarnas sida. SPD företrädades av Otto Wels, med Bretscheid och Hertz vid sin sida, och KPD av Ruth Fischer, Ottomar Geschke och Fritz Heckert. Var man på väg mot den arbetarregering Legien talat om 1920? Ville KPD ha en sådan regering? Men, till att börja med, borde fackföreningarna ställa sig bakom den strejk som var i färd med att breda ut sig?

På KPD:s vägnar kom Ruth Fischer med ett förslag. Hon föreslog en tredagarsstrejk med följande krav: en timlön på minst 0,6 guldmark, störtande av regeringen Cuno, upprättande av en arbetar- och bonderegering. Förslaget bemöttes med stor uppmärksamhet och diskuterades seriöst av flera av de fackligt ansvariga. Däremot bekämpades det energiskt av Wels och hans socialdemokratiska kamrater, som ansåg strejken vara farlig och framhöll de åtgärder som just tillkännagetts av en delegation som blivit mottagen av regeringen: en kredit på 50 miljoner guldmark, som storföretagen skulle borga för, för import av livsmedel, 200 miljoner på samma villkor för att tämja inflationen, ökad beskattning av inkomster och storföretagen. Ett hägrande underverk. De fackliga representanterna var tveksamma. Många kände att det inte skulle hålla. Men de var rädda för att ge sig in på något äventyr. Dessutom ville Ruth Fischer varken övertyga eller lugna dem. Hennes sista ord till dem gick ut på att rörelsen skulle komma till stånd med dem, utan dem eller mot dem. Man uppsköt beslutet.

Kommunistpartiet hoppade på den vagn som var i rörelse och satte sig bakom De femtons kommitté, det ”enhetsfrontsorgan” man kontrollerade. Hela natten var medlemmarna igång, spred budskap, appeller, kallelser till möten. Man måste ta ledningen över rörelsen, få den att anta den plattform som fackföreningarna dragit sig för, sprida den och driva den framåt. Under kvällen skickade *Polbuero* ut ett cirkulär till distrikten, där de informerades om vikten av strejkrörelsen i Berlin och där partiorganisationerna uppmanades att föra samman de olika rörelserna och ta ledningen där. Man rekommenderade att beslut om strejk skulle fattas på initiativ av eller med skydd av ADGB, men, om detta inte var möjligt, att inte spilla någon tid och vända sig till fabriksråden för att de skulle ta över ledningen. Det sades att det var möjligt att Cuno skulle avgå och att han skulle efterträdas av en ny regering med socialdemokraterna för att bromsa rörelsen.

Den 11 augusti var helgdag för att fira Weimarkonstitutionen. Vid tiotiden på morgonen började cirka 2 000 arbetare, ombud för fabriksråden i Berlinområdet vilka under natten och i gryningen kallats samman av De femtons kommitté, i bilar och på motorcyklar med röda vimplar att närma sig lokaler nära *Neue Welt* och *Kliems Festsäle*. Polisen syntes inte till, trots den folksamling som

⁷ *Ibid.*, s. 140.

⁸ *Die Rote Fahne*, 10 augusti 1923.

uppstått i kvarteret. På kommitténs vägnar föreslog Hermann Grothe en tredagars strejk med ett niopunktsprogram: regeringen Cunos avgång, upprättande av en arbetar- och bonderegering, tvångsrekvisition av livsmedel och fördelning av dem genom arbetarorganisationerna, officiellt erkännande av kontrollkommissionerna, hävande av förbudet mot proletära hundraden, en timlön på minst 60 guldpfennig, arbete åt alla arbetslösa, hävande av undantagstillståndet och demonstrationsförbudet, frigivning av arbetare som fängslats av politiska skäl. Det blev nästan ingen debatt och beslutet fattades enhälligt.

Det främsta syftet med denna appell – som *Die Rote Fahne* publicerade på eftermiddagen med undantag för stycket om ”arbetar- och bonderegering”, censurerat på grund av det nyligen antagna dekretet – var att sprida strejken till hela landet. Den utvidgades också och det uppstod handgemäng i flera stora städer och skottlossning i Hannover, Lübeck och Neurode. För De femtons räkning skrev Grothe direktiv med sikte på en generalstrejk: val av strejkkommittéer, organiserande av kontrollkommittéer och proletära hundraden, uppmaning till partier och fackföreningar att sluta upp i en enhetsfront för en arbetar- och bonderegering, för att de proletära hundradena skulle avvärja fascistiska grupper, propaganda i syfte att fraternisera med militärer och polismän.

Det förefaller som om massrörelsen flöt in i den ram som förberetts av kommunistpartiet och De femtons kommitté. Strejken underblåstes hur som helst av arbetarnas önskan att bli av med regeringen Cuno, som utpekades som skyldig till den utbredda misären. Några socialdemokratiska ledare insåg detta och förstod att den attityd de intagit vid mötet den 10 var ytterst farlig i så måtto som det riskerade att de av arbetarna skulle kopplas samman med Cuno och hans politik. De gjorde därför en gest genom att tillkännage att det socialdemokratiska partiet nu vägrade att ge något stöd till Cuno och att man var redo att ingå i en ”stor koalition” med mittenpartierna under förutsättning att en sådan vidtog seriösa åtgärder för att förbättra arbetarnas levnadsvillkor och få ett slut på krisen. Det var Otto Wels som förordat denna vändning och 49 socialdemokratiska riksdagsledamöter vägrade att gå med på denna omprövning av tidigare vacklan. En delegation från den socialdemokratiska riksdagsgruppen meddelade sitt beslut för Cuno, som då med rätta insåg det utsiktslösa läget för sin regering och lämnade in sin avskedansökan.

Stresemann tar över

President Ebert gjorde en snabb konsultation och gav sedan uppdraget att bilda ny regering åt populisterna Gustav Stresemann, en industriman från Sachsen och garvad politiker. Socialdemokraterna ställde villkor för att ingå: skatteåtgärder mot storföretagen, övervakning av och eventuella ingripanden mot högerorganisationerna. Stresemann gick med på detta. Fyra socialdemokrater satte sig på nyckelposter i regeringen för att lugna arbetarna: Robert Schmidt blev vice rikskansler, Rudolf Hilferding finansminister, Sollmann inrikesminister och Radbruch justitieminister. Regeringen klagade sina avsikter: man måste förhandla med Frankrike och stabilisera valutan genom en skattereform som skulle innebära att de rika fick betala. Beträffande arbetaruppsvinget ansåg Stresemann att det skulle ge med sig, socialdemokraternas medverkan skulle åtminstone ge honom tid till förhandlingar och hitta ett sätt att få till stånd en avspänning på den ekonomiska krisens plan.

Denna förändring började också leda till tecken på en avmattning av rörelsen. Att få bort Cuno hade stått i centrum för alla de arbetandes ambitioner. Hans avgång framstod som en seger och genom olika löften lät hans efterträdare på ett helt annat sätt än han. Givetvis upphörde inte strejkerna i ett nafs. Samma dag som Cuno avgick förekom sammanstötningar i Hannover och Gelsenkirchen (30 döda). Den 13 förekom än mer allvarliga eldstrider lite varstans (sammanlagt över 100 dödsoffer). De proletära hundradena tvångsrekvirerade boskap på landsbygden och delade ut köttet i flera arbetarstäder.

Innebar detta att strejken måste fortsätta och att den när den var i full gång skulle fälla Stresemann och leda till en arbetarregering? Det var långt ifrån uppenbart och ledarna såg tecknen hopa sig på att Cunos avgång uppfattades som en betydande landvinning och att det inte gick att pressa på för

en fortsättning. Det uppstod till och med oenighet inom *Polburo*, där Pieck, Heckert och Böttcher skulle ha framträtt som några som ”ville löpa linan ut”. Slutligen bestämde man sig för att vinna tid för att förlänga strejken med en dag. De femtons kommitté uppmanade till en utvidgning av strejken och till kamp mot den stora koalitionen. Men tecknen var tydliga. Medan *Die Rote Fahne* på morgonen den 14 hade rubriken ”Miljoner på gatorna, kampen fortsätter” kom man senare på dagen ut med en specialedition med uppmaningen ”avbryt strejken, alla tillsammans”. Inte ens vänstern opponerade sig mot återgången och Ruth Fischer försvarade beslutet inför ombud från fabriksråden.

Den strejk som störtat Cuno har med rätta bevarat en viktig plats i samtidshistorien som exempel på hur en vild strejk kan fälla en regering. För oss framstår den framför allt som ett skarpt uttryck för att miljoner människor tröttnat på sina umbäranden och en klasspolitik som orättfärdigt lade bördorna på deras axlar. Det var också en vederläggning inte bara av analyserna från denna världens stora utan också av den internationella generalstab, som satt sig före att slå ned dem. Ännu den 10 augusti hade de förra fortsatt att godkänna Cunos oresonlighet inför de franska kraven och litat på att han skulle kunna upprätthålla ordningen bland dem som fick betala kalaset. Två dagar senare tvingades de göra helt om, tillgodose arbetarna genom att sparka Cuno och be fransmännen om förhandlingar.

Men KPD:s generalstab hade tagit lika mycket miste på situationen och styrkeförhållandena. Revolutionen var oändligt mycket närmare än den trott, trots alla proklamationer, löften och avvaktan, och kanske hade tillfället bara dröjt några veckor genom Wels vändning den 11. KPD hade inte de allierade man ansåg sig behöva för att bilda en ”arbetarregering” och man hade långt ifrån den militära styrka som på kort sikt kunde stå upp mot polismakten, *Reichswehr* och de paramilitära grupperna. Hade revolutionen gått snabbare fram än det som rörde sig i huvudena på ledarna för KPD?

Moskva svänger

Vid exekutivmötet i juni hade Zinovjev på sitt sätt sammanfattat läget i Tyskland: ”Tyskland står på randen av en revolution. Det innebär inte att revolutionen kommer om en månad eller om ett år. Kanske tar det längre tid.”⁹ Strejken mot Cuno skulle förstås riva ner all sådan lugnt dröjande förvisning. Givetvis hade ett visst samhälleligt lugn återställts i Tyskland, som om arbetarna gett regeringen en frist, en nådatid. Läget verkade samtidigt förvärras på två fronter: arbetslösheten och inflationen. Den senare var skrämmande: den 13 augusti stod en dollar i oerhörda 3 700 000 mark, en vecka senare var kursen 6 miljoner. Den 1 september hade man uppnått 98 miljoner mark. Efter en kort tid av förhoppningar om brittiska påtryckningar på fransmän och belgare hade Stresemanns regering bara att konstatera att regeringen Poincarés attityd hårdnat med krav på att Tyskland officiellt måste ta avstånd från allt passivt motstånd innan några som helst förhandlingar kunde bli aktuella. Regeringens auktoritet hade vid denna tid fått problem i tre *Länder*, i Bayern gentemot yttersta högern, i Sachsen och Thüringen gentemot socialdemokrater på vänsterkanten. I Bayern fanns trupper från terroristgäng som använde området som sitt tillhåll. I Thüringen hade regeringen under August Frölich tillåtit bildande av proletära hundraden. Läget var samma i Sachsen där till råga på allt regeringschefen Erich Zeigner, även han vänstersocialdemokrat, attackerade *Reichswehr* och dess gelikar och förespråkade socialistiska metoder som lösning på krisen.

Det är lätt att föreställa sig de hårda diskussionerna om Tyskland, något som Ruth Fischer, rätt person för att veta det, försäkrar att de pågick för fullt mellan Zinovjev, Radek, Bucharin och Pjatrnikij. Först i Moskva sedan per post och telefon under semestrarna. Efter att länge ha tvekat avgjorde Zinovjev till sist det hela. Som han såg det tydde allt på att tillfället var kommet i Tyskland att sikta på makten. Han författade teser med den inriktningen och det första utkastet verkar ha varit klart den 15 augusti. Trotskij befann sig i Kislovodsk på Krim för att undergå en kur. Han fick inga informationer från exekutiven, hans hölls okunnig om det som Zinovjev, Bucharin, Safarov, Clara Zetkin och Souvarine höll på att debattera i en annan villa i Kislovodsk, för

⁹ *Protokoll* (utvidgade exekutivmötet 12-23 juni 1923), s. 101.

utestängningen fortgick. Stalin semestrade inte långt därifrån, i Essentuki, och tog nästan varje dag dressinen till Kislovodsk för diskussioner med Zinovjev och de övriga. Men Trotskij läste tidningarna. Efter att ha fått veta att Walcher och Enderle, två tyska kommunistiska arbetarledare, befann sig i Moskva bad han dem, eller såg till att de ombads, att komma på besök. Han frågade ut dem länge och lyssnade på dem. Även han blev snabbt övertygad om att tiden var inne, om det inte redan var för sent. Enligt hans uppfattning var strejken mot Cuno beviset på den tyska arbetarklassens beslutsamhet att gå till handling. För att vara än mer säker bad han Walcher att komma med ytterligare information så snart denne återvänt till Berlin, något som inte skulle visa sig nödvändigt på grund av den snabba händelseutvecklingen. Nu tog även han till orda. Tärningarna var kastade. Politbyrån skulle sammanträda och diskutera den tyska revolutionen. För ryssarna var detta regel. Politbyrån skulle ta den första debatten och bestämma det ryska partiets hållning. Därefter skulle exekutiven, eventuellt, sammanträda om samma ärende. Så fungerade Internationalen, en organism som egentligen inte var fullvuxen, som fortfarande släpade på sitt förflutna och vars sätt att fungera avspeglade historien.

Den 9 augusti, efter ett sammanträde i politbyrån där även Rakovskij och Pjatakov deltagit, skickade Stalin ett telegram till Trotskij, Zinovjev och Bucharin, där han meddelade att politbyrån önskade att de skulle vara närvarande vid en diskussion om läget i Tyskland.¹⁰ Trotskij svarade att han skulle avbryta sin behandling under en vecka och vara tillbaka i Moskva den 15. Den 12, just när strejken mot Cuno var som mest intensiv, telegraferade Radek till Brandler att ett möte med Internationalens presidium skulle hållas den 19 och att man väntade honom dit. Den 13 frågade han om han fick ta med sig Thälmann ”i stället för Ruth” och tillkännagav också sin åsikt: om socialdemokraterna gick med på en stor koalition skulle det leda till stort kaos inom det partiet.¹¹

Vi har inte tillgång till protokollet från Politbyråns möte, där avgörande beslut fattats, för första gången utan Lenin, och där det för deltagarna var världsrevolutionens öde som stod på spel. För detta speciella tillfälle hade politbyrån utökats med ryssar, Pjatakov och Tsiurupa, företrädare för exekutiven som Radek och Kuusinen, samt de tyska ledare som befann sig i Moskva, Edwin Hoernle för KPD och Jakob Walcher, som kommit för ett möte med Profintern.

Deltagarna hade fått en text på cirka 26 sidor på tyska, daterad 15 augusti, ett ”Förslag till teser” av Zinovjev¹², som förblivit okänd fram till dess att Kominterns arkiv nyligen öppnades. Med en stil som i stort sett var fri från politiska klyschor besvarade Zinovjev där klart några av de frågor som kommunisterna ställt sig månaderna innan. Han framhöll givetvis den internationella betydelsen av den revolution som nalkades, den NEP för proletära stater den skulle möjliggöra. Han betonade att alla förutsättningar för en proletär revolution var för handen i Tyskland, men pekade också på faran av att i förtid inleda den avgörande striden. Det viktiga var dock att allt pekade på att revolutionen stod för dörren. En åklagare hade blivit lynchad i Frankfurt av socialdemokratiska demonstranter. Under strejkerna ockuperade arbetarna fabrikerna. Alla medelvägar var dömda att misslyckas och regeringen Stresemann tycktes bara utmynna i det politiska slutet för dess olika beståndsdelar. Arbetarna vände sig till kommunisterna medan en del av småbourgeoisien slöt upp bakom fascismen. Att kommunisterna nu erövrat majoriteten av arbetarklassen gjorde den till den enda kraft i stånd att besegra fascismen, förutsatt att man förstod att tillämpa lärdomarna av den ryska Oktoberrevolutionen: i Tyskland i detta läge innebar det bildande av arbetarråd, och framför allt ett arbetarråd i Berlin. I övrigt var den splittring som skyttade i de socialdemokratiska leden, uppkomsten av en socialdemokratisk vänster, något betydelsefullt och löftesrikt.

Zinovjev räknade upp några av de tyska kommunisternas uppgifter, tryckte på dem som var nya, inte traditionella, underströk nödvändigheten av en stark makt, av alliansen mellan arbetare och bönder, att man måste avhålla sig från att nationalisera allt, vikten av att bevara utrymme för det privata initiativet, föreslog en allmän aktionsdag mot fascismen för att KPD skulle få rätt inriktning

¹⁰ Bayerleindokumenten.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

och gå i spetsen för folket mot fascisterna. För som han såg det handlade det i sista hand om en kamp mellan fascism och kommunism.

Av stort intresse är vad han kallade det ryska partiets uppgifter; att man måste skaffa mat åt det tyska proletariatet, skicka säd, förse det med vapen eller medel för att köpa sådana på plats, att omedelbart avdela 50 experter på inbördeskrig, stärka Röda armén och förbättra Sovjetunionens internationella förbindelser. Av Internationalen förväntade man sig att den skulle mobilisera sina partier, i första hand det franska kommunistpartiet. Man vände sig också till Andra internationalen, fackföreningsinternationalen i Amsterdam, transportfacket inom denna, med begäran om stöd. Zinovjevs teser avslutades med en appell, som i sig utgör hälften av vad som varit känt innan öppnandet av arkiven: ”Krisen mognar. Enorma saker står på spel. Ögonblicket nalkas då det krävs djärvhet, åter djärvhet, hela tiden djärvhet.”¹³

Från själva diskussionen citerar vi en sammanfattning baserad på flera vittnesmål och som inget därefter ändrat eller bestyrkt:

Huvudrapporten svarade Radek för, som utgick från omfattningen av strejken mot Cuno för att visa att den tyska revolutionen övergått i en högre fas. Inget tyder på att han tryckt på vikten av den försiktighet, som veckorna innan utgjort det centrala temat i hans inlägg; sannolikt var han under alla omständigheter imponerad av den enighet som kommit till stånd, i bedömningen av denna avgörande fråga, mellan Trotskij och Zinovjev. Efter Radeks rapport gjorde Trotskij ett kraftfullt inlägg: enligt honom rådde inga tvivel om att Tyskland nalkades stunden av avgörande och direkt kamp om makten, ett tyskt Oktober. Man hade bara några veckor på sig till förberedelser och allt måste underordnas denna prioritering. Zinovjev instämde, om än mer nyanserat; föredrog att tala om månader i stället för veckor, han ansåg, som Bucharin och Trotskij, att det nu gällde att förbereda upproret. Stalin var mer försiktig och gav uttryck för viss skepsis; han trodde inte att man kunde räkna med någon seger för den tyska revolutionen före våren 1924, men han insisterade inte på detta.¹⁴

Slutsatserna från detta avgörande möte fördes till exekutivens kännedom. Först spreds Zinovjevs förslag till teser, som antagits, till partiledningarna. Det ryska partiet beslutade för sin del att upprätta en kommission med uppdrag att övervaka förberedelserna. Där ingick Radek, Pjatakov, tjekisten Unschlicht och fackföreningsledaren Vasilij Schmidt,¹⁵ samt inte minst den gamle Nikolaj, chef för de paramilitära styrkorna i Petrograd 1917, något som hittills ingen historiker verkar ha lagt märke till. Några dagar tidigare hade man skickat den 21-årige Lazar Tjatskin, en av de mest lysande inom ledningen för ungtkommunisterna, till Tyskland för att ta hand om hela det antimilitaristiska arbetet där för Kommunistiska ungdomsinternationalens räkning, där han ingick i ledningen. Man planerade att skicka militära tekniker och specialister samt även tjekister. Bland de senare fanns en av de bästa, trots sin ungdom, Semen Grigorjevitj Firin.¹⁶

De politiska förberedelserna

Exekutiven sammankallade i sin tur till en extra konferens i Moskva, ”senast den 20 september”, som hemlighölls. Förutom KPD:s representanter i exekutiven, Clara Zetkin, Edwin Hoernle och Brandler själv, skulle även ingå representanter för vänstern, bl a Ruth Fischer, Maslow och Thälmann.¹⁷ Radek bemödade sig om att hålla den sistnämnde åtskild från de båda berlinarna. Konferensen inleddes den 21 september. Brandler hade anlänt till Moskva i slutet av augusti och den 12 september hade *die Zentrale* beslutat att Ruth Fischer, Maslow och andra representanter för KPD skulle bege sig till Moskva, bland dem två arbetare som tillhörde vänstern, Max Hesse och Anton Grylewicz. Eberlein fanns också på plats liksom Kuusinen och Pjatakov. Trotskij, Zinovjev och Radek var förstås också närvarande.

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 720. [eng. s. 745]

¹⁵ Bayerleindokumenten.

¹⁶ A Vaksberg, *Hôtel Lux*, s. 23, i själva verket den militäre ledaren.

¹⁷ Bayerleindokumenten.

De ryska ledarna hade förstas inte ropat ut inför hela världen att man planerade att ta makten i Tyskland och de åtgärder man vidtagit i detta syfte. Men det var också nödvändigt att mobilisera partiet och de ryska arbetarna och det var också vad som skedde, allt under det att man försäkrade att man inte hade minsta avsikt att ingripa. På några veckor blev Tyskland huvudtemat för de sovjetiska ledarnas offentliga framträdanden, i deras anföranden på fackliga och andra sorters kongresser, och den viktigaste frågan för de sovjetiska tidningarna. Ett antal snabbt organiserade kampanjer visade också den centrala roll detta land nu intog på den internationella scenen, eller snarare, för att använda kommunistiskt språkbruk, i marschen mot världsrevolution.

Väggarna i städerna var täckta med affischer där ungdomen uppmanades att lära sig tyska för att bättre kunna tjäna den kommande revolutionen. På fabriker, universitet, skolor anordnades dagligen konferenser, möten och mobiliserades för den hjälp som skulle behövas för den avgörande striden. Bucharin möttes av jubel från studenterna när han rådde dem – det var ingen banal sak i ett land som törstade efter lärdom och teknisk specialisering – att kasta sina böcker och hugga tag i gevär och ge sig av för att strida.¹⁸ På fabrikena antogs resolutioner, där arbetarna förklarade sig redo att avstå från löneökningar, om nödvändigt till och med gå med på lönesänkningar, för att garantera seger för revolutionen i Tyskland. Enheter inom Röda armén vände sig till de kommunistiska tidningarna i Tyskland och förklarade sig beslutna att spela rollen av förtrupp i den kommande revolutionen. Zinovjev, Trotskij, Radek och många andra mindre kända förklarade i tidningarna hur den tyska revolutionen skulle gå till och att den skulle innebära en definitiv vändpunkt i världshistorien. Det skapades speciella fonder för Tyskland, en i guld som man till och med uppmanade de ryska kvinnorna att skänka sina vigselringar till, den andra i spannmål, 60 miljoner pud [gammalt ryskt viktmått, 16,38 kg, avskaffat 1924, ö.a.], hävdade handelskommisariatet. På uppmaning av politbyrån gjordes en sammanställning av de partimedlemmar som kunde tyska i syfte att kunna upprätta en militär reserv om en sådan intervention skulle visa sig nödvändig.

I första ledet i denna våg av kampentusiasm stod naturligtvis ungtkommunisterna, generationen efter Oktober, som äntligen skulle få sin egen revolution. Man hyllade alliansen mellan den tyska hejaren och sovjetiskt bröd, man talade om att ”erövra världen”, man hyllade styrkan i blocket av 200 miljoner människor som det inte mer skulle gå att föra krig mot. Peng Shuzhi, som studerade i Moskva vid denna tidpunkt, skrev senare:

Från mitten av september till de allra sista dagarna i oktober 1923 talade man i Moskva inte om något annat än den kommande segern för revolutionen i Tyskland. Vissheten om detta genombrott för arbetarklassen skapade enorm entusiasm runt om i sovjeternas land, inom partiet, bland ungdomen och bland massorna. Det var så länge sedan man fått hysa något hopp om att äntligen se lågan från Oktoberrevolutionen sprida sig över den gamla kontinenten, så länge som man fått vänta på en befriande explosion mitt i hjärtat av Europa!

Runt omkring oss ökade antalet möten, ute i det fria eller inomhus, bl a på teatrar, skolor, cirkusar. Talarna lät som om de varit med om Jungfru Marie bebådelse och kom med de mest upphetsade förutsägelser om den Stora Tyska Revolutionen, som, försäkrade de, just satt sig i rörelse och som inte längre gick att hejda. De lovprisade det ytterst välutvecklade land Tyskland var, dess mäktiga industri, de 30 miljonerna arbetare som redan var organiserade, dess djärva och dynamiska kommunistparti. Brandler, nummer ett av tyska kommunister, höjdes till skyarna. Ingen tvivlade på att han skulle bli, att han redan var, den tyske Lenin. Till och med Radek och Pjatakov, Kominterns utsända i Tyskland, blev i den sovjetiska mytbildningen härölder för det socialistiska Europas ankomst.

Ett stort antal unga sovjetmedborgare och utländska kommunister bosatta i Moskva hade ryckts med av vågen av glödande förutsägelser och brann av otålighet att få bege sig till Berlin, Hamburg eller Dresden och där bidra till fortsättningen av och det nya uppsvinget för världsrevolutionen. Och jag var en av dem. En intensivkurs i tyska språket startades på Kommunistiska universitetet för Orientens arbetare. Den lockade mängder. För egen del deltog jag flitigt i den.¹⁹

¹⁸ Ruth Fischer ger en livfylld bild av denna rörelse i *Stalin and German Communism*.

¹⁹ Peng Shuzhi, *L'Envol du communisme en Chine: Mémoires de Peng Shuzhi*, s. 331-332.

Diskussionerna försågs länge med stämpeln *sekretno*. Vi är dock ganska väl informerade genom hågkomsterna från dem som deltog – och från andra dokument – för att ganska detaljerat kunna sammanställa deras innehåll, alltifrån de politiska perspektiven till de tekniska detaljerna. I början rådde ingen oenighet. Ruth Fischer, som i årtal förkunnat att den stora dagen var inne, kunde inte förneka sig själv i samma ögonblick som alla ansåg att det verkligen var dags, och nu för gott. Trots sitt rykte för försiktighet och opportunism var Brandler en revolutionär och det finns ingen anledning att ifrågasätta uppriktigheten i hans uppslutning bakom upproret, även om han överraskades av de direkta konsekvenserna av vändningen i Moskva som han upptäckte vid sin ankomst till Sovjetunionens huvudstad.

Meningsskiljaktigheter i ledningen

Men meningsskiljaktigheter skulle uppstå under arbetet. En av de viktigaste gällde om det före maktövertagandet var nödvändigt att uppmana till bildande av arbetarråd, efter sovjetisk modell. Zinovjev hade redan svarat ja på den frågan och till och med i sina teser angett råden som en viktig uppgift, i synnerhet ett arbetarråd i Berlin, som han såg som den enda tänkbara stommen för den nya arbetarstaten. Stalin stödde denna hållning, sannolikt för att visa sin trofasthet mot Oktoberrevolutionen, utan vidare i en not från den 20 september. Trotskij, stödd av Brandler, replikerade att det var fabriksråden som var på väg att spela och skulle, före revolutionen, fortsätta att spela den roll sovjeterna haft i Ryssland, på grund av att de blivit ”de revolutionära massornas direkta samlingspunkt”. Att i detta läge bilda sovjeter skulle enligt honom bara bli form utan innehåll. Han utvecklade detta skriftlig i en kommentar till politbyrån och några rader till Brandler, båda daterade den 29 september.²⁰ Majoriteten instämde, från Brandler till Ruth Fischer och Radek: man ansåg att bildandet av sovjeter medförde risk för att avleda medlemmarna från förberedelser av upproret och göra dem till måltavlor för en regering som letade efter provokationer. I likhet med Trotskij ansåg man således att förberedelserna av upproret kunde ske via de erkända fabriksråden och att man skulle bilda sovjeter först senare, sedan upproret segrat.

Den andra meningsskiljaktigheten handlade om datumet. Den tyska vänstern, Trotskij och Zinovjev var för att ha ett bestämt datum för upproret, precis som politbyrån i det ryska partiet beslutat om i början av omsvängningen. Men här anfördes motståndarna av Radek och Brandler, som givetvis åberopade att en mängd tänkbara problem i utvecklingen av det revolutionära uppsvinget kunde förlama partiet och göra att detta förhastat var inriktat på ett visst datum. Trotskij utvecklade sina argument offentligt, utan att direkt nämna Tyskland, i en artikel i *Pravda*, där han påminde om att kontrarevolutionära kupper ägde rum på ett bestämt datum. Han fastslog att ett kommunistiskt parti var förpliktigt att bestämma en klar tidsram där man uteslöt alla omkastningar av läget och att man därefter kunde koncentrera alla sina krafter på det militära mål man satt upp.²¹ Han föreslog den 7 november, vilket skulle ge tillräckligt med tid och dessutom drog nytta av Oktoberrevolutionens anseende.

Tyskarna föredrog den 9, på grund av den egna historien. Brandler var orubblig. Enligt honom kunde bara den tyska ledningen, på plats, med minsta möjliga risktagande avgöra vilket datum man skulle sätta in den avgörande stöten. Det var också ett helt befogat sätt för KPD:s ledning att hävda sig. Understödd av Radek tog Brandler hem spelet på den punkten och man kom överens om att lämna val av datum åt ledarna för upproret på plats.²²

De övriga meningsskiljaktigheterna handlade om personfrågor. Brandler, som hyste en enorm beundran för Trotskij, föreslog att denne skulle åka till Tyskland och leda upproret; han ansåg att denne visat sin duglighet. Det var naturligtvis oacceptabelt för Zinovjev, som motsatte sig detta livligt och svarade att denna uppgift ankom på honom i egenskap av ordförande för Internationalen. Brandler vände sig då till politbyrån i det ryska partiet och föreslog formellt på för *die Zentrales*

²⁰ Bayerleindokumenten.

²¹ [Kan en kontrarevolution eller en revolution utföras enligt tidtabell?](#) *Pravda*, 23 september 1923.

²² Bayerleindokumenten.

räkning att Trotskij, Pjatakov och Radek skulle skickas till Tyskland. Stalin förklarade att man inte kunde skicka någon av dem. Vid ett sammanträde den 4 oktober sade politbyrån att det av säkerhetsskäl var fullständigt omöjligt att skicka vare sig Zinovjev eller Trotskij till Tyskland. I stället föreslog man att Radek och Pjatakov skulle åka i egenskap av medlemmar av den kommission som skulle övervaka alla förberedelser för ett tyskt Oktober samt att de skulle få sällskap av Rudzutak och Kujbysjev.²³ De båda förstnämnda går i arkiven under sina respektive pseudonymer, Andrej och Arvid.

En känslig fråga togs upp av Brandler angående vänstern och framför allt Ruth Fischer och Maslow. Av oro för deras sedvanliga fraktionsartade initiativ begärde han direkt att de skulle hållas utanför partiet och partiledningen under den avgörande perioden. Han föreslog således, i enlighet med vad Lenin 1921 föreslagit beträffande Maslow, att båda skulle hållas kvar i Moskva. Trotskij, vars personliga fientlighet gentemot Ruth Fischer och hennes metoder aldrig avtagit under denna period och som till varje pris ville skydda Brandler, som han uppskattade, stödde kraftfullt detta förslag som Bucharin och Radek motsatte sig.

Slutligen fick Zinovjev till stånd en kompromiss. Maslow fick mycket riktigt stanna kvar i Moskva, medan en underordnad historia blev utredd. Ruth Fischer fick tillstånd att återvända till Tyskland, men övervakad av en rysk kamrat, kommissionsmedlemmen Vassilij Schmidt, som därmed i viss mening blivit ryssarnas ”kontrollant” av Berlin-Brandenburg-distriktet och dess sätt att respektera disciplinen inom KPD under dessa avgörande ögonblick! Om Schmidt sade Ruth Fischer att hon ansåg honom vara ”en bra gosse” och ”trevlig”, skrev att han blivit hennes ”personlige rådgivare”, men berömde sig också av att ha lyckats skaffa honom en bekväm partilokal, som han knappast lämnade under sin vistelse i Paris. Det kan man tro vad man vill om.²⁴

I sin rapport till *die Zentrale* den 12 oktober om diskussionerna i Moskva var Brandler inte särskilt talför. Han antydde bara att det inte funnits några motsättningar, förutom när det gällde datum. Kanske var det klokast så.²⁵

De militära förberedelserna

Ruth Fischer beklagade sig mycket över den plats, överdriven enligt hennes uppfattning, som lämnades åt de militära förberedelserna. Trotskij var givetvis döv för den sortens kritik och hade svarat i sin artikel i *Pravda* med en av de formuleringar som bara han kunde presterat:

Revolutionen innehåller ett starkt inslag av improvisation, men är inget för fatalister, amatörer och dumbommar!²⁶

Ledaren för den underjordiska militära organisationen var, vi har talat om honom tidigare, Helmuth Wolf, något som vi kan styrka tack vare ett dokument från juli 1923 som härrör från honom samt genom vad Karl Erde, som hade förtroendeuppdrag inom *M-Apparat* uppger i de memoarer han utgav under namnet Retzlaw, och där han formellt identifierar honom som den sovjetiske generalmajoren Rose, alias Skoblevskij, alias Gorjev och Aleksandr. De hade tillsammans gjort en rundtur i Tyskland och träffat ansvariga inom den militära apparaten, ofta f d officerare, vänner och medarbetare till Erde-Retzlaw. Denne omnämner sitt *alter ego* Wolfgang von Wiskow, f d *Oberleutnant*, Josef Gutschke, Otto Steinbrück, f d officer i den österrikisk-ungerska arméns generalstab som blivit medlem av den sovjetiska underrättelsetjänsten, Gustl Mayer, en bayrare som gått med i KPD 1918 och inträtt i dess militära apparat, Ernst Günther och Erich Wollenberg, f d löjtnanter som i likhet med honom själv tillhört den röda bayerska armén. Hermann Weber nämner också Rudolf Margies och Rudolf Podubecky, också han tidigare medlem av Bayerns Röda armé, bland betydelsefulla personer inom *M-Apparat* men, framför allt Hans Kippenberger, löjtnant under kriget.

²³ *Ibidem*.

²⁴ R Fischer, *a.a.*, s. 324.

²⁵ Bayerleindokumenten.

²⁶ Tidigare citerad artikel i *Pravda*, 23 september 1923 [”Kan en kontrarevolution ...”]

Allt skulle reorganiseras genom bildandet av *MP-Apparat* (militär-politiska apparaten), som var underställd *Revkom* (Revolutionära kommittén) under ledning av Guralskij-Kleine. Högste befälhavare (*Reichsleiter*) var Helmut Wolf som vid sin sida hade ett "militärt råd" under ledning av Ernst Schneller, där också medlemmar av *die Zentrale* ingick. Det tyska territoriet hade delats upp i sex regionala militära ledningscentraler, som också svarade mot de militära regionerna. Var och en av dem stod under befäl av en *MP-Oberleiter* som vid sin sida hade en rådgivare utsänd av exekutiven. Över dem fanns befälhavare för distrikt och kampgrupper. Nästan samtliga militära kadrer var kommunister, tidigare officerare under kriget: vi kan nämna Erich Wollenberg och Wilhelm Zaisser, Albert Schreiner, alias Baumann, Hans Kippenberger, Theodor Neubauer, Artur Illner, Albert Gromulat, Hans Kahle, en ung officer som blivit spartakist 1918, Ernst Wollweber, Otto Steindrück, som var verksam inom Röda arméns fjärde byrå men som tyskarna kallat till sig på grund av hans insatser 1920.²⁷ Apparaten var förstärkt av civila specialister på organisationsfrågor: sålunda var den kommunistiske officeren Wolfgang von Wiskow inom säkerhetsavdelningen (*Ordnernienst*, eller OD) biträdd av Otto Bulian och på samma sätt hade metallarbetaren Anton Grylewicz, lokföraren Geschke, alias Eisbär, och metallarbetaren Melcher, alias Martin, liknande poster.

De utländska instruktörerna var så diskreta att vi inte kan säga något om identiteten på de flesta av dem. Vi känner bara till Stein, pseudonym för Manfred Stern som vi stött på tidigare, Georg, enligt Wollenberg pseudonym för ryssen Alexej Stetskij, nära medarbetare till Bucharin, och personer från Fjärde byrån inom Röda armén som Ludwig, polacken Ignacy Portetski, som hade ansvaret för säkerheten för de medlemmar av exekutivens kommission som befann sig i Tyskland, vilket intygas av hustrun Elsas memoarer, *Les Nôtres*. Arkadi Vaksberg är den ende som nämner Semen Firin. Larissa Reissner, Radeks sambo, fungerade under täckmantel av att vara en kvinna fallen för lyx som kurir mellan *die Zentrale* och Kominterns utsända och utnyttjade detta till att skriva reportage av hög kvalitet.²⁸

Det kan noteras att man knappast såg till några av de officerare inom *Reichswehr* som kommunisterna försökt vinna över, och om vilka motståndarna hävdade att de vunnits över till den "national-bolsjevikiska" saken i syfte att medverka i upprorsplanerna. Ruth Fischer har tillskrivit Hans von Hentig en sådan roll, men han var för övrigt bara reservofficer. Louis Dupeux har kommit med detaljer rörande honom. Hans von Hentig, som var akademiker och kriminolog, tillhörde de personer på högerkanten som förväntade sig att "bolsjevismen" skulle återuppväcka nationen. I slutet av 1922 tog han kontakt med Brandler och ställde sig till förfogande för *M-Apparat*. 1923 arbetade han verkligen med att organisera proletära hundraden i Thüringen som teknisk rådgivare åt deras militära ledare, kommunisten Theodor Neubauer. Den tidigare frikårsledaren Beppo Römer samarbetade också med kommunisterna i Thüringen. Det är sannolikt att det förekom hemliga kontakter med unga officerare, bl a för att få deras hjälp med att skaffa vapen på dagen D, men vi har inga klara belägg för detta.

De hundrades organisation hade gjorts enhetlig. Varje organisation utgick från en ort eller ett företag; de var uppdelade i grupper om sex som svarade mot en verkstad eller ett kvarter. Två sådana utgjorde en grupp på tolv stridande; tre grupper en kolonn på 36 stridande. Ett hundrade bestod av tre kolonner, en avdelning spanare och en sjukvårdsgrupp. Cheferna valdes på varje nivå, inklusive chefen för ett hundrade, som vid sin sida obligatoriskt hade en teknisk rådgivare, även denne utsedd i val men som hade militära fackkunskaper. I de *Länder* där hundradena blivit förbjudna, framför allt i Preussen, verkade de under täckmantel av ordningsstyrkor eller också friluftsföreningar, vilket gjorde att de kunde ha marschövningar och andra former av exercis – inklusive vapenträning – på avlägsna ställen.

Frågan om beväpning var givetvis en av de svåraste att lösa. Aleksandr Lazarevitj Abramov hade fått en tjänst som diplomat vid ryska ambassaden i Berlin, han var representant för OMS, exeku-

²⁷ Bayerleindokumenten.

²⁸ A Vaksberg, *Hôtel Lux*, s. 23.

tivens hemliga sambandstjänst, och stod i förbindelse med den tyska partiledningens organisationsbyrå och Leo Flieg, samt med WUMBA, specialkommissionen för införskaffande av vapen och ammunition – som det inte rådde någon brist på i detta Tyskland för envar som hade tillgång till utländsk valuta. Vi har tagit del av en protestnot från Unschlicht till general Berzin på grund av att ett avtal om inköp av ett hundratal gevär, lätta och tunga kulsprutor och granatkastare inte gått i lås på grund av amatörmässigt agerande – ”brist på konspiratoriskt sinne” – bland en del av hans medarbetare.²⁹

I det stora hela fordrade denna militära organisation enorma ansträngningar av det tyska partiet, som på papperet givetvis inte hade något att sätta emot staten och fascisterna. Men man räknade med att en seger skulle bli möjlig genom en massresning från arbetarnas sida, genom att *Reichswehr* skulle falla sönder och genom tröttheten inom polismakten.

Upprorsscenario

Den plan som utarbetats av den tyska kommissionen i Moskva och som godkänts av berörda organisationer tog hänsyn till tyska särdrag, konfliktens triangelkaraktär, proletariats militära underlägsenhet och revolutionens lag, som säger att man reser sig för att försvara sig och går till angrepp på grund av att man är hotad.

Utgångspunkten skulle utgöras av att man i Sachsen och Thüringen upprättade bastioner av arbetarregeringar i form av koalitioner med vänstersocialdemokrater, vilket skulle utnyttjas till en omfattande beväpning av arbetarna och att stärka de egna ställningarna. Riksregeringen och yttersta högern i Bayern skulle därefter med nödvändighet gå in för att krossa de förposter som bildats på detta vis. En kongress av fabriksråd i ett hotat *Land* skulle sedan mana till generalstrejk i hela landet och ur denna generalstrejk skulle sedan strömma fram den resning som skulle införa en arbetarregering.

Socialdemokratins sönderfall skulle vara både orsaken till och följden av detta och under alla omständigheter på ett avgörande sätt bidra till att grunda den klassmässiga sockel den nya makten skulle baseras på. Politiska fantasier? Absolut inte! Utvecklingen skulle följa scenariot ända tills det var tänkt att fabriksråden i Sachsen skulle mana till generalstrejk och därmed utlösa den frigörande virvel som skulle leda till den avgörande resningen. Men, som vi kommer att få se, då fanns det inte längre någon som var redo att agera tillsammans med kommunisterna, som inte var förberedda på att agera på egen hand: mekanismen gick i baklås, bakslaget ett faktum. Det blev ett fiasko, ett tragiskt sådant efter förberedelser som ändå varit ytterst minutiösa.

²⁹ Bayerleindokumenten.

16. Det stora fiaskot

Kommissionen i Moskva finputsade sålunda en plan för ett revolutionärt uppror, politiskt och tekniskt, med en noggrannhet utan motstycke och med ekonomiska medel – 400 000 dollar för inköp av vapen – som hittills bara anhängare till kontrarevolution haft till sitt förfogande. Tiotusentals tyska proletärer höll på att förbereda sig och ansträngde sig för att förbereda arbetskamrater och arbetslösa, grannar och familjer på att medverka i det detaljerade scenario som man arbetat fram i Kominterns lokaler.

Händelserna i Italien, där tusentals arresteringar i början av januari satt stopp för kommunisternas verksamhet, bokstavligen förbjudit deras tidningar, agitation och propaganda, kort sagt varje möjlighet för dem att förklara sina idéer och övertyga, visade på riskerna. ”Fascismen” var det stora hotet vid horisonten. Var det verkligen den proletära revolutionen som gick till offensiv i Tyskland under arbetsmötena i Moskva? Eller handlade det snarare om att hitta radikala medel för att avvärja det växande hotet från regimer, som satte på spel de mest elementära landvinningar och demokratiska rättigheter, förutan vilka kommunismen inte kunde gå framåt?

Under den sista månaden av förberedelser led den europeiska arbetarklassen hur som helst två viktiga nederlag: det ena i Spanien, där kommunistpartiet bara spelade en underordnad roll, det andra i Bulgarien, där ett parti lika gammalt som bolsjevikpartiet, med högt anseende och helt klart härdat, var det näst största partiet i landet. Här måste vi först tala om den farsartade utvecklingen i USA, också det ett allvarligt bakslag.

USA: En fars

Kommunisterna i USA låg långt efter i enhetsfrontspolitiken på grund av att de börjat med att vända ryggen till den rörelse som växte fram, i synnerhet de Labor Parties som utgick från fackföreningarna. Lenin tog upp frågan med delegaterna på Kominterns tredje kongress. CPA började med att spjärna emot, något som var väntat från det hållet, dvs man ägnade sig åt ett envist passivt motstånd för att sedan sluta upp bakom parollen om ett Labor Party på ett abstrakt sätt. Slutligen var det på initiativ av ungraren Pogány, som stannat kvar i USA under namnet John Pepper – troligen utan något speciellt uppdrag från Internationalen – och blivit sekreterare i politbyrån, som man engagerade sig för en allians med Chicago Labor Party, som leddes av en gammal kamrat till Foster, arbetarledaren John Fitzpatrick som gjort Chicago till ett fackligt fäste. Denne var knuten till en grupp framstående unga kommunister med fackliga uppdrag, först och främst Arne Swabeck, men även Earl Browder.

Men relationerna skulle snart förgiftas av Peppers auktoritära och dogmatiska artiklar i de kommunistiska tidningarna och hans betonande av kommunistpartiets ledande roll. Fitzpatricks grupp blev upprörd över denna självsäkerhet och arrogans. Han bekymrade sig också över att se hur folk från Chicago, som han känt i årtal och hade förtroende för, blev utmanövrerade inom partitoppen. New York, med Pepper i spetsen, fortsatte blint en splittringspolitik, som Cannon förgäves försökte avstyra.

Försöket att med utgångspunkt i en allmän kongress bilda ett Farmer Labor Party resulterade nu i rena katastrofen. Kongressen sade visserligen ja till detta, men bestod då enbart av kommunister, som tagit över medan alla andra grupper och strömningar, inklusive Fitzpatricks, vid olika tidpunkter och av olika skäl smällt igen dörren efter sig. Kommunistpartiet hade snärjt in sig och förstört det förtroendekapital, som en del av dess fackliga aktivister samlat på sig. Det var allvarligt men det skulle bli än värre.

Militärdiktatur i Spanien

Tre långa år av terrorism och systematiska politiska mord under Kataloniens arbetarbödel, generalen Martínez Anido, hade praktiskt taget eliminerat all massrörelse och på våren kröntes nu detta med mordet på Salvador Seguí, en storartad arbetarledare. Från Moskva påminde Andrés Nin

om att denne tidigare anarkist 1919 uttalat sig för ”att ta makten”. Han var bestämd motståndare till terrorism och hade länge tvekat, men just bestämt sig för ”att åka till Ryssland för att arbeta med att räta upp den revolutionära arbetarrörelsen i Spanien och rikta den mot Moskva”, och har därigenom ”helt och hållet blivit en av de våra”, skrev Nin.¹ De spanska kommunisterna bar inte ansvaret för just detta nederlag. Men orsaken var inte direkt hedrande. De satt fast i sin redan historiska uppsplittring och sina fraktionsgräl och hade under dessa år visat sig oförmögna att verkligen bli en del av de spanska proletärerernas kamp.

Straffet för dem blev militärdiktatur, inte fascism. Den statskupp som general Miguel Primo de Rivera, militärguvernör i Katalonien, genomförde den 12 september 1923 med stöd av kung Alfonso XIII, gjorde att Spanien hamnade långt bak i nationernas tågsätt. Generalen tillkännagav att han skulle ockupera alla städer som utgjorde ”centra för kommunistisk eller revolutionär propaganda” och ”fortsätta med att anhålla misstänkta element”. Han var inspirerad av Mussolini, ”denna stora personlighet”, även om han försäkrade att han inte var ute efter att kopiera denne. Faktum var att de spanska fångelserna var väl så rymliga som de italienska och fylldes även här mycket snabbt för att förvandlas till hårda universitet för de spanska kommunisterna. En av de första kommentarerna kom också här från Andrés Nin. Han underströk generalens svårigheter att lägga grunden för någon fascistisk rörelse och uttryckte en tanke som då delades av många: ”Om det tyska proletariatet lyckas störta kapitalismen är det ställt utom allt tvivel att detta kommer att få enorma följder bland det spanska proletariatet. Den rådande pessimismen och missmodet, frukten av tre år av vit terror, taktiska misstag och successiva nederlag, skulle då omedelbart blåsas bort av en uppfriskande vind.”²

Katastrofen i Bulgarien

Det andra nederlaget, det bulgariska kommunistpartiets nederlag mot Tsankov, berörde Internationalen direkt, för dess ledning var involverad och utgjorde därmed en integrerad del av organisationens historia. Det handlade om ett blodigt nederlag för en av dess sektioner, där man bar en tung del av ansvaret eftersom det rörde sig om ett uppror bestämt av det bulgariska kommunistpartiet i syfte att anpassa sig till linjen, efter den kritik man utsatts för på grund av den passiva hållning man intagit i samband med Tsankovs kupp i juni. Man blir för övrigt mållös, inte bara på grund av de bulgariska ledarnas sekterism och schematiska tänkande, vilket redan visat sig efter myteriet i Radomir, utan på grund av det som inte kan kallas annat än dumhet. Här fanns således personer som i juni slagit fast att arbetarna inte hade något intresse av att försvara Stamboliskijregimen, som förhindrat arbetarnas motstånd mot militärkuppen med argument som också exekutiven ansåg vara idiotiska, som rent av saboterat försvaret av och delade skulden för att den populära bondeledaren avrättats – halshuggen efter tortyr – liksom att många av hans anhängare dödats för att därefter själva tre månader senare i sin tur göra uppror, som om inget hänt, och vädja om hjälp från vännerna till dem man låtit dö i juni.

Så fort exekutiven fått kännedom om den katastrofala och vanhedrande passiviteten i juni i samband med statskuppen skickade man Vassil Kolarov till Bulgarien. Men denne, som anlänt sjövägen och saknade inresehandlingar, hade blivit arresterad den 24 juni. Under tiden hade det bulgariska partiet hållit fast vid sin inställning och med 41 röster mot 2 tillbakavisat kritiken från exekutiven. Kabaktjev hade fått uppdraget att motivera det hela inför Moskva och med argument som där väckte befogad upprördhet. Exekutiven hade offentliggjort Sofias texter. Det bulgariska partiet försökte nu utverka frigivning av Kolarov – vilket också skedde i början av augusti. Samtidigt åtalade Tsankov 94 kommunister från Plevno, som deltagit i motståndet mot kuppen, trots centralkommitténs direktiv. Vid centralkommitténs sammanträde i Sofia den 5-7 augusti lyckades Kolarov visserligen, och i hans fall kan man även fråga sig om han inte drabbats av någon form av svagsinhet, om än nått och jämt, och mot partisekreteraren Todor Lukanov, få majoritet för ett fördömande av den absurda och kriminella politiken i juni och få igenom en resolution, där det

¹ A Nin, ”Salvador Seguí”, *Corr. Int.*, n° 29, 11 april 1923, s. 201-202.

² A Nin, ”Primo de Riveras diktatur”, *Ibidem*, n° 85, 26 oktober 1923, s. 651.

hette: ”Statskuppen den 9 juni ledde till en kris i frågan om makten, som bara kan lösas genom ett väpnat massuppror med en arbetar- och bonderegering som mål.”³

Det handlade inte, som man skulle kunna tro, om något historiskt perspektiv utan om en kortsiktig svängning och som regeringen givetvis snabbt fick kännedom om, men som massan av arbetare och bönder inte kunde förstå efter kommunistpartiets agerande i juni och som man varken ägnade någon energi eller någon tid åt att försöka förklara. Den 6 augusti bildades en militär kommitté. De närmaste dagarna misslyckades kommunistledarnas försök att hitta allierad, förutom när det gällde yttersta vänstern inom Stamboliskijs parti. Den 12 september inledde Tsankovs polis, som hade alla nödvändiga informationer, en razzia och arresterade 2 000 ansvariga inom partiet, bl a Kabaktjev och Blagojev. De övriga i ledningen undkom arrestering och utfärdade, utan minsta förberedelse, en uppmaning till generalstrejk i protest till den 14, vilket förstas blev ett misslyckande. Den 15 sammanträdde centralkommittén för att göra en bedömning av läget och beslutade då att skicka ut emissarier till alla regioner i syfte att testa utsikterna till framgång för den väpnade aktion man planerade. Avgörandet för om upproret skulle genomföras eller avblåsas överlämnades till en kommitté på fyra personer, bl a Dimitrov och Kolarov, som skulle visa sig bli ensamma den 17 vid det avgörande mötet.

En ny ”olyckshändelse” skyndade då på utvecklingen utan att förenkla den: samma dag reste sig de kommunistiska organisationerna i tre byar på grund av ett missförstånd sedan de fått order om att hålla sig redo. Kolarov och Dimitrov bestämde sig då genast för att sätta igång upproret natten mellan den 22 och 23 september under en dubbel paroll: ”Ned med fascistdiktaturen! För en arbetar- och bonderegering!” Tidigare hade man planerat att upproret skulle starta på landsbygden och avvakta i Sofia tills trupperna lämnat huvudstaden för att ingripa på landsbygden. Den 20 september samlades centralkommittén i hemlighet i Sofia i ett kemilaboratorium. Todor Lukanov, som varit en av företrädarna för den ”neutralistiska” hållningen i juni pläderade för att upproret skulle ställas in. Han fick inget stöd. Centralkommittén utsåg nu – i sista stund får det sägas – en högsta revolutionär kommitté på tre medlemmar för att leda upproret. Den bestod av Georgi Dimitrov, Vassil Kolarov och Gavril Genov, samt två representanter för bondevänstern som man väntade på. Kommittén installerade sig den 21 vid gränsen i staden Ferdinandovo (Mikhajlovgrad).

Samma dag arresterade bulgarisk polis upprorsledarna i Sofia, den tidigare sekreteraren i metallfacket, Anton Ivanov, och ledaren för lokförarna, Nikola Penev, och lade vantarna på hela planen. Nu skedde allt i totalt kaos. Kommunisterna i Stara Zagora, där alla ledare hade arresterats den 15, gick ut i en förhastad aktion natten mellan den 19 och 20. På vissa orter, Russe och Burgas exempelvis, gav ledarna, som var oeniga och insett den kommande katastrofen, inte någon order om uppror. Däremot skulle upproret ta över distriktet kring Vratsa och Ferdinandovo, samt grannstaden Berkovitsa, som återtog den 23 respektive 24 september. Ute på landsbygden gick grupper av bönder, som enrollerats av kommunistiska lärare, till attack med skäror och hackor.

Den revolutionära kommittén – Kolarov, Dimitrov och Genov – tog sig över gränsen till Jugoslavien den 28 september och de båda förstnämnda upprättade ett partikontor i Wien. De åtföljdes av mellan 20 000 och 23 000 stridande som hamnade som politiska flyktingar i Jugoslavien. Andra – ett tusental sades det – tog sin tillflykt till Rumänien.

Repressionen, i synnerhet mot bönderna, utfördes med särskild grymhet av armén, som till stora delar bestod av avdelningar av självständighetssträvande makedonier, som fungerade som legosoldater, samt inte minst tidigare medlemmar av Wrangels armé, som kommit som flyktingar 1920 och var mycket välorganiserade och vana vid inbördeskrig. Kommunisterna talade om att man själva hade 20 000 stridande, utan vapen och utrustning. 5 000 blev dödade, de flesta efter striderna. Historikern John D Bell minskar siffran till hälften. Den unge kommunisten Petko Enev, ledare för upproret i Stara Zagora, dödades i fängelse för ”flyktingsök”. Kommunistledaren i Plevna, Katatjev samt två medlemmar av centralkommittén, Enio Makovskij och Boris Sitorov, gick samma öde till

³ Citerat i J D Bell, *a.a.*, s. 36.

mötes. Kvinnor blev våldtagna, männen torterade och massakrerade. Vädjandena om hjälp var omskakande.

Det politiska misstaget, som skett i två etapper, kostade mycket i människoliv. I en artikel i *Inprekorr* den 16 oktober 1923 med rubriken ”Betydelsen av händelserna i Bulgarien” skulle Zinovjev ändå i det stora hela godkänna agerandet, även om han gömde sig bakom den version det bulgariska partiet stod för och där det hette att man satt igång upproret för att stå emot det hot om förödelse som arresteringarna den 12 september var ett tecken på. Han skrev följande:

Vid en första anblick kan det förefalla som om de bulgariska kommunisterna agerade förhastat i september efter att ha dröjt för länge [*sic*] i juni. Vi vet nu vilket dilemma man stod inför: att krossas utan strid eller ta risken av ett allvarligt bakslag, men inte vägra att ta strid i det ögonblick då den fascistiska regeringen bestämt sig för att krossa kommunistpartiet. Vårt bulgariska broderparti valde den andra utvägen, och så vitt vi kan bedöma gjorde man rätt. Man tog inte hem segern och led svåra förluster, men man gav sig inte utan strid.⁴

Internationalen var emellertid ännu inte belagd med munkorg. I nästa nummer av *Inprekorr*, under den försiktiga rubriken ”Aktuella frågor för den kommunistiska rörelsen”, formulerade den gamle bolsjeviken Vladimir Miljutin, expert på bondefrågor och som i egenskap av Internationalens rådgivare för Bulgarien ingen lyssnat på, en del kritiska synpunkter i återhållsam form:

Den 9 juni lät det bulgariska kommunistpartiets centralkommitté tillfället gå förlorat och därmed försvann möjligheterna tillfälligt. Därefter har läget förändrats i Bulgarien; trots det svåra läget för partiet är lång och bitter kamp att vänta. Regeringen Tsankov tillfredsställer inte någon klass i landet; en massrörelse kan sopa bort honom. Och den proletära revolutionen kan inte vara något annat än en massornas revolution. Vi kommer bara att skörda framgång genom att stärka massorganisationerna och genom att gå från ord till handling. *Det som hänt i Bulgarien har visat hur ett gammalt kommunistparti varit oförmöget att manövrera och leda massrörelsen.*⁵

En balanserad dom. Än en gång hade tusentals stridande offrat sina liv för en kommunié för att stötta odugliga ledare. Det bulgariska upproret i september 1923 framställdes som ett historiskt blad i kommunismens historia och eftersom den haft ”arbetar-bonde” som täckmantel ledde det till att de bulgariska kommunisterna återupprättade Stamboliskij. Vad beträffar Georgi Dimitrov skulle han, efter detta nederlag, som berodde på det parti han ledde och som genom sitt ogenomtänkta sätt att agera, sin dogmatism, sina bristande förberedelser och sin ansvarslöshet, efter en period i glömska få ansvarsposter och därefter bli en internationell hjälte, i än högre grad än Bela Kun före honom.

Generalstrejken i Grekland

Grekland var kanske det land som uppvisade den mest klassiska bilden av fullständig kris. Tillintetgörandet av grekerna i Mindre Asien, det förfärliga ansvar en reaktionär och oduglig regering ådragit sig under kriget var motivet för militärens maktövertagande, men bidrog inte till någon lösning. A Stinas skriver:

Landet kokar. Överallt hörs vrede och upprördhet. Överallt på vägarna finns beväpnade soldater, som inte lyder någon. Tusentals och åter tusentals flyktingar, utblottade och utsultna, invaderar hamnar, vägar, torg. Myndigheterna, som drabbats av förlamning, existerar knappast längre. I Rodosto har makten avskaffats, röda fanor förekommer åter i demonstrationerna. Den ”revolutionära” regeringen, fylld av ångest, försöker avvärja soldaterna, lovar dem frihet mot att de lämnar ifrån sig sina vapen. Maningarna till folket och armén om ordning, disciplin och nationell enhet blir alltfler.⁶

Det sorgliga var att ledningen för det grekiska kommunistpartiet, som darrade redan inför tanken på att slå in på revolutionens väg, darrade än mer inför verkligheten, och som Stinas skriver, försökte ”få med sig klasskampens fana”. I samma ögonblick som man i Moskva höll på med förberedel-

⁴ Zinovjev, ”Betydelsen av händelserna i Bulgarien”, *Inprekorr*, 16 oktober 1923. [Artikeln publicerades finns även i engelskspråkiga *Inprecor*, se [The Import of the Events in Bulgaria](#)]

⁵ V Miljutin, ”Aktuella frågor för den kommunistiska rörelsen”, *Corr. Int.*, n° 88, s. 634-635, här s. 635.

⁶ A Stinas, *a.a.*, s. 64-65.

serna för en oktoberrevolution i Berlin, föll de grekiska kommunisterna ihop. Arbetarna däremot gick så långt de kunde utan någon ledning:

En strejkvåg sköljde över landet. Flyktingarna krävde bröd och tak över huvudet. Flera våldsamma strejker utmynnade i en generalstrejk i augusti 1923; i alla industricentra gick tusentals arbetare ut på gatorna. Överallt kom det till sammanstötningar med polisen. Våldsamma strider i Pireus krävde elva döda och hundratals skadade. Militärbyrån på torget belägrades av upproriska folkmassor. En del av trupperna fraterniserade med de strejkande.⁷

Repressionen fick bukt med detta samtidigt som det i Aten och framför allt i Pireus växte fram en vänsteropposition, som gav ut tidskriften *Kommunistisk tribun*. Det är en händelse som gått obemärkt förbi. Av underordnad betydelse, naturligtvis.

Tyskland: Förhoppningar

För en bättre förståelse av vidden av de förhoppningar som vid denna tid förekom utanför Tyskland kan det vara värt att peka på historikern Philippe Robrieux´ magistrala skildring av det franska kommunistpartiets internationella möte i Paris, på rue de la Grange-aux-Belles, den 4 september 1923. Den enorme folktalaren Marcel Cachin, belgaren Adhémair Hennaut och veteranen Charles Rappoport, med sin oefterhärmliga ryska accent, möttes av våldsamt jubel. Men det var ändå inget jämfört med den vilda hänförelse som uppstod när den unge man ”som representerade det kommunistiska Tyskland” steg upp i talarstolen. Den unge mannen var Heinz Neumann. Han var 21 år, smal, med en fascinerande blick och rufsigt kastanjebrunt hår. Han hyllades för att han var ung, för att han tagit sig dit illegalt med alla risker det innebar, för att han talade med stark övertygelse om världsrevolutionen, för att han sade till de franska arbetarna att de var hans bröder och att han kände sig hemma, som med sin familj, när han var omgiven av parisiska arbetare.

Neumann kände väl till den franska arbetarrörelsens historia och som fulländad talare hittade han vid två tillfällen mycket träffsäkra formuleringar. Först när han försäkrade att han var övertygad om att ifall Poincaré skulle skicka franska soldater mot den tyska revolutionen skulle dessa erinra sig de hederliga soldaterna från 17:e – det regemente som 1907 vägrat att attackera vingårdsarbetarna i Béziers. Vid nästa tillfälle träffade han hjärterötterna direkt: ”Om ni inte vill se hela det tyska folket mejas ner vid Kommunardernas mur, stöd oss!” [Under Pariskommunen dödades 147 av de upproriska vid denna mur på Père Lachaise-kyrkogården, ö.a] Och Robrieux beskriver en möteslokal ”omskakad, känslomässigt berörd, spänd och som vibrerade av hänförelse”. Ungkommunisternas sekreterare Guilleau (Jacques Doriot) avslutade detta internationalistiska kampmöte, sannolikt helt enastående i kommunistpartiets historia, genom att tala om André Marty, Badina och ”de heroiska matroserna i Svarta havet”.⁸

Tyskland: Planen börjar sättas i verket⁹

Radek sammanfattade denna plan, som Brandler motsatt sig eftersom den för hans smak i alltför hög grad stödde sig på socialdemokraterna i Sachsen som han bedömde som vacklande, på följande vis:

Proletariatet tar initiativet i Sachsen, genom att försvara den arbetarregering vi går med i, och kommer där att försöka använda statsmakten för att skaffa vapen och i denna lilla proletära provins i centrala

⁷ *Ibidem*, s. 65.

⁸ Ph Robrieux, *Histoire intérieure du PC*, band 1, s. 157-160.

⁹ Om denna avgörande period har dokumentationen länge varit bristfällig. Grundläggande var länge en icke utgiven avhandling av Otto Wenzel, *Die Kommunistische Partei Deutschlands im Jahre 1923* till vilka sedan fogats W Angress, *Stillborn Revolution. The Communist Bid for Power in Germany 1921-1923* samt Pierre Broué, *Révolution en Allemagne 1919-1923*. Det blir ”något nytt” när Bernhard Bayerlein och hans ryska kollegers volym med dokument om det tyska Oktober snart utkommer tack vare att flera depåer av ryska arkiv öppnats. Eftersom denna bok ännu inte utkommit hänvisar vi här, som tidigare angetts, till den under dess förkortade titel Bayerleindokumentet, men egentligen Bernhard H Bayerlein, *Die Deutsche Oktoberrevolution fand nicht statt. Der Revolutionsplan der Komintern und der Russischen Kommunistischen Partei für Deutschland im Jahre 1923. Eine wissenschaftliche Dokumentation anhand der Moskauer Archive*.

Tyskland bygga en mur mellan kontrarevolutionen i Bayern och fascismen i norr. Samtidigt kommer vårt parti att gå in för att mobilisera massorna i hela landet.¹⁰

Den 29 september vände sig *die Zentrale* i en rundskrivelse till alla distriktssekreterare som inte lämnade något utrymme för tvivel på vad massmobiliseringen skulle innebära:

I företag och samhällen måste omedelbart bildas aktionskommittéer med representanter för SPD, USPD, KPD, grupper inom idrottsrörelsen, fabriksråd, fackföreningar och andra arbetarorganisationer. Aktionskommittéernas uppgift är att inleda kamp mot undantagstillståndet och mot Gessler och von Kahrs diktatur [försvarsminister respektive premiärminister i Bayern] som har regeringens stöd. Huvudmetoden består i att förbereda generalstrejk på alla företag och i alla samhällen. Samtidigt som aktionskommittéerna förbereder generalstrejk måste de också utarbeta en plan för att mobilisera arbetarmassorna för de strider som väntar.¹¹

Den 1 oktober kom, efter de hotelser generalen Müller riktat mot arbetarnas Sachsen, till sist det avgörande telegrammet från Zinovjev till de tyska kamraterna samtidigt som Brandler var på hemväg till Berlin:

Då vi bedömer att tiden kommer att vara inne om fyra, fem eller sex veckor, anser vi det nödvändigt att omedelbart inta alla tänkbara ställningar. Detta läge får oss att se frågan om att gå med i regeringen Zeigner ur praktisk synvinkel. Förutsatt att Zeigners folk verkligen är redo att försvara Sachsen mot Bayern och fascisterna bör vi sätta oss där. För att genast ombesörja beväpning av 50 000-60 000 man. Strunta i general Müller. Samma i Thüringen.¹²

Nu började en väntan i alla tyska städer, skildrat i storartade artiklar av Victor Serge, som då arbetade för *Inprekorr* i Berlin under pseudonymen R Albert:

Losschlagen!

Losschlagen innebär att begagna sig av det slag man haft i beredskap, utlösa aktionen. Detta ord finns på allas läppar, på den här sidan barriaden. På den andra också, antar jag. I Thüringen på väg till ett halvhemligt möte där en kommunist ska tala fattar okända arbetare posto framför honom. En lokförare frågar utan vidare: "När ska vi slå till? När?"

Taktiska och andra överväganden förstår denne arbetare, som farit lång väg denna kväll för att ställa denna fråga, inte mycket av: "Mitt folk, säger han, har fått nog. Sätt igång fort!"

Den unge kommunist vi träffar på gatan säger i förtrolig ton: "Jag tror det blir nästa vecka" och höjer en kraftig panna och en stram blick, som inte tål några lögner, mot en.

Oktober är kyligt. Dimma, regn, grå gator där vi blir kvar länge i arbetarförstäderna. Chaufförer, hemmafruar, arbetslösa, som heller inte har någon skjorta eller någon överrock, diskuterar. Man skäller ut studenten som är nationalist. I dessa nervösa grupper, som trängs i mörka gatukorsningar, långt från de upplysa boulevarder där polisen vakar över tryggheten för die Schieber, svartabörshandlarna, som är upptagna av diverse affärsverksamhet, hör jag det hela tiden talas om Ryssland. "Där borta", säger man, "där borta ...". Och medan han drar andan åt sig önskar jag att åtminstone en stjärna ska tändas på dessa fattiga människors mörka himmel. Kvinnorna talar ofta vid dessa improviserade möten. Jag hörde en av dem rikta sig till en nationalsocialistisk student: "Aha! Ni tänker tåga till Berlin! Det är nog enklare, eller hur, än att jaga bort fransmännen från Ruhr! Tar ni med bröd åt mig då?" Mannen med mössan med sin lärda yrkeskårs gröna och vita band försöker förgäves komma till tals. "Vi kommer att slänga alla tegelpannor på er", ropar man.

Dimma, duggregn, regn, den första oktoberkylan. Bostäder utan bröd eller värme. Butiker skyddade av grönklädda poliser, från gryning till skymning belägrade av dystra skaror av kvinnor, poliser som med de korta gevären i axelremmen rusar brådstörtat fram på de folkliga pulsådorna, lastbilar som plötsligt drar förbi fyllda av gevär och färgrika militärmössor; magra och hatfyllda ansikten i alla portar i den feberaktiga kvällen; tidningarna med sina nyheter: "7 döda i Beuthen ... 12 döda i Sorau ... 15 döda i Düsseldorf ... 6 döda i Köln ..."

¹⁰ Radek i *Die Lehren der deutschen Revolution*, s. 5.

¹¹ Citerat i P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 751. [eng. uppl. s. 778]

¹² *Die Lehren ...*, s. 160-161.

Vad kan göras när hungern får folkmassorna att strunta i lagarna? Poliserna är rädda. Även de är hungriga. Men de är inte där för att dela ut bröd. Den är till för att lösa de sociala problem som uppstår på gatan, bara bajonetter, kulor och handbojor ...

Via tidningsläsning kan man inte längre hålla räkningen på hur många som mördats under dagen. Det är för många, nyheterna blir förvirrande. Den kamrat vi träffat på berättar: ”Jag såg just hur man plundrade ett bageri”. På fabriken X har inte lönerna kunnat utbetalas. Polisen kommer i lastbilar. ”Det verkar som om det varit skottlossning i Neukölln.” Bagarna drar ner sina järnjalousier. Andra, hycklande, har satt upp affischer i skyltfönstret: ”Här ger vi stöd åt de arbetslösa”. Kundens filantropiska inställning förväntas göra att han betalar för bröd som man skänker bort: en försäkring mot plundring på grannens bekostnad. Nästan varje dag ökar priserna med det dubbla, veckolönen bestäms på tisdagar efter det officiella indexet: utbetalning i två steg, förskott på tisdag, slutlön på fredag. Mellan tisdag och fredag har lönen förlorat tre fjärdedelar av sitt värde.

Efter denna ilska, denna förtvivlan, denna oro på gatorna och i hemmen, känns det bra att ibland kring samma bord hitta några män som vet vad som döjer sig bakom allt detta och i detta lidande hos ett helt folk, några som varje dag styrker sin vilja genom kontakt med ett gränslöst hopp. En kväll är vi ett halvdussin, men för en var det nära: i Ruhr hade grönklädda polismän hållit honom några timmar. En ung röst, lugn och behärskad: ”Vi har redan flera divisioner ...” Visst saknas det vapen, men man kommer att hämta dem i kasernerna. Tysklands karta finns i huvudet på var och en: ”Sachsen, Thüringen, Berlin och Hamburg kommer att hålla ... Och Ryssland!” Radek har skrivit. ”Jag har noterat att de intellektuella – och jag är en av dem – är mest skeptiska till utgången.” Man väger och dividerar om svårigheterna, och resonemangen är rimliga, ibland med negativ effekt. En vän avbryter vårt prat. ”Jag tror på revolutionen”, säger han ”för att jag vill ha en, för att jag är tillsammans med folk som vill det.” Det var en organisationsansvarig i en sektion. Han är igång dag och natt.

Losschlagen! Losschlagen!”¹³

Planen började sättas i verket. Vänstersocialdemokraterna i Sachsen accepterade den regeringsplan KPD lagt fram, beväpning av arbetarna, avvapning av borgerliga grupperingar, arbetarkontroll av produktionen, brådskande insatser för livsmedelsförsörjningen, uppmaning att bilda en arbetar-regering i hela landet. Den 10 oktober bildade Zeigner en ny regering med tre kommunistiska ministrar: Brandler hade hand om inrikesfrågorna med rätt att övervaka polisen, Böttcher blev finansminister och Heckert ekonomiminister. *Die Zentrale* förklarade tanken med denna regering: ”Bildandet av en regering för proletärt försvar i Sachsen är en signal till hela den tyska arbetarklassen.”¹⁴

Den 13 trädde tre kommunister, bl a chefen för de proletära hundradena, Neubauer, in i regeringen i Thüringen ledd av socialdemokraten Frölich. I ett brev till *Die Rote Fahne* satte Stalin, på det ryska kommunistpartiets vägnar, vars generalsekreterare han var, pricken över *i*.

Den revolution som närmar sig i Tyskland är vår tids viktigaste internationella händelse. En seger för den tyska revolutionen kommer att få än större betydelse för proletariatet i Europa och Amerika än den ryska revolutionens seger för sex år sedan. Segern för den tyska revolutionen kommer att förflytta världsrevolutionens centrum från Moskva till Berlin.¹⁵

Verkställandet av planen innebar också mobilisering av partimedlemmarna. För vissa på företagsnivå och med dagliga stormöten i olika samhällen, betydde det bildande av aktionskommittéer. Men för andra, kanske flera tiotusen, innebar det att gå under jorden, lämna arbeten, hem, byta identitet. I de stora städerna hamnade de som sålunda ryckts upp med rötterna, som också var medlemmar av olika generalstabar eller chocktrupper, i lägenheter som gjorts om till sovsalar. Dessa personer var själva själen i det uppror som satt sig i rörelse. Victor Serge har skildrat deras tillvaro:

Inte ett kvarter i landet där man inte samvetsgrant förberett striden med den minutiösa omsorg som kännetecknar människor som bestämt sig för att ge allt. Inte en dag utan hårt arbete, inte en natt utan

¹³ V Serge, *Clarté*, n° 52, 1 februari 1924. [Hela artikeln finns i annan översättning i samlingen [Om tyska revolutionen 1923.](#)]

¹⁴ Citerat i *Bericht* (Rapport till tionde kongressen), s. 276.

¹⁵ *Die Rote Fahne*, 10 oktober 1923, med faksimil.

specialuppdrag, inte en fråga försummad. Jag känner till kamrater som under flera långa veckor inte fått sova en hel natt. Jag har sett ansikten härjade av överansträngning. Men deras ögon bevarade engagemanget, sin intensiva låga.¹⁶

Besatta av förberedelserna plågades de av oro för förhastat agerande, att råka ut för en provokation, förhöll sina kamrater att inte agera, hålla tillbaka olika grupper, bromsa varje initiativ, vilket skulle leda till en skadlig passiv väntan på Den stora dagen, vilket inte drabbade myndigheterna, men slet på de egna nerverna och minskade engagemanget bland dem som fått vänta på ordern.

Vänstersocialdemokraterna

Under dessa avgörande veckor följde sakkunniga bedömare noga läget inom det Förenade socialdemokratiska partiet (VSPD) och framväxten där av en vänsterflygel, som inledningsvis givetvis samlades kring tidigare oberoende, som gått med i SPD 1922, men som utvecklades snabbt efter bildandet av den stora regeringskoalitionen.

I sina artiklar följde Victor Serge, samt några andra medarbetare i *Inprekorr*, detta noggrant. I augusti noterade man att socialdemokraternas partikonferens i Braunschweig gått emot att partiet skulle sätta sig i regeringen Stresemann. Detta utvecklades snabbt vidare i "det röda Sachsen" och Erich Zeigners ställningstaganden angående *Reichswehr*. I en artikel i *Inprekorr* den 7 september av Heinz Neumann noterades ett mycket klart uttalande av Paul Levi, som blivit socialdemokratisk deputerad i Sachsen.

I skydd av regeringskoalitionen vässar kapitalet sina knivar mot arbetarna. Den tyska socialdemokratins ställs nu oundvikligen inför följande fråga: proletarietets diktatur eller de övrigas diktatur? Bakom en koalitionsregering har socialdemokraterna gått med på det senare.

Proletarietets diktatur är nödvändig. Den politiska makten består inte av antalet ledamöter eller röster i parlamentet, utan i de breda folkmassornas agerande. Kommunisterna utgör en av de mest aktiva delarna av arbetarmassorna. Vi är därför för samarbete med kommunisterna.¹⁷

Krisen förvärrades. Samma dag, efter att ha tagit del av två mot varandra stridande rapporter från Severing och Crispian, röstade kadreerna inom socialdemokraternas organisation i Berlin för en motion som tog avstånd från den stora koalitionen, krävde att klassamarbspolitiken skulle upphöra, att de ledare som var för den skulle avsättas och att en socialistisk regering skulle bildas. Victor Serge skrev: "De tar sig, dessa 'mensjeviker' i Berlin [...]. Deras hållning förvånar inte. Dessa aktivister har kontakter med massorna och med gatan. Och den strömning som får med sig massorna och gatan är oemotståndlig. På annat håll har de sachsiska socialdemokraterna krävt uteslutning ur partiet av medborgare ... Ebert. Det gör de väldigt rätt i. Men vem hade kunnat tro något sådant?"¹⁸ Han pekade också på att *Vorwärts* den 25 september publicerat en resolution, från den socialdemokraternas regionala kongress i Berlin, som konstaterade det stora misslyckandet för socialdemokraterna i regeringskoalitionen. Denna kongress hade också gjort ett sympatiuttalande med Zeigner och hans kampanj mot intrigerna inom *Reichswehr* och de nationalistiska grupperna.

Sedan undantagstillstånd införts och efter general Müllers första åtgärder i Sachsen beskrev Victor Serge ett läge som inte hederlig socialdemokrat kunde acceptera: arbetarnas rättigheter avskaffade, strejkrätten också, de kommunistiska tidningarna förbjudna, de proletära hundradena avväpnade samtidigt som mördarna från Kappkuppen frigavs. In i det sista hoppades kommunisterna på en seger för vänstern inom SPD. De hade höga förväntningar på kongressen i Berlin, där också Franz Künstler, riksdagsman, metallarbetare och f d medlem av de Oberoende, valdes att leda partiets organisation i Berlin.

Var vänstersocialdemokraterna den kraft många talat om, som en del höjt till skyarna som en ny historisk kraft? Uppenbart var att de var ytterst heterogena, med organisatoriska svagheter som för-

¹⁶ V Serge, *Clarté*, n° 53, 15 februari 1924.

¹⁷ H Neumann, "Vänstern inom tysk socialdemokrati", *Corr. Int.*, n° 74, 18 september 1923, s. 559-560.

¹⁸ V Serge, *Corr. Int.*, n° 73, 14 september 1923, s. 551.

stärkts genom krisen och de hade nu inte ens tidningar som kunde ena deras led, bestämma mål för tendensen eller ens hålla den informerad. Victor Serge, som var en synnerligen skarpögd observatör, betecknade det nya läget inom socialdemokratien som en återgång till det gamla på grund av att historien gått tillbaka eller stod och stampade: ”Socialdemokratien i sönderfall består av, inom ramen för formell enhet, av två mot varandra fiendliga partier, som är dömda att en dag ta död på varandra. I detta parti finns på nytt, sida vid sida, spartakister och Noskes soldater.” Han försökte komma med en förklaring:

Vänstersocialdemokraterna är bara motvilliga revolutionärer; de betraktar fortfarande alltför ofta folk som Ebert, Wels, Robert Schmidt och Sollmann, inte som otroligt farliga överlöpare för arbetarklassen, utan som partikamrater från en annan tendens, [trots att de] sedan länge inte är något annat än äkta kontrarevolutionärer.

Och så tillade han om vänstersocialdemokraterna: ”För att bli medvetna om sig själva, för att bli riktiga revolutionärer, måste [de] skaka av sig inflytandet från den gamla socialdemokratien, enhetsfetischismen, en del parlamentariska illusioner.”¹⁹

Avstår vårt ögonvittne, på grund av disciplin eller okunnighet, från att tala om vad som upptäckts i arkiven, den orubbligt fiendliga hållningen från Kominternapparaten, rent av det hat som de senare uppvisade gentemot dem och där det är ofrånkomligt att det inverkat negativt på vänstersocialdemokraternas utveckling? Två texter från början av oktober belyser synen på ”enhetsfronten” och den bristande respekt, för att uttrycka sig mildt, som vissa byråkrater gav prov på gentemot personer som de ändå officiellt räckte ut handen till. Den ena härrör från sekreteraren i det ryska partiet, Stalins handgångne Molotov, som var känd för att vara tillräckligt inskränkt för att säga högt vad som borde förtigas. Den andra var en rapport från Tyskland av en av dessa grå eminenser inom exekutiven, vars rigida inställning och brutalitet, samt totala *apparatjik*-mentalitet, vi redan tidigare haft anledning att beundra, ungraren Matyas Rákosi. I en rundskrivelse den 9 september till det ryska partiets organisation samt till kommunistpartiernas centralkommittéer skrev Molotov, att ledarna för oppositionen inom socialdemokratien varken hade något klart program eller någon vilja att ta kamp, och där han kort och gott slog fast att dessa ”nya” ledare förde ”socialdemokraternas gamla politik”.²⁰ I den rapport han den 10 oktober lämnade till Zinovjev gick Matyas Rákosi än längre. Efter att ha slagit fast att socialdemokratien nu var slut gick han till angrepp mot vänstersocialdemokraterna i tongångar som är mycket betecknande för den byråkrat där bara apparaten, ”partiet”, räknas:

”Vänstern är värre än högern och den måste bekämpas än mer. Alla spekulationer om vänstersocialdemokraterna är bara påhitt och kan inte leda till annat än att stärka den socialdemokrati som redan gått under. De är för en arbetarregering, men de är för en arbetarregering som baserar sig på beväpnade arbetare och arbetarråd.”²¹

Och för att göra klart vem hans hat riktade sig mot citerade han i sin rapport ett inlägg från ett stormöte, som helt klart är höjden av förolämpning för den *apparatjik* han var – och som han var stolt över att vara: ”Pamp, du är också bara en anställd inom centralen.”²² För vår skildring av Kominterns historia är detta en värdefull upplysning, en bekännelse av det hat en byråkrat inom Internationalen kände för revolutionen som sådan, den som inte är och inte kan vara något verk av ”partiet”, eller dess privategendom, eller den apparat vars herre och tjänare han på samma gång var och som han redan upphöjt till gudomlig. Vi skulle till och med vilja säga att om vi varit påverkade av dem som i Tyskland 1923 absolut inte såg något revolutionärt uppsving eller ens skymten av någon revolution, skulle byråkraten Rákosis väderkorn ha övertygat oss om motsatsen.

¹⁹ V Serge, *Corr. Int.*, n° 86, 30 oktober 1923.

²⁰ Bayerleindokumenten.

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

Planen misslyckas

Att planen misslyckades berodde naturligtvis inte på att general Müller, på initiativ av president Ebert och regeringen Stresemann den 27 september, utlyst undantagstillstånd. Generalen trappade gradvis upp sina åtgärder: utvidgat undantagstillstånd, förbud mot kommunisternas tidningar, upplösning av de proletära hundradena, uppknytning av polisen i Sachsen till hans egna organ, order till bankerna att meddela honom de summor ministrarna officiellt begärt. Därefter gick han över till nästa fas genom att kräva att regeringschefen i Sachsen, Erich Zeigner, skulle ta avstånd från det ena eller andra initiativet eller det ena eller andra anförandet av sina kommunistiska ministrar.

Ytterligare ett argument återfinns i ett brev från Stalin till Thalheimer, daterat 20 september 1923 och publicerat i *Die Rote Fahne* den 10 oktober. Han förklarade där att en seger för den tyska revolutionen skulle få samma betydelse för Europa och Amerika som den ryska och fastslog: ”En seger för det tyska proletariatet skulle med säkerhet förflytta centrum för världsrevolutionen från Moskva till Berlin.”²³ Allt vi därefter känner till om Stalin kan bara förstärka vår uppfattning att ett sådant perspektiv var omöjligt att acceptera för honom: den ryska partiapparaten ville inte veta av någon seger för det tyska Oktober.

Planerna såg ändå ut att fungera. Förutom att Erich Zeigner stod fast vid sina åtaganden hotade ADGB i Berlin med en solidaritetsstrejk om generalen intervenerade i Sachsen och föreslog att förhandlingar skulle inledas i huvudstaden om upprättande av en aktionskommitté, där även VSPD skulle ingå. Enda haken: Zeigner lämnade inte ut några vapen åt de proletära hundradena. Han hade i själva verket två järn i elden och vägrade att helt och hållet skära av banden till sitt parti, i hopp om att detta skulle hitta en lösning med Berlin. Det var en enfaldig tanke, men det visste han inte ännu.

Den 14 antog centralen ett handlingsprogram, som skulle läggas fram vid de sachsiska fabriksrådets konferens i Chemnitz den 21 och 22 oktober, för att därefter läggas fram vid konferensen med fabriksråd från hela Tyskland som planerades till den 9 november. Den 20 sammanträdde *Revkom* i Dresden i närvaro av Helmut Wolf. Allt gjordes klart. Planen fortsatte också som tänkt. Den 21 föreslog Brandler konferensen att mana till generalstrejk den 22 och 23, inom ramen för denna strejk skulle upproret starta. De närvarande distriktssekreterarna och *Zentrale*-medlemmarna godkände förslaget från *Revkom*, dvs att planen skulle sättas i verket.

Dagen efter denna konferens uppstod den ödesdigra spricka, som en del under de föregående timmarna ändå borde ha kunnat inregistrera de första knakningarna av. De tyska kommunisterna hade förberett allt med sitt sinne för dekorum och arbetarrörelsens klassiska ståt: de 498 delegaterna möttes av en skog av röda fanor och unga män som bar på de proletära hundradenas femuddiga stjärna samtidigt som de kontrollerade dem och patrullerade i staden. Men *Reichswehr* behövde inte dyka upp.

Brandler lämnade sin rapport och förslaget om generalstrejk med en uppmaning till hela landet att ansluta sig. Det skedde inte med en gnutta tvekan utan snarare med viss resignation. För svaret från vänstersocialdemokraterna, via arbetsministern Georg Graupe, var otvetydigt: ”Nej. Kommer inte på fråga.” Kongressen fick inte fatta något sådant beslut, som ankom lantdagsregeringen. Om Brandler envisades med att lägga fram denna text skulle Graupe lämna konferensen och uppmana de delegater som var överens med honom att göra sammalunda. I det avgörande ögonblicket drog sig således vänstersocialdemokraterna undan. Men man kom inte på något alternativ och Brandler gav vika. Samma kväll fattade *die Zentrale* beslutet att upproret skulle avblåsas.

Det har länge varit oklart hur och varför det ändå startade i Hamburg, där kommunistledarna sedan fick ägna sig åt en besvärlig reträtt. De mest divergerande hypoteser har framförts som förklaring till detta isolerade uppror. Den rapport som Zinovjev omedelbart fick av sin vän Sjklovskij (Babusjkin), vid denna tid Sovjetunionens generalkonsul i Hamburg, nämner de instruktioner

²³ Brev från Stalin, *Die Rote Fahne*, 10 oktober 1923.

Remmele kommit med på söndagskvällen. När Hugo Urbahns natten mellan den 22 och 23 anlände från Chemnitz med kontraorder hade allt redan satt igång. Hans bedömning var att det enda han kunde göra var att försiktigt få till stånd en oundviklig reträtt med förfärliga konsekvenser för moralen, eftersom kommunisterna i Hamburg varit de enda som agerat.²⁴

Vittnesbörd om Hamburg

Larissa Reissner, Karl Radeks unga och vackra fästmö, har lämnat ett vittnesbörd av högsta kvalitet med rubriken *Hamburg på barrikaderna*. Avslutningen av striderna skildrar hon i följande mycket vackra ord:

De som gjort uppror i *Hamm* ger sig av längs tomma gator, längs stelnade floder och döda fabriker, stängda som kloster, längs blinda hus som tycks bita ihop käkarna. I korsningarna skingras de. I detta besynnerliga tomrum hörs så det tunga mullret av hjul. Bara ett fordon med tidningar.

Utan tanke på riskerna kastar sig de upproriska över de nytryckta sidorna. Man letar, utan att hitta något, ord, nyheter som kan ge styrka i deras oro och lidande: nyheten om den tyska revolutionen, att en ny sovjetrepublik utropats. Roth skrynklar häftigt i hop en tidning och sliter åt sig en annan. Han läser och blir likblek. Tidningarna ljuger förstås eftersom de inte skriver något om upproret, som säkert segrat i Berlin, i Sachsen, på andra håll. På något annat vis kunde det ju inte vara.

Då välter man ut tidningspackarna på asfalten och sätter eld på dem. Brinnande tidningsblad förs bort med vinden. Några hamnar i kanalen där de flyter omkring, som fåglar, som svanar med brinnande vingar.

På gatorna i närheten, skottsälvor. Gruppen av upprorsmän retirerar sakta i skenet av de brasor, som soldaterna förgäves försöker släcka genom att trampa på dem och slå med käppar.²⁵

Av samma penna har vi följande analys av de nya gatustriderna:

De gamla romantiska barrikaderna har sett sitt bästa. Där finns inte längre någon röd jungfru i frygisk mössa, som vecklar ut en fana med kulhål i. Styrkorna från Versailles dödar inte längre någon hjältemodig Gavroche. Den barrikadmur som rests mellan revolutionens gevär och regeringens kanoner är numera bara fantasier. Barrikaderna idag kan inte skydda någon. De är bara ett hinder. Det är en liten barriär som består av kullvälta träd, stenar, upp och ner vända kärror; det är en barriär som skyddar den skyttegrav vars främsta syfte är att hindra pansarvagnarna från att ta sig fram, de värsta fienderna till revolten. Skyttegravens har det som existensberättigande.

Barrikaden, som spärrar av gatan, gör att fienden inte riktigt kan urskilja vad som pågår bakom dess imponerande kulisser. All uppmärksamhet riktas mot den för det är det enda synliga föremålet. [...] Det är en ny aspekt av de nya formerna för inbördeskrig: arbetarna som gjort uppror har blivit osynliga, ogripbara, nästan osårbara. [...] De strider inte längre på gatorna. Den verkliga barrikaden utgörs av hela arbetarstaden med miljontals hemliga gångar, gårdar, håll, säkra gömställen, källare, vindar, visten. Varje fönster på första våningen är en skottglugg, varje vind ett batteri och en observationspost. [...]

Polisen intar järnvägsstationen med buller och bång. Dess avdelningar springer längs spåren, jagar motståndaren på sluttningarna. Två bakhåll låter dem passera. Sedan riktar man en dödlig eld mot dem. Prickskyttar på vindarna i närheten siktar in sig på dem. Från hustaken kontrollerar skyttarna gatukorsningar och hela gator.²⁶

I varje fall för stunden är det över. Det förekommer inte längre något uppror för ett tyskt Oktober. Att avdelningar från *Reichswehr* med våld kastar ut de kommunistiska ministrarna i Sachsen och Thüringen, att *Zeigner* själv slängt ut *manu militari* utgör bara anekdotmässiga episoder, även om upplevelsen är smärtsam.

Det saknas inte rapporter, brev, debatt och anklagelseakter om varför planen misslyckades, eller om, ifall man så vill, fiaskot för det tyska Oktober. Och ändå kan inte all denna dokumentation ge svar på alla frågor i den mån de inskränker sig till de direkta händelserna, ögonblicket då miss-

²⁴ Bayerleindokumenten.

²⁵ L Reissner, *Hamburg auf den Barrikaden*, s. 81-82.

²⁶ *Ibid.*, s. 33-35.

lyckandet inträffade och månaderna innan. Det måste erkännas att kommunisterna underskattat sina motståndare och att regeringen Stresemann, om än mödosamt, lyckats ta sig igenom ovädret, även om en del socialdemokratisk räddningspersonal blivit av med en hel del fjädrar på köpet.

Det får också erkännas att kommunisterna i allmänhet överskattat de slag socialdemokraterna fått inkassera och underskattat dess förmåga att ställa till problem i skydd av den ”demokratiska” täckmantel som en socialdemokratisk president och flera ministrar kunde ge åt lagligheten i de undantagsåtgärder som vidtagits mot kommunisterna och arbetarrörelsen i allmänhet. Sedan ledarna för *Reichswehr* arresterat och tvingat socialdemokratiska regeringschefer och ministrar i Sachsen och Thüringen att avgå, fanns det ju andra socialdemokrater som var villiga att inta deras platser och sitta med *Reichswehrs* goda minne – något som till och med en Noske vägrat att göra vid tiden för Kappkuppen. Hade man överskattat betydelsen av och beslutsamheten hos vänstersocialdemokraterna? Om detta råder inga tvivel. På konferensen i Chemnitz, som markerat planens misslyckande, hade det således varit arbetsmarknadsministern Georg Graupe, som gett signal till reträtt, trots att kommunisterna betraktat honom som en vänstersocialdemokrat och dessutom, i Tjatskins ögon, mycket närstående, ”nästan” kommunist, som det hette i ledande kretsar.

Vi kan lämna spåret om personliga brister därhän och även medge att det oväntade motståndet från den socialdemokratiska apparaten kanske fick dess vänsterminoritet att vika sig. Låt oss till och med gå med på att huvuddelen av vänstersocialdemokraterna gav upp när det enda perspektivet var nederlag. Sjklovskij, som följt utvecklingen av krisen från sin observationspost i Hamburg, var kategorisk: han ansåg att vänstersocialdemokraterna var beredda att gå med på en parlamentarisk allians, helst i lantdagen, med kommunisterna, men att de inte var intresserade av att löpa linan ut och ta kamp mot både kapitalet, *Reichswehr* den egna partiledningen.

Vi kan tillägga att de känslor personer som Molotov och Rákosi gett uttryck för gentemot dem inte begränsades till rundskrivelser och rapporter till Moskva, utan givetvis gjorde det direkt på plats, åtminstone i agerande och vanlig inställning, vilket kan ha fått mer än en att tveka och tycka att revolutionen hade en obehaglig smak.

Alla dessa kommentarer för oss givetvis tillbaka till det tyska kommunistpartiet. Även den unge Lazar Tjatskin pekade på en direkt passivitet från arbetarklassens sida. Gruppen sympatisörer var åtskilda från många av sina ledare, som gått under jorden, utan några kommunistiska tidningar, och visste inget om vad som hände på fabrikerna intill, uppmanades aldrig till några partiella insatser, utan var enbart dömda till sysslolöshet och den rådande misären, till en väntan som föreföll utan slut. Enligt Tjatskin låg det fulla och totala ansvaret hos partiet som inte bara orsakat denna situation, utan dessutom inte insett det i tid och lade skulden på arbetarna.²⁷

Ungraren Eugen Varga, som var i Berlin för egen räkning, men hade kontakter med Trotskij, pekade också för denne på de risker som den underjordiska tillvaron innebar och de under- och överskattningar som det ofta blev följden, att partiet mer allmänt överskattat det egna inflytandet bland arbetarna och, som följd av detta, på vänstersocialdemokraterna.²⁸

En rapport från Arvid – pseudonym för Pjatakov – till Stalin den 13 november (”Käre Koba”) är av särskilt intresse på grund av hur han skuldbelägger det tyska partiet. Han framhåller att, även om partiet gjort bra analyser, kommit med utmärkta paroller och manövrerat skickligt på det taktiska planet under de inledande operationerna, varken visste man hur eller kunde spela rollen av *revolutionens organisatör* (Arvids kursivering) och därmed konkretisera de resultat man räknat med. Han tillägger att, för att lyckas med detta, behövde man inte bara förbereda den väpnade resningen noga, utan också lära sig att leda arbetarklassen i de dagliga striderna.²⁹

²⁷ Bayerleindokumenten.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

Alla är också överens om att den enorma ökningen av antalet arbetslösa, som i de stora städerna – bl a huvudstaden – översteg 60 procent, varit en orsak till modlösheten och den sjunkande moralen bland arbetarna. Inom ledningen tycks många särskilt ha känt av bristen på vapen, trots att man förfogat över mycket pengar för att införskaffa dem. Helmut Wolf, den ”militäre ledaren”, och Brandler själv medger detta och antyder att det funnits gott om oduglingar, bl a ryssar, engagerade i denna avgörande fråga. Det ska ha gått till särskilt katastrofalt på detta plan i Berlin.

Innan vi lämnar Tyskland för ett bra tag kan det vara värt att återvända till Victor Serge för att förstå hur avantgardet bland de tyska arbetarna upplevde tragedin med reträtt utan strid efter all denna väntan:

Vi stod på tröskeln till en revolution. Väntan hade varit lång, men det avgörande klockslaget hade aldrig kommit ... Ett drama närmast i det tysta, närmast överkligt. En miljon revolutionärer, beredda, i väntan på signalen till offensiv: Bakom dem miljoner arbetslösa, utsultna, mörbultade, förtvivlade, ett helt folk i plågor, mumlande ”Vi är också, vi också”, en folkmassa med musklerna spända, med hårt grepp om mausegevären som man skulle använda mot *Reichswehr* och dess pansarvagnar ...

Och inget hände, bara den blodiga komedin i Dresden, där en korpral med fyra bassar i följeslag från sina ministerier klarar av att jag bort ministrar som fått borgarnas Tyskland att darra, några blodpölar – sammanlagt 60 döda på trottoarerna i industristäderna i Sachsen – jublet från en bankruttmässig socialdemokrati, som slunkit ur äventyret massiv och passiv, mödosamt trofast mot sina gamla förbrytelser ...³⁰

Revolutionen pyr i Europa

Allt tyder ändå på att revolutionens låga fortsätter att pyra i askan i Europa. Ett utbrott i Polen skulle ta alla med överraskning, inklusive kommunisterna. I oktober gick brevbärare och lokförare, söndermalda av inflationen, ut i strejk för högre lön. Regeringen införde militärlagar den 2 november.³¹ PPS manade då till en icke tidsbegränsad strejk från den 5 november. I Krakow, Boryslav och Tarnow väckte krigslagarna raseri bland arbetarna. Beslutet att förbjuda ett möte i Krakow den 6 ledde till enorma demonstrationer. Armén fick order att öppna eld. En hel bataljon vägrade lyda order och lät sig avväpnas av arbetarna. Soldater gick med sina vapen över till demonstranterna och öppnade eld mot ulanerna*. En kavallerichock slutade i nederlag. Det krävde 32 dödsoffer, varav 14 militärer, och efter detta drog regeringen tillbaka trupperna och lät arbetarna behålla de vapen de lagt beslag på. 5 000 gevär, några kulsprutor, två pansarvagnar, den ena erövrad av de strejkande, den andra gick över till deras sida med besättning och allt.

Prefekten och den general som överlämnat Krakow i arbetarnas händer ställdes inför krigsrätt av regeringen.³² Under trycket från PPS i parlamentet retirerade regeringen och gjorde betydande eftergifter ekonomiskt, och kunde därigenom dämpa den våg av strejker och demonstrationer som nalkades. Det polska kommunistpartiet hade inte spelat någon som helst roll i händelserna – vilket var allvarligt – men man fördömde ”socialdemokraternas förräderi”.

Allmänt tumult i Sovjetunionen

Misslyckandet för rörelsen i Tyskland innebar i slutet av oktober inte något direkt nederlag. Det skulle bli det så småningom genom den panik som uppstått inom exekutiven – särskilt hos Zinovjev, som tillsammans med sina bundsförvanter kände sin ställning inom det ryska partiet och Internationalen särskilt hotad. Men banden med den ryska krisen var långt ifrån en slumpartad och inte bara en tidsmässig tillfällighet. Den hade framskridit redan under våren, dök åter upp i samband med förberedelserna för Tyskland och tog ny fart efter ett konfidentiellt brev av Trotskij och ett uttalande där 46 partimedlemmar – samtliga gammelbolsjeviker, bl a Preobrazjenskij, Pjatakov,

³⁰ V Serge, *Clarté*, s. 52.

³¹ Diagamma, ”Generalstrejken i Polen”, *Corr. Int.*, n° 90, 13 november 1923.

* Ulan är en lätt rustad ryttare med lans

³² X, ”Händelserna i Krakow”, *Corr. Int.*, n° 91, 17 november 1923.

Muralov, Beloborodov, Sosnovskij, I N Smirnov och Sapronov – och i efterdyningarna till reträtten i Chemnitz.

Den tyska revolutionen och den uppmärksamhet den under flera månader fått i Sovjetunionen hade skakat om det ryska samhället och särskilt kommunistpartiet. Ungdomen i generationen efter Oktober hade trott att stunden kommit då de skulle få sin egen revolution, en seger för revolutionen i Tyskland skulle innebära att den stora historiska uppgift som de ålagt sig efter 1917 äntligen var där, och man hade engagerat sig för detta på tusen olika sätt, inte minst genom att reflektera och ge uttryck för egna krav. Reträtten i Tyskland hade varken knäckt dem eller gjort dem modstulna. Tvärtom skulle de med full revolutionär energi kasta sig in i den stora debatt som startade i november 1923 inom deras parti för återupprättande av den arbetardemokrati, som den allsmäktiga apparaten och dess hierarki av sekreterare trampat på.

Men cheferna för den senare hade ögonen öppna. Trojkan Zinovjev-Kamenev-Stalin var på väg att utformas och hade redan lyckats göra sig av med några djärva motståndare, först och främst Christian Rakovskij, som fråntagits sina positioner inom regeringen i Ukraina och skickats i exil till London som ambassadör. Hans brott bestod inte bara av att han öppet opponerat sig mot Stalin i den nationella frågan och den systematiska russifieringspolitiken, utan också av att inom det ukrainska partiet ha organiserat försvaret av de idéer Lenin i sina sista skrivelser gett uttryck för gentemot Stalin. Nu var de ute efter Trotskij, den Trotskij som vi sett så mycket som möjligt bli hållen utanför de tyska frågorna.

Trotskij's konfidentiella brev till politbyrån angående urartningen inom partiet och dess krisartade relation till arbetarna, som framhållits i en rapport till centralkommittén av Dzerzjinskij och i de 46 gammelbolsjevikernas brev, blev den förevändning man väntat på. Mot dem vände sig nu en allians av konservativa, av försvarare av privilegierna och apparatens envælde, vilket som vi visat framgått av Molotovs och Rákosis agerande i Tyskland.

Till en början tycktes en våg av stöd till Trotskij vara oemotståndlig. Framburen av hänförda ungdomar fylld tycktes vänsteroppositionen på väg att ta hem spelet; i varje fall var den klart dominerande bland ungdomen. Tyskland kom inte upp omedelbart i den stora debatt som pågick dagligen efter den 7 november i de stora städerna och som fick stort utrymme i *Pravda*. Vad som framför allt togs upp var frågan om återgången. Zinovjev hade godkänt det beslut som fattats i Chemnitz och inledningsvis hördes ingen kritik av detta inom det ryska partiet. Hans uppfattning var att ”beslutet att inte ge sig in i någon avgörande strid varit oundvikligt i det läge som rått”. Den diskussion som pågick de första veckorna efter Chemnitz gick också lugnt och normalt till väga mellan medlemmar av exekutiven och *die Zentrale* i Tyskland. Absolut inte något dramatiskt, inga hårda anklagelser, utan en åsiktsutbyte mellan experter.

Men snart skulle flera ”bomber” explodera under diskussionerna i det ryska partiet. Radek var tillbaka från Tyskland. I motsats till den myt som även framstående historiker gett spridning åt var han ingalunda någon medlem av vänsteroppositionen, till skillnad från Pjatakov, som undertecknat deklARATIONEN från de 46. I samband med ett medlemsmöte i Moskva den 11 december, där ett resolutionsförslag av Preobrazjenskij – initiativtagaren till de 46 deklARATIONEN – var nära att få majoritet, gjorde Radek ett inlägg. Han bemödade sig om att inta en mellanställning, där han både kritiserade Trotskij och dennes motståndare, men i attackerna mot de senare använde han sig av den sarkastiska ton han gjort sig känd för och garanterade därmed framgången i talarstolen.

Först två dagar senare, vid ett nytt medlemsmöte där han kanske lät sig ryckas med av de snabba framgångarna för oppositionen och den entusiasm den väckte i huvudstaden, gick Radek så långt som att hävda, vilket var delvis sant, att ledningarna i några av Internationalens mest betydande partier, det franska, polska och tyska, stod på samma sida som Trotskij och de 46.

Trojkan öppnar eld

Inget går att säga om han med detta ville komma med ett hot eller bara en enkel varning. Hur som helst tog trojkan det på allvar, såg det som en krigsförklaring: det blev startpunkten för en hop-

blandning av de båda debatterna. Zinovjev kände till vänskapsbanden mellan Radek och Brandler. Han hade också kunnat konstatera den starka alliansen mellan Trotskij och Brandler i samband med förberedelserna av upproret: sannolikt kände han sig nu ytterst hotad. Om han inte var helt förlorad var åtminstone det tyska nederlaget en besvärlig historia för honom. Han reagerade med den våldsamhet som rädslan ofta orsakade hos honom och gick till attack. Det framgår av hans brev från den 5 november 1923:

I Moskva såg vi kommunisternas inträde i regeringen som en strategisk militär manöver. Ni gjorde det till ett bindande block med vänstersocialdemokraterna. Vi ansåg att kommunisternas inträde skulle förse oss med en operationell bas som våra väpnade styrkor skulle kunna använda sig av. Ni lyckades omvandla kommunisternas ministerposter till en futtig parlamentarisk uppställning med socialdemokraterna. Följden blev ett politiskt nederlag för oss.³³

Han fastslog att ledarna för *die Zentrale* inte vidtagit några kraftfulla åtgärder, kommit med något revolutionärt initiativ, och att de gjort sig löjliga. Trotskij för sin del tog för första gången upp ämnet i ett bidrag till diskussionen inom det ryska partiet med titeln *Den nya kursen*, som publicerades i *Pravda* den 28 och 29 december. Hans uppfattning var att kommunistpartiet inte insett att läget ändrats från maj, ”de sex månader historien gav det”. Det hade varit mycket ont om tid: ”[partiet] förberedde sig i febril takt, massorna kunde inte följa det, partiets bristande självförtroende förmedlades till proletariatet och i det avgörande ögonblicket drog sig partiet tillbaka utan strid.”³⁴

Så ställde Trotskij frågan om exekutiven – som vaknat mycket för sent – och tillbakavisade därmed den enkla lösningen att göra Brandler till syndabock. Nu hade debatten om den nya kursen för det ryska partiet och nederlaget för det tyska Oktober blivit en och samma. Men det var för sent för en verklig idédebatt.

Apparaten hade tagit över diskussionen och avbrutit den breda debatten i *Pravda*. Man började manipulera genom att systematiskt utse lydiga delegater och förfälska omröstningarna på de viktigaste ställena. Vänsteroppositionens nederlag var nu inskrivet i apparatens reaktioner, där man hårdnackat försvarade sina positioner och använde sig av de maktpositioner man redan förfogade över och ägnade sig åt valfusk om det var nödvändigt.

Vänsteroppositionens nederlag inom det sovjetiska partiet stadfästes vid den trettonde partikonferensen, strax före Lenins bortgång, den karakteriserades som en ”småborgerlig avvikelser”, ”mensjevnikisk”, ”högern” inom det tyska partiet fördömdes, eller, för att använda den gängse jargongen, ”brandleriter” och ”trotskister” gjordes ansvariga för nederlaget i Tyskland. Brandlers och Thalheimers ömkliga försök att distansera sig från Trotskij för att skydda sig, var dem till ingen nytta.

Nederlag och rättning i leden

I ett brev från Hamburg den 27 oktober 1923 lade Sjklovskij skulden för det tyska nederlaget på vad han kallade ”den politiske charlatanen”, ”småpojken Guralskij”, som han krävde omedelbart hemkallande av.³⁵ Men denne var Zinovjevs man i det tyska partiet och Internationalen. Och det var han, en av de utsända i mars 1921, som angav ton och teman för offensiven från exekutiven, den sovjetiska apparatens arm i mängden av partier. Personer som han, som på Lenins tid blivit hårt kritiserade för sitt agerande, talade nu som herremän på exekutivens vägnar: ”Alliansen mellan Brandler-Thalheimer och Radek-Trotskij i den tyska frågan är ingen tillfällighet. Det handlar om grundläggande frågor: avbolsjevisering av det tyska kommunistpartiet och de europeiska partierna eller bibehållande av det tyska kommunistpartiets bolsjevistikiska övervakning och bolsjeviseringen av partierna i Europa.”³⁶

³³ Zinovjev, citerad i P Broué, *Révolution en Allemagne*, s. 779. [eng. s. 821]

³⁴ Trotskij, *De la révolution*, s. 58. [[Den nya kursen](#)], kapitel 5, ”Tradition och revolutionär politik”]

³⁵ Bayerleindokumentet.

³⁶ *Die Internationale*, n° 4, 31 mars 1924, s. 161.

Var och en som på något seriöst sätt studerat den ryska debatten om ”den nya kursen” 1923 inser lätt att vad vänstern försvarade mot apparaten var den bolsjevikiska traditionen med debatt och diskussion före besluten, den bolsjevikiska centralismens demokratiska karaktär, och att apparaten hade bråttom att skaka av sig kraven från det förgångna, framför allt från tiden kring revolutionen.³⁷ Molotovs och Rákosis funderingar i samband med uppståndelsen kring den tyska revolutionen visar byråkraternas irritation över massornas agerande och deras kontrollbehov: mer än en gång visade apparatens agerande under den ryska debatten otåligheten och irritationen hos dem som ansåg att ”leda” var lika med att ”föra befäl” och för vilka makt måste vara absolut och demokratin därmed nödvändigtvis ”begränsad”.

Men för att kunna framställa det som att man gick fram under Lenins och Oktoberrevolutionens fana måste de åberopa sig på denna tradition. De plockade åt sig vad de kunde ha nytta av, centralismen, järndisciplinen, en totalt militaristisk syn på partiet som de fått igenom systematiskt sedan 1921 och förbudet mot fraktioner, och allt detta presenterade man med alla de propagandistiska och agitatoriska medel de hade till sitt förfogande, som ”bolsjevismens” väsen. Deras kamp mot ”brandlerism och trotskism”, deras kampanj för att krossa kritik och motstånd inom alla sektioner av Internationalen och där överallt installera ledningar med total makt över medlemsbasen, men som lydde apparatens order, framställdes nu som ”bolsjevisering” av Internationalen och dess partier, trots att det i själva verket avlägsnade dem – för gott – från alla utsikter och möjligheter att bli, ens i grova drag, organisationer som liknade den bolsjevikiska modellen.

Detta skulle inte vara så allvarligt om inte åtskilliga historiker, antingen av anpasslighet eller medvetet, i överensstämmelse med kalla krigets syn på ”kommunismen”, i tre kvarts sekel, precis som Zinovjev, Stalin och deras gelikar, talat om ”bolsjevisering” utan citattecken, allt i syfte att utplåna det revolutionära förgångna och likställa bolsjevism med stalinism.

Under Zinovjev såg sig exekutiven som ofelbar och kämpade med näbbar och klor för att förbli det, eller i varje fall få det att se ut som att man var det. I händelse av nederlag var det med nödvändighet berörda nationella parti som orsakat det, under inga omständigheter exekutiven. En billig byråkratisk kasernfilosofi, förvisso, men också gällande lag. Det är detta som ger oss den nyckel vi behöver för att kunna förstå Kominterns historia.

För Zinovjev, som Trotskij betecknade som ”epigon”, var bara en klumpig föregångare.

³⁷ Man kan med behållning läsa om detta i den unge ryske historikern Alexej Gussevs, ”Crise de la Révolution russe 1923”, *Cahiers Léon Trotsky*, n° 54, 1994, s. 5-39, kompletterad med dokument från de nyöppnade arkiven.

17. Fem år senare

Med ”bolsjevisering” som förevändning grep sig Kominterns exekutivkommitté under de första månaderna 1924 an med att rensa Kommunistiska internationalen för att tvätta bort allt självständigt tänkande. Det hade bara gått fem år sedan en handfull kommunister i en liten sal i Smolnyj i Petrograd utropat Kommunistiska internationalen. Kommunistiska partier, stora eller små, existerade nu runt om i världen. Alla kommunister var övertygade om att de skulle bli fler och fler, att alla partier skulle växa sig större och större, och till sist, inom en överskådlig framtid – några år kanske – skulle världsrevolutionen ha segrat på denna planet.

Kris eller olustkänslor?

Många av dem som den ryska revolutionen väckt till politiskt medvetande och handling och som huvudstupa och reservationslöst kastat sig in i den revolutionära kampen upplevde mer eller mindre smärtsamt det som pågick i Ryssland. De var medvetna om saker som de inte förstod, motsättningar som de inte kunde acceptera, anklagelser som de inte kunnat föreställa sig.

I början av 1924 kände de till att det fanns en allvarlig konflikt i Internationalens ledning. Men fallet Boris Souvarine, denne skarpsynte man som försökte men ändå inte kunde förstå, visar att inte ens de främsta och intellektuellt bäst utrustade kunde begripa vad som höll på att ske i den huvudstad som var centrum för deras revolution, i det första land där den segrat.

Svåra förluster

Givetvis dödas soldater och ibland till och med generaler i krig. Och givetvis, vilket upprepas till leda av dem som prånglar ut ”politiskt korrekta” klyschor, äter revolutionen sina barn. Men ändå, vilken aptit! Internationalens historia började, som vi sett, med att fyra förgrundsfigurer – Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Leo Jogiches och Franz Mehring – gick bort, tre mördade och en död av sorg. Fem år senare förlorade den Lenin, som varit den mest ståndaktige, mest klarsynte och mest ihärdige kämpen för att bilda och bygga upp organisationen. Kan vi sätta oss in i vad detta i själva verket betydde? Internationalen hade bokstavligt talat blivit halshuggen. För att mäta vidden av denna åderlåtning kan man jämföra med om Karl Marx och Friedrich Engels skulle ha avlidit några år efter publiceringen av *Kommunistiska manifestet*. Vad skulle det då ha blivit av detta tankesystem, denna ”marxism” som skulle ge sådana avtryck i de politiska och sociala idéerna under 1800-talet? Vem skulle ha tagit sig an utvecklingen och fått den att blomstra efteråt? Nu var det ju i själva verket så att hela första linje hade slagits sönder.

Leo Jogiches

Hur är det möjligt att inte inse något som i själva verket är obestridligt? Dessa beprövade marxisters frånfälle, detta att dessa framstående tänkare försvann, ledde oundvikligen till en kris för marxismen, som utvecklades parallellt med en kris för revolutionen. Det vore oss främmande

att underskatta betydelsen av och karaktären i Trotskijs tänkande (han var helt klart en gigant inom det politiska tänkandet under 1900-talet). Men kan man ändå bortse från att Rosa Luxemburgs och Lenins död i viss mening vingklippte honom genom att påtvinga honom ett slags konservativt försvar av de bortgångnas revolutionära tänkande? I samma stund som hans kreativitet var mer nödvändig än någonsin, ser vi att örnen Trotskij begränsade sig till att visa att han var den mest "bolsjevikiska" och mest "leninistiska" av alla – men kunde han agera på något annat sätt? Med ens var han dömd att i strikt bemärkelse inta en konservativ roll som bevarare av en hotad teoretisk byggnad, att förhärliga vördnadsvärda gamla redskap som spelat ut sin roll i stället för att finslipa dem eller att använda dem för att smida nya.

Ledare som gick förlorade

Bakom de ledare som gått bort fanns en andra linje och som förmodligen förr eller senare skulle bli den första, personer som var kallade att ta över efter de avlidna. De hade ännu inte utvecklat hela den rika potentialen i sitt tänkande och sin politiska medvetenhet. De var ändå individer som internationellt vid något tillfälle inkarnerat arbetarnas socialistiska medvetande och mänsklighetens medvetande. Och de saknades också i början av 1924, även om alla ännu inte hade dödats.

Skolläraren och den marxistiske läraren John Maclean hade mitt under brinnande krig organiserat arbetarna på varven i Clydere regionen och var en vän till det förtryckta folket på Irland. Han hade just dött, fattig och ensam, utan att ha fått göra resan till Moskva, utan att ha tillhört Internationalen. Fängelsetiden och den ena hungerstrejken efter den andra hade tömt honom på krafter och han hade inte förmått övertyga sina engelska kamrater och kamraterna inom Kommunistiska internationalen att det behövdes ett kommunistparti i Skottland.

John Reed, "Jack", var mer än den romantiske revolutionär han vanligen framställts som. Det var kort och gott en revolutionär, oerhört intelligent, med ett mod som motstod alla prövningar, en klarsynthet som gjort honom respekterad av alla. Tyfusen tog hans liv på några veckor. Tyfus, det vill säga utmattning och sedan misär, blockadens konsekvenser på den mänskliga organismen.

John Reed

Raymond Lefebvre hade charmat alla som lärt känna honom. Författare, tänkare och talare som försvann på Ishavet, det vill säga även han dödad av de allierades, de så kallade demokratiernas, blockad. "Morgondagens ledare" blev aldrig någon ledare – och förmodligen var han oersättlig.

Lev Davidovitj Trotskij framtid har vi berört. Men vilket förflutet hade inte denne unge man redan! 1905 hade han varit ordförande för arbetarsovjeten i Sankt-Petersburg och sedan inför domstol förvandlat sitt försvarstal till en historisk anklagelseakt mot en efterbliven och enväldig regim. Hade lett Oktoberupproret i Petrograd, byggt upp Röda armén och lett den till seger. Nu var han i färd med att ställa diagnos på krisen för revolutionen, det onda som revolutionens fosterland led av. Han hade inlett kampen mot apparaten.

Christian Georgijevitj Rakovskij var ytterligare en person försedd med vingar. Denne framstående intellektuell inom europeisk arbetarrörelse hade ingått i Andra internationalens ledning och mitt under kriget återknutit sina internationella relationer och sedan lagt grunden till Kommunistiska internationalen, innan han i spetsen för regeringen i Ukraina tog sig an, och segrade, i det grymmaste av inbördeskrig. Tillsammans med Lenin hade han inlett striden mot byråkratin, t o m före Trotskij, som alltid oförvägen som den senare sade. Rakovskij och Trotskij var ännu inte döda, men de hade åsidosatts. Rakovskij skickades i exil tillsammans med Bredis och Andrejtjin och fick inte ingå i Internationalens ledning, där han var huvudet högre än alla andra ledare.

Christian Rakovskij

Andra sidsteppades också, såsom Paul Levi, som var lärjunge till Rosa och även en begåvad efterträdare till henne. Han hade värnat om det parti han skapat mot Noskes mördare och mot fanatiker i de egna leden och Lenin hade medgett att "den mannen hade något i huvudet", vilket var sällsynt. Även Heinrich Brandler, denne pålitlige, lugne och försiktige byggnadsarbetare hamnade utanför i likhet med den jovialiske Serrati, ledare för ett massparti som smält bort som snö i solsken. Andra exempel är den värtalige Bordiga, den skarpe Boris Souvarine samt Pierre Monatte och Alfred Rosmer, två respekterade ledare för de franska syndikalisterna som den kommunistiska rörelsen inte mer än vunnit över förrän den gjorde sig av med dem. Samma hände Willi Münzenberg, denne ledargestalt som man förvandlade till affärsman och Louis Fraina, som Internationalen gjorde sig av med i Mexiko. Och polackerna Marchlewski, Warski och Kostrzewa, vilka återupptog den diskussion Rosa Luxemburg velat ha om bolsjevikernas politik efter oktober och som aldrig fick äga rum. Med ett ord, denna "politiska axel mellan det tyska och det polska partiet" som Feliks Tych velat ha i Rosa Luxemburgs anda, som Levi inte trott på och som Clara Zetkin, sedan Levi tagit avstånd från den, inte kunde ta ledningen för.

Willi Münzenberg

De nya ledarna

Vilka var det då som stod i ledningen för denna International? Vilka var dessa individer när revolutionärerna med ljus och lykta hade försökt hitta rätt i den svarta natt som rådde i början av första världskriget? Kommunistiska internationalen hade samma ledare som det ryska partiet, de som i Moskva kallades *trojkan* – Zinovjev, Kamenev och Stalin. Av de tre hade Kamenev aldrig sysslat särskilt mycket med Internationalen. Stalin hade precis börjat blanda sig i dess göranden. Zinovjev hade lett Komintern sedan grundandet. Det handlar inte om att minimera dessa mäns personlighet, roll och betydelse, för de höjde sig obestridligen över genomsnittet. Men de kunde långt ifrån mäta sig med föregångarna.

Zinovjev hade varit Lenins hängivne underhuggare, som talangfullt populariserat dennes tänkande, men också den som utfört de smutsiga uppdragen under fraktionsstriderna, vilket lett till att han hade gott om fiender. Han var en skaplig skribent, om än med en stil som stundtals blev svulstig. Däremot var han en storartad talare med en ovanlig förmåga att kunna övertyga och en man som för övrigt lidelsefullt älskade att övertyga och hänföra. Men i farans stund hade han flera gånger brutit samman och ingen hade glömt vissa av de stora panikanfall han drabbats av, som vid general Judenitjs offensiv mot Petrograd 1919. Han hade blivit ordförande för Internationalen, eftersom han levt länge i Västeuropa och hade många kontakter där och genom att han talade tyska flytande. Men det måste också framhållas att han var disponibel i mars 1919 därför att hans förfärliga svek – att han offentligt tagit avstånd från förberedelserna av resningen i oktober 1917 – gjort att han hamnat utanför alla nyckelposter under sovjetmaktens första år. På kongressen i Halle 1920 hade han förvisso gjort en imponerande insats i talarstolen och uppnått en stor politisk framgång. Men det var ändå rätt lite för att framstå som Internationalens obestridde ledare, vilket han ville vara och trodde sig vara. Och heller inte tillräckligt för att hans auktoritära och häftiga sätt skulle falla i glömska.

Hans kumpan Josef Vissarionovitj Dzjugasjvili, Stalin, hade dittills utmärkt sig för sin diskretion inom Internationalen. Vid grundningskongressen hade han tillhört den ryska delegationen utan att yttra sig. Det fanns vita fläckar rörande hans politiska förflutna före 1917. Lenin uppskattade hans stora arbetskapacitet. Men han var partiets man, absolut inte Internationalens. Han hade bara bott utomlands en kortare tid, talade inte något västerländskt språk och hade få kontakter bland utländska partimedlemmar. Som partiets generalsekreterare hade han skaffat sig en allsmäktig position och organiserat en apparat, som han efter 1922 effektiviserat, homogeniserat och tvingat till underkastelse. De som kände honom närmare ansåg honom vara lömsk, hämndlysten och brutal. Det var ännu inte känt – det ryska folket skulle få vänta nästan 40 år på det – att Lenin före sin död brutit alla personliga relationer med honom efter att ha tagit avstånd från hans brutalitet och polismentalitet och att han i efterskriften till sitt testamente förordat att Stalin skulle avlägsnas från sekretariatet, dit han i sina händer koncentrerat ”en gränslös makt”. 1924 tog han försiktigt sina första steg på Internationalens terräng.

De andra i ledningen kommer att bara behandlas i förbigående.

Problemet med den formella ledningen

Svårigheterna att förse Internationalen med en lämplig struktur var enorma. Partierna var inte särskilt benägna att skicka någon av sina ledare till Moskva för någon längre period. Ibland tog de rent av tillfället i akt att skicka någon som de ville bli kvitt för att denne var till besvär eller mest var missnöjd. Även där skedde utvecklingen på ett mycket empiriskt sätt. Den första exekutivkommittén var en papperskonstruktion, det reella arbetet utfördes av en handfull ryska ledare.

Från Andra kongressen och framåt antogs vissa regler, men samtidigt frigjorde sig en mindre grupp från exekutiven, ”lilla byrån” som skulle bli presidiet. Systemet med ”utvidgade exekutivmöten” – med flera hundra närvarande – gjorde det möjligt att förlika partiernas representation med en permanent ledning vald av den internationella kongressen och inte av partierna som så-

dana. Framför allt stärktes den centrala apparatens roll kraftigt genom stadgereformen på Tredje kongressen. Därefter kunde den politiska ledningen stödja sig på en verklig byråkratisk apparat.

Huvuddelen av exekutivkommitténs makt fanns i sekretariatet med reducerat antal medlemmar och ett antal avdelningar. Den viktigaste hade hand om organisationen, *orgburo*. Den leddes av en medlem av exekutivkommittén och avgjorde organisatoriska frågor som sektionerna ålades. Agit-prop-avdelningen, som också leddes av en exekutiv-medlem, dirigerade och kontrollerade kommunistpartiernas press runt om i världen. Det fanns också en avdelning för Fjärran östern med ansvar för Asien och de koloniala frågorna i allmänhet, och vidare fanns avdelningen för information och statistik, den mycket viktiga fackliga avdelningen och internationella kvinno-sekretariatet. Man hade påbörjat arbetet med att inrätta en internationell kontrollkommission. Regeln var att varje kommunist bosatt på sovjetiskt territorium var medlem av det sovjetiska partiet. Politiska flyktingar och till och med tillfälliga delegater var medlemmar av partiet och underkastade dess disciplin och följaktligen den allsmäktige generalsekreterarens auktoritet.

De stalinistiska byråkraternas styrka

Vari låg styrkan hos de personer som ledde Internationalen fem år efter att den bildats? Det handlade inte om stora begåvningar, de var heller inga framstående teoretiker eller några ledare för folkmassor och de hade inte spelat någon viktig roll under revolutionen eller för att den segrande arbetarstaten skulle överleva. Det rörde sig helt enkelt om ett system, ett byråkratiskt system, den urartningens sjukdom som drabbat det ryska partiet efter år av isolering och utsägliga lidanden som blockaden, inbördeskriget och den utländska interventionen orsakat. Det var ett effektivt system där Stalin kunde göra sig av med Trotskij. Och där en revolutionär arbetare som Ivan Nikitij Smirnov, som Lenin kallat "partiets samvete", fick lämna plats åt Molotov, en "cementröv" som sagt om sig själv att han inte var snillrik men uthållig.

Detta system, som segrat i det ryska partiet och befast sin dominans under striden om den nya kursen i slutet av 1923, började spridas inom Internationalen via dess apparat. Där byggdes det upp efter samma förebild, ofta av personer vars enda merit bestod i att de lett arbetarklassen i sina hemländer till nederlag och sedan tvingats i landsflykt. Det var personer med en underofficers temperament, hårda, verkställare och skarprättare på samma gång, sådana som Guralskij och Rákosi, som skolats i vad Lenin kallat "Kunerier". Efter Lenins bortgång återkom först Béla Kun efter en tids exil i Ural återkom, och visade sig ha förblivit densamme som 1919 och 1921.

Det som utgjorde dessa personers styrka vid denna tidpunkt var ändå, att de inte visade sig som de var, utan för vad de påstod sig vara. Inte som försvarare av någon byråkratisk nyordning, utan som yrkesrevolutionärer och representanter för den ryska revolutionen och det parti som lett den till seger. För dessa kommunistledare, som blivit byråkrater, var fortfarande i viss mening kommunister, som uppriktigt önskade att revolutionen skulle segra – förutsatt förstås att den inte stökade till det för mycket för dem. Och de personer som följde dem godtog vad de inte alltid vare sig förstod eller gillade.

Historiker som ägnat sig åt kommunistpartierna har gett bidrag till en förståelse av problemet. Philippe Robrieux, som behandlat hur det franska kommunistpartiet 1924 rättade in sig i ledet, pekar på att den nya ledningen då fått tillgång till den "krigskassa" som samlats in året innan för den tyska revolutionen och att en rad unga medlemmar under denna period blev "yrkesrevolutionärer", bland annat Jacques Duclos, Benoît Frachon och François Billoux, och skulle ingå i partiledningen under stalintiden. Robrieux skildrar hur de franska partimedlemmarna reagerade på trycket från dem som de såg som "Giganterna från oktober":

"Hur vara ståndaktig när man är söndersliten, klämd mellan motstridiga känslor och åsikter? Å ena sidan beundran för Trotskij's storslagna person och hängivenhet för Internationalen, å andra sidan känslorna hos artisten som i första hand tänker på möten, folket, Internationalen, revolutionen, innan man kan övergå till någon kritisk granskning och väga frågorna politiskt. (...) Hur skulle det vara möjligt att några få hade rätt mot alla dessa personer och allt de representerade? Hur skulle man kunna

ta beslutet att lämna tillvaron som yrkesrevolutionär och gå tillbaka till fabriken? Det är inte lätt att byta ut hänförelsen på offentliga möten eller inom partiet mot den deprimerande stämningen på verkstaden med dess evinnerliga och monotona handlingar. Och det var också svårt att acceptera anonymiteten.”¹

Mer allmänt skulle alla förr eller senare inse att kapitalismen stabiliserats, att Dawesplanen möjliggjort ett slut på krisen i Tyskland och att det nu, som Trotskij uttryckte det på Kominterns tredje kongress, var ”en fråga om år”. Men för den skull hade inte revolutionen avförts från dagordningen. De tyska arbetarna fanns fortfarande kvar, de österrikiska med sina arbetarmiliser, de italienska som strax efter mordet på socialistledaren Matteotti verkade mycket nära att störta en skakad Mussolini och de spanska som inom cirka tio år skulle göra en revolution jämförbar med den ryska och rent av än mer omfattande, om man får tro Andrés Nin som hade kunskaper om båda. Ända till 1933 trodde Trotskij själv att det var sannolikt att det skulle spritta till i vad han kallade ”bolsjevikpartiets arbetarkärna” ... Det handlade för övrigt inte bara om Europa. Andra perspektiv öppnade sig, ibland helt oväntade, och skulle kunna vända upp och ner på allt. Vi har sett Joffe underhandla med Sun Zhongsan [Sun Yat-sen] och Borodin komma till Kina i spetsen för ett antal diplomater, militärer och andra kommunistiska rådgivare.

Den obemärkta vändpunkten

Men det var något helt annat som startade vid denna speciella tidpunkt, som Victor Serge kallat ”den obemärkta vändpunkten”. Kommunistiska internationalen, Komintern, var inte längre vad den varit – och skulle aldrig mer bli det. Från Lenins International gled man obemärkt över till Stalins. Man kan kalla det för Komintern, om man vill, det hade hädanefter knappast någon betydelse, det talades om Kominternfolket – denna förfärliga nya term – innan de fick ett nackskott i Ljubjankafängelset källare, något som, vilket kan noteras i förbigående, inte skett på Lenins tid och borde stämma även den mest förblindade historiker till eftertanke.

Ett idéhistoriskt arbete, som skulle kräva decennier av ett forskarteam, skulle kanske göra det möjligt att urskilja mekanismerna och etapperna i denna omvandling, som knappt var skönjbar 1923. I själva verket hade man övergått från att se partiet som ett outhärligt redskap för att grensla massrörelsen till idén om att sammansmälta partiet och staten som kännetecknade det byråkratiska väldet och som det hädanefter var meningen skulle finnas på plats efter upproret.

En hel historisk inriktning, i Victor Serges efterföljd, har tidsbestämt den stora förändringen till 1920. Enligt vår uppfattning innebär detta dock att man sammanblandar den med de första pusselbitarna i vad som ungefär 1923 skulle förvandla kvantitet till kvalitet.

Internationell centralisering

Kommunistiska internationalens centrum, dess ledande organ, var obestridligen eftersom det var en avspeglning av det ryska partiet, en starkt centraliserad organisation, en apparat av strikt övervakade yrkesrevolutionärer. Men det var minst lika mycket resultat av en politisk vilja som stärktes med åren, som någon följd av empiriska beslut från den ena dagen till nästa. Det är svårt att hålla med Karel Svatek, när han framställer Zimmerwaldvänstern som föregångare till Internationalens institutioner. Internationalens föregångare – ja, men inte till dess apparat. För Zimmerwaldvänstern hade bara samlat en grupp politiska ledare.

Vi har sett hur Kominterns första representanter framträdde i byrån för revolutionär propaganda utomlands – ett organ närstående utrikeskommisariatet. Det var denna byrå som federationen av kommunistiska grupper i Ryssland, hårt centraliserad i likhet med partiet, formellt lydde under ända till 1920.

Medlemmarna av denna apparat hade först varit ryssar, polacker eller letter, som var väl bekanta med omvärlden efter att ha bott och arbetat utomlands som landsflyktiga. I början hade de varit

¹ Ph. Robrieux, *Histoire intérieure du Parti Communiste*, vol. I, s. 210-211.

diplomater till hälften och från 1920-1921 hade de återgått till den verksamheten. Vi syftar här på tre av Kominterns första sekreterare, V V Vorovskij, Jan Berzin, Michail Kobetskij. Abramovitj, Bratman, Bronski och Karachan återfanns så småningom på ambassader eller konsulat. Ett undantag var Walecki, som blev kvar i Kominterns apparat: han var en av de få som behövdes som förhandlare.

Jan Berzin

Bland dem som blev kvar eller kom in i apparaten fanns bara ett fåtal ryssar, men då satt de på förtroendeposter eller poster som krävde teknisk kompetens. Det gällde Zinovjevs båda unga sekreterare Richard Pikel och A Tivel², en orientalist som haft en framträdande roll i Turkestan. Vid sidan av Pjatnitskij, den allsmäktige chefen för OMS – avdelningen för internationella relationer och finansiell kontroll – fanns två biträdande chefer som också var ryssar. Det var den tidigare järnvägsanställda Peter Wompe, som ansvarade för kontakterna utåt, och Alexander Abramov, som hade hand om de ekonomiska fonderna. Och alla övervakades av tjekisten Mejer Trilisser (Moskvin).

Osip Piatnitskij

Resten var emigranter, revolutionärer som tvingats fly från sina hemländer sedan revolutionen misslyckats och blivit internationella pilgrimer eller kontrollanter, som verkställde direktiv uppifrån eller såg till att de utfördes. Där fanns balter som litauern Zigmas Alexas och estländaren Jan Anvelt, som var Zinovjevs man. Där fanns finländare, främst Otto Ville Kuusinen, som från 1922 var en av Kominterns fyra sekreterare och om vilken Lenin sagt att han var en tänkare, vilket var

² Alexander Tivel (1899-1937): Ursprungligen anarkist, sekreterare till MN Roy och tolk i Tasjkent, ledande tjänsteman inom Komintern, arresterad 1936 och avrättad. För detaljer om detta människoöde, se [Historien om Alexander J Tivel](#) (på marxistarkiv.se)

sällan någon fick höra från Lenin. Mauno Heimo var en av organisatörerna i apparaten, en sorts administrativ sekreterare. Tuure Lehén sysslade med officersutbildning och undervisade kadern i militära frågor, kort sagt Kominterns expert i militära ärenden. Där var ungrare som Rudnyánszky, som 1921 försvann med en större summa pengar för att ändå dyka upp igen, Bela Szanto som varit krigskommissarie i hemlandet, Béla Kun, som inte behöver någon presentation, Matyas Rakósi, också en av sekreterarna, samt Jozef Pogány, som utmärkte sig för sina dumheter under namnet Pepper. Där fanns också Ilona Duczynska, som inte blev mer långvarig än Paul Levi vars analyser hon delade. Bulgaren Kolarov kom och gick, men blev ändå kvar inom apparaten, liksom ett antal mindre kända landsmän. Christo Kabaktjev fick i juni 1923 betala för sitt stöd åt det bulgariska partiets politik med en rejäl degradering.

Tuure Lehén

En legend som på 1930-talet underhölls gemensamt av stalinister och de mest antikommunistiska skribenterna gjorde gällande att Georgij Dimitrov varit en gigant i den revolutionära kampen med avgörande inflytande, när det i själva verket bara handlade om en besvärlig landsflyktig, som man hela tiden försökte omplacera på grund av att han drack för mycket och ägnade sig åt att förföra sekreterarna.

Det kan i dag verka märkligt, och det ansåg nog säkerligen många av tidens kommunister också, att den internationella organisationen eller de partier de tillhört inte utsatt dessa män, vars främsta revolutionära insats bestått i att misslyckas och nu till råga på allt hade samlat på sig ”internationella” uppdrag – det Lenin kallat ”kunerier” – för någon seriös kontroll.

Komintern, som just kommit ut ur en revolutionär period, hade inte lyckats med att få de medlemmar som innehade ansvarsposter att läsa och reflektera, något som Lenin ändå rått dem att göra. Den strukturella förändringen, den verkställande funktionen hos en apparat som nu bestämde allt utifrån och uppifrån, svarade för resten. Hädanefter tjänade det inget till att vara intelligent, lärd och med erfarenhet av arbetarkampen för att hamna i ledande position bland kommunisterna. Det enda som gällde var att vara disciplinerad. Missbruket av ”militära” jämförelser mångfaldigade till övermått antalet adjutanter utan vyer och andra klassens soldater utan något i huvudet.

Var allt fortfarande möjligt?

Ändå var fortfarande allt teoretiskt sett möjligt efter det svåra nederlaget i Tyskland 1923. Det hade förstås krävts ingående diskussioner, att allt ifrågasattes och att ordet överlämnades till de tillbakadragna och medlemmarna på basplanet. I stället tog den ryska rörelsens ukastraditioner över och ersatte bruket med debatter. Bakslagen hade varit förfärliga. Det som följde var ännu värre.

Efter felstegen kom fallet utför, det vill säga oförmågan att tåla att bli motsagd och kritiserad, oförmågan att inse att läget förändrats, där tänkandet blivit en katekes och kommandon

universalmedlet. Hur många unga män och kvinnor skulle få vingarna svedda under de närmaste åren? Hur många skulle dö under utsiktslösa äventyr som beordrats uppifrån? Hur många skulle vända sig från det Komintern, som de ändå varit beredda att offra sig för? Och hur många trodde att den underdånighet Moskva avkrävde dem var det pris man fick betala för att stoppa den ”fascism”, som varje människa värd namnet nu visste var den moderna tidens spetälska och pest?

För när man ser tillbaka på dessa sex år börjar man oemotståndligt att för *alla* aktivister under den period vi studerat upprepa de ord, fyllda av beundran och respekt, Antonio Gramsci yttrade efter Fiatarbetarnas sista strejk i april 1921. I sin presentation av texten formulerade sig Gwyn Williams på följande sätt. Och vi kan bara önska att vi skrivit det själva:

Det finns ett arvegods att ta över. Det är inte 'historien' som skapat rådsrörelsen. Det är människorna själva (...), vanliga arbetande män och kvinnor, exceptionella kvinnor och män, som försökte leva som kommunister i en hård tid. Deras agerande ingår i det kollektiva minnet hos den arbetarrörelse som behöver alla minnen den kan återfinna. Den behöver minnas för att kunna besegra döden.

Gramsci skrev följande:

Arbetarna på Fiat har återgått till arbetet. Förräderi? Förnekande av de revolutionära idealen? Arbetarna på Fiat är människor av kött och blod.

De höll ut en månad.

De visste att de inte bara kämpade och gjorde motstånd för egen del; inte bara för resten av arbetarklassen i Turin, utan för hela den italienska arbetarklassen.

De höll ut en månad.

De var fysiskt utmattade, på grund av att de under långa veckor, långa månader, fått se sina löner sänkas och nu var de inte längre tillräckliga för att deras familjer skulle kunna överleva.

Ändå höll de ut en månad.

De var fullständigt isolerade i ett land som sjunkit ner i butterhet, likgiltighet, fientlighet.

Ändå höll de ut en månad.

De kunde inte hoppas på någon hjälp utifrån. De visste att senorna var avklippta på den italienska arbetarklassen. De visste att nederlaget var förutbestämt.

Ändå höll de ut en månad.

Den italienska arbetarklassen har krossats under den kapitalistiska reaktionens ångvält. Hur länge? Inget har gått förlorat om medvetenhet och tro finns kvar, om det är kroppen som gett vika, inte själen. Arbetarna på Fiat har kämpat hårt år efter år. De har vattnat gatorna med sitt blod. De har hungrat och frusit. Genom sitt ärorika förflutna förblir de det italienska proletariats förtrupp. De förblir revolutionens trogna och hängivna soldater. De gjorde allt som är möjligt för människor av kött och blod. Vi blottar oss inför deras förödmjukelse, ty för uppriktiga och ärliga människor finns det också ett slags storhet i den.³

Även i den gesten finns ett slags storhet. Ingen ledare för något kommunistparti har någonsin kunnat upprepa Gramscis gest.

Hur åstadkomma en annan revolution?

Allt som vi låtit passera revy (vågar vi benämna det som den mänskliga sidan av saken – är det ändå inte själva grunden för all revolutionär kamp?) hade dock inte försvunnit. Tvärtom. Man kan säga att en äkta homogen revolutionär tradition fötts i länder, där den i början av den period vi behandlat bara var utbrott av hänförelse och diverse enskilda initiativ. Den fråga kommunisterna stod inför i slutet av 1923, även om de själva ännu inte ställde sig den, var en förfärlig fråga därför att den ifrågasatte själva deras identitet, deras val av livs- och dödssätt, deras existensberättigande och berättigande som kommunister, vilket för dem var samma sak.

³ G Williams, *Proletarian Order*, s. 340 och A Gramsci, *L'Ordine nuovo*, 8 maj 1921.

Alla känner till att den ryska revolutionen föddes i första hand genom ett gigantiskt myteri, genom massdeserteringar, genom att en generation som nästan förblött vägrade att fortsätta den stora massakern. 1917 var framför allt en revolt mot kriget, Det stora kriget, världskriget som man kallade det. Nu fanns inte längre något krig, eller i varje fall inget Stort krig. De sista protestryckningarna hade riktats mot att det fortsatte på ett olagligt vis. Efter freden hade soldater och flottister skickats ut i strid (t ex på Svarta havet) för att sätta stopp för interventionerna mot revolutionen i Central- och Östeuropa. De allierades regeringar, som insåg att deras agerande bara skulle få de eldar de ville släcka att flamma upp igen och riskerade att leda till nya revolutionära explosioner, avbröt striderna, drog tillbaka sina trupper och efter blockaden lät de sig för tillfället nöja med en skyddszon och en ekonomisk offensiv.

Efter 1923 kan man säga att ockupationstruppernas övergrepp och avrättningar av ”terrorister” och ”sabotörer” bara upprörde en handfull kommunister och några frihetliga socialister i de stater som låg bakom aggressionen. Fördomanden av kolonial utsugning och det grymma sätt på vilket kolonialfolkens uppror slogs ned började strömma in, men föll platt till marken. Det var inte i morgon som massan av franska arbetare på arbetsplatser och fabriker tänkte resa sig till försvar av befolkningen i Rifbergen i Marocko eller druserna och de franska soldaterna fraterniserade heller inte med dem. En majoritet av kadrerna inom kommunistpartiet började nu undra om inte partiets paroller varit för långtgående ... Överallt visade valresultaten att kommunisterna hade ett reellt inflytande om än ojämnt och begränsat. Men man var ändå långt från denna ”majoritet inom arbetarklassen”, som man varit överens om var det första villkoret för att kunna ta makten.

Som vi konstaterat hade Trotskij tillkännagett det förändrade läget, slutet på den revolutionära period som inletts med segern i oktober 1917, när han på Kominterns tredje kongress sagt, att det inte längre handlade om dagar eller veckor utan ”om år”. Den seger som man trott nära förestående hade avlägsnat sig. Och man började inse vilket pris man skulle få betala. Givetvis hade kommunisterna ett färdigt svar på läpparna: ”det gäller att bygga partiet”, ”det behövs ett parti som det ryska”. Men krävdes det decennier för det? Gick det att bygga ett revolutionärt massparti vid sidan av stora klasstrider? Och än värre. Dessa strider – i mars 1921 exempelvis – som inte alltid visade sig gynnsamma för partibygget och en del hade dessutom bidragit rejält till att förstöra de krafter som samlats för detta ändamål. 1923 hade det tyska partiet efter att nätt och jämt ha återuppbyggt varit tvunget att inställa den omsorgsfullt planerade resningen, att retirera utan strid.

Arbetarenhet, makten och revolutionen

Det var sådana frågor som Komintern och dess sektioner stod inför, genom det tyska och ryska partiet och sedan inom exekutiven, efter den katastrofala ”marsaktionen” 1921 och ända tills enhetsfrontslinjen antogs i december 1922. I det läget hade olika organismer gett sina svar; det gällde att genomföra den politik som utformats efter en diskussion som sannolikt saknade motstycke i denna skala: arbetarenhetsfront, arbetarregering eller arbetar- och bonderegering. För att förstå motiven och förskjutningarna i synsättet är det nödvändigt att påminna om omständigheterna kring splittringen av arbetarrörelsen, som den uppfattades av bolsjevikerna och som Lenin hade eftersträvat, även när det avgörande initiativet till splittringen hade kommit från hans socialdemokratiska och reformistiska motståndare, vilket för övrigt ofta hade varit fallet.

För att på kort sikt gå framåt mot världsrevolutionen, vilket var bolsjevikernas mål, var främsta syftet med denna splittring att före den avgörande striden om makten jaga bort de opportunistiska ledarna och förrädarna från arbetarrörelsen. Men den måste också själv vittra bort efter den seger som samlat alla krafter bakom segerns fana. Samma tanke låg bakom diskussionen om arbetarnas enhetsfront: den skulle göra det möjligt för proletariatet att göra sig av med ledarna till höger, ”mensjevikerna”, att segra och därigenom återskapa enheten. Även om han inte formulerade sig fullt ut i denna fråga förefaller det som att det var där huvudaxeln låg i Lenins syn på de avgörande frågorna.

Lenin tänkte sig inte att splittringen av arbetarrörelsen, partier och fackföreningar, skulle förlängas under låt oss säga ett halvsekel utan kanske bara några år. Hans idé var att arbetarenhetsfronten, vägen till seger i de utvecklade länderna, också var den inriktning som skulle leda till att arbetarrörelsens enhet återskapades.

Bakslagen i Tyskland 1920 och sedan 1921 krävde att man utarbetade en ny syn på övergången till proletariats diktatur, i synnerhet synen på "arbetarregeringen". Det hade aldrig blivit något tillfälle att tillämpa den, hela företaget hade spårat ur i sämsta tänkbara läge och slutat med reträtt utan strid. Lenins död och krisen för revolutionen förhindrade nu all debatt.

Det verkade som om Lenins efterträdare skyllde det revolutionära misslyckandet på djärvheten, på teoretiska innovationer – Stalin skulle upprepa det 1943 – och var baserat på en felaktig värdering av läget. Med ens sammanföll Zinovjews teoretiska utläggningar i syfte att behålla sin makt och auktoritet helt och hållet med den konservativa inställningen hos Stalin och män inom apparaten som Molotov och Rákosi och deras rädsla för revolutionen, som ånyo skymtat i Tyskland sommaren 1923. På stormiga möten buade man nu ut "tempelvakterna" med internationella komplikationer som följd.

Kort sagt kastade nu de personer som tillsammans med Stalin tagit makten i Sovjetunionen överbord inte bara Lenins slutsatser om apparaten och byråkratin, den nationella frågan och russifieringen, utan även hans tankar om hur arbetarnas enhet skulle uppnås genom arbetarenhetsfronten, första etappen på en ny och modern väg mot hur revolutionen skulle gå till i ett utvecklat land.

Mot dem stod, som vi redan noterat, Trotskij som insett det gigantiska förfalskningsföretag som nu inletts. Han skulle göra sig till tempelvakt och försvara arvet efter Lenin samtidigt som han aktade sig noga för att gå längre för att inte ge utrymme åt nya attacker och inte ge intryck av att utnyttja Lenins tänkande i egna syften. Han skulle alltså inte gå vidare och inskränkte sig till en fruktbar analys av de nya företeelserna, stalinism och fascism.

Komintern i en återvändsgränd?

1921 började en del tänka på bomber och kidnappningar, provokationer som ställföreträdande krig och grymheter för att öka arbetarnas vrede och hjälpa till att återskapa den grund som skulle få revolutionen att slå rot när basen inte längre var med på noterna. Men det var bara en löjväckande nödlösning, dessutom farlig och svår att sätta i verket. I fortsättningen framförde Komintern inte längre parollen om uppror i något utvecklat land. Förkastandet av enhetsfrontspolitiken visade sig också vara ett magiskt medel med flera användningsområden. De socialdemokratiska partierna, som heller inte ville veta av den, drog enorma fördelar av kommunistpartiernas politik för att fördöma ledarna och "försöka förleda trupperna". De kom med systematiska attacker mot kommunisterna och utnyttjade detta för att rättfärdiga sin passivitet gentemot makthavarna.

Splittringen av arbetarna tryggade kapitalismens fortlevnad, garanterade nya konflikter mellan arbetarpartierna, gjorde medlemmarna desillusionerade, ledde till minskat förtroende och passivitet. Och så den ständigt återkommande frestelsen, även när det bara handlade om fantasier, om att ta makten via omvägen med en koalition med borgerliga partier. Under perioden 1923-1933 dominerade reträttperspektivet, även om man fortfarande talade om revolutionen inom Komintern. Klassfienden och socialdemokraterna beskrev den som något omodernt, passé, föråldrat, en blodig utopi som skulle vara mycket mer kostsam än de lidanden den påstod sig befria folken från. Och från sovjetiskt håll svarade man med "sagoberättelser" eller förolämpningar.

Hur fortsätta vara revolutionär utan revolution? Det verkade ändå som om klassfienden var oerhört rädd för revolutionen och trodde mycket på den. Och man återkom till den fråga som Milos Hájek ställt till Lenin 1921: revolutionen kunde ju utlösas av en kontrarevolutionär kupp i

syfte att förhindra den. Kanske var det därför som Hitler i preventivt syfte tog statsmakten innan han använde inbördeskrigets metoder mot arbetarklassen och dess partier. Hur som helst ledde inte kontrarevolutionen till någon revolution: och med ens stöd stalinismen och socialdemokratien inför historiens domstol för att de utan strid hade låtit Hitlers skaror ta makten.

”Socialism i ett land”

Strax efter den misslyckade revolutionen i Tyskland 1923 lanserade Stalin det teoretiska rättfärdigande, som hans politik krävde. Det var teorin om möjligheten av och till sist nödvändigheten att bygga ”socialismen i ett enda land”. Han kom in på frågan i förordet till utgåvan av sina artiklar från 1917 med titeln *Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik*.⁴ Han förklarade nederlaget i Tyskland med att proletariatet där, till skillnad från Ryssland 1917, inte haft stöd av bönderna. Han var ute efter att visa att Trotskijs vision om en världsrevolution inte lämnade något annat perspektiv för det ryska folket än att ”vegetera i sina egna motsättningar och ruttna på rot i väntan på världsrevolutionen”. Han stödde sig på ett Lenincitat, som han var tvungen att manipulera för att kunna använda och slog fast: ”socialismens seger i ett land är fullt möjlig och sannolik, även om detta land är mindre utvecklat i kapitalistiskt avseende – ehuru kapitalismen bibehålles i andra land, även om dessa länder är mera utvecklade i kapitalistiskt avseende”.⁵ Den amerikanske historikern R V Daniels har gjort följande kommentar: ”Det rörde sig om inledningen till en djup omtolkningsprocess och rekonstruktion vars syfte var att få vad man kallade marxism-leninismen att stämma överens med sovjetstatens reella utveckling.”⁶

Fördelen med operationen var uppenbar. Den byråkratiska stalinistiska regimen, omdöpt till ”socialism” och senare ”kommunism”, blev retrospektivt målet för arbetarkampen i det förgångna och något som måste försvaras i dag och i morgon. Det handlade inte längre om någon hypotetisk revolution i någon avlägsen framtid, utan om den socialism som höll på att byggas i detta Ryssland, som visat vägen och blivit allas angelägenhet. Samtidigt garanterades den avgörande hegemonin inom Komintern åt ryssarna och deras parti inom Internationalen och att den underordnades försvaret av Stalins ”socialism” och utrikespolitik. Trotskij, Zinovjev, Kamenev och de andra *oppositionerij* hade inte tagit miste. Under striden med Stalin hade de visat att denna pseudoteori inte var något annat än ett rättfärdigande av att man förlorat intresset för världsrevolutionen och planerade att bekämpa den. Den kamp de 1924 påbörjat på detta område skulle förlängas under de mest varierande former ända till 1933, det vill säga det år då den tyska revolutionen, den revolutionära saken i hjärtat av det proletära Tyskland, nedkämpats utan strid. Men det tog lång tid och kampen var hård och krävde åtskilliga offer.

⁴ Finns på engelska på MIA: [The October Revolution and the Tactics of the Russian Communists](#). På svenska finns [Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik](#) i *Leninismen problem* (1951 års upplaga), s. 117 ff.

⁵ Det Lenin-citat som Stalin använder lyder: ”Olikmässig ekonomisk och politisk utveckling är en ovillkorlig lag för kapitalismen. Härav följer, att socialismen till en början kan segra i några få eller rentav i ett enda, enskilt kapitalistiskt land”. Lenin, [Om parollen Europas förenta stater](#) (1915).

⁶ R V Daniels, *The Conscience of the Revolution*, Cambridge, Massachusetts, USA, 1960, s. 252.

18. Bolsjevismen¹

I samband med avsnittet om debatten 1923 inom partiet i Moskva nämnde vi i förbigående ett inlägg som väckte stor uppmärksamhet, där Karl Radek hade hävdade att Internationalens tre största partier – i Tyskland, Frankrike och Polen – ställt sig bakom Trotskij och oppositionen.

Partierna återförs till ordningen

En återkommande tendens bland historiker är att knäfalla inför eller i varje fall ge efter för fullbordat faktum. Att den situation som Radek just vid detta tillfälle beskrev helt korrekt sedan mycket snabbt förändrades har fått till och med en så seriös historiker som E H Carr att göra gällande att det bara skulle ha rört sig om ett typiskt exempel på den sorts skrävel som Radek brukade ägna sig åt. Med andra ord skulle han i detta läge 1923 ha gjort sig skyldig till en dundertabbe, som gjorde Stalin misstänksam och fick denne att reagera med sedvanlig brutalitet. Men denna förhastade bedömning måste omvärderas.

Ledarna för de tre partierna lät sig inte omedelbart övertygas eller tvingas in i ledet. En del ledares reaktioner tenderade i stället medvetet att bryta den offensiv som Komintern under Zinovjevs ledning satt igång mot Trotskij och hans anhängare. "Bolsjevismen" handlade inte om att tillrättavisa några bråkiga och ouppmärksamma elever. Den innebar slutet för de partier som fortfarande hade ambitionen att tänka själva. Den innebar att byråkratin i Moskva införde ett disciplinärt system mot de partier som fötts inspirerade av bolsjevismen och revolutionens stormvindar, men som därefter långt ifrån hade uppnått den styrka som gjorde det möjligt att segerrikt överleva en sådan prövning.

Korrigeringen av KPD

Det första att tvingas in i ledet var just det tyska partiet. Ur byråkraternas synvinkel var det en absolut nödvändighet. Det tyska partiet var störst inom Internationalen efter det ryska och det enda som kommit så nära makten att man bränt fingrarna. Dessutom hade det två stora martyrer och symboler, "Karl och Rosa", Liebknecht och Luxemburg. Uppgiften var ändå relativt enkel, för medlemmar och personer på ledande nivå hade lidit oerhört genom nederlaget, förlorat många av sina övertygelser och till och med självförtroendet. Och som var och en vet tror allvarligt sjuka gärna på under. Sakerna underlättades givetvis av Brandlers och Thalheimers fall. På de anklagades bänk kunde de inte förstå och med nödvändighet heller inte plocka isär den mekanism, som offrade dem till förmån för dem som lett dem in i nederlaget. Från början till slut var de förvissade om att ha skydd bakifrån. Avståndet var hur som helst stort till den Thalheimer som djärvt satt sig upp mot Lenin i slutet av 1919!

Stalin spelade alltid en betydande roll så snart en strid utspelade sig inom en apparat, hans favoritterräng. Men han förberedde sig också ytterst omsorgsfullt. Till exempel grep han tillfället när Maslow var tvungen att vistas i Moskva, arbetade för ett närmande på det personliga planet, talade med honom och lyssnade till honom och studerade honom för att kunna lära sig att utnyttja honom när tiden var mogen.

Den 3 november antog det tyska partiets centralkommitté en resolution där det hette att fascismen besegrat novemberrepubliken och den borgerliga demokratin. Socialdemokraterna anklagades för att samspela med fascismen och resolutionen krävde att vänstern inom socialdemokratin skulle bryta med sitt parti som förvandlats till en medbrottsling och till ett redskap för fascismen. Efter en diskussion antogs resolutionen med 40 röster mot 16. Det stod klart att en debatt var nödvändig, särskilt som den pågick i Sovjetunionen och inte längre gick att dölja.

Debatten inleds

Den 7 november öppnade Brandler debatten inom partiet. Det första resultatet var att meningskiljaktigheter visade sig inom den gamla majoriteten. Tre dokument stod mot varandra.

¹ Se *Bericht über die Verhandlungen des IX Parteitages, passim*.

Vänstern var trogen sina ideal. Ruth Fischer såg det som att hennes stund hade kommit. Nu började man också bygga upp legenden om Ernst Thälmann som arbetarledare och officiellt talades det inte längre om den svaghet för alkohol, som dittills hindrat honom från att stiga i graderna. Partimedlemmarna var vana att höra de båda upprepa sig. Men den här gången fanns det en ny idé i deras text: de hävdade att man måste inleda striden även om det med säkerhet skulle leda till nederlag.

Nu hade Brandler och Thalheimer bara med sig en handfull inom ledningen, bland annat Clara Zetkin, Wilhelm Pieck och Jakob Walcher. Det var allt som återstod av den gamla ledningen. Som väntat kom de med en sträng kritik mot en politik som de blivit påtvingade. Huvudlinjen i deras dokument var att reträtten i oktober inte bara varit oundviklig utan också berättigad. De tyska arbetarna var inte redo att slåss för ”rådsdiktatur och socialism”. Orsakerna till nederlaget var objektiva och man behövde inte lägga skulden på någon.

Den tredje gruppen var ”centrumfraktionen”. Den bestod av huvuddelen av den gamla ledningen, personer som inte försvarade den och som ofta kritiserat den under 1923, såsom Ernst Meyer. Men det var dem djupt motbjudande att hålla med Ruth Fischer, som de avskydde trots hennes goda kontakter med Zinovjev. Guralskij hade blivit Zinovjevs man i Tyskland. Han hade upptagits i centralkommittén under namnet Kleine och nu skulle han omskapa partientern. Den senare blev nu Moskvas fraktion i så måtto att man accepterade Zinovjevs kritik, samtidigt som man tog avstånd från Ruth Fischer och hennes förbundna. Partienterns text var långt ifrån dålig. Man bekräftade att läget i Tyskland var revolutionärt och slog fast att partiet självt bar skulden till reträtten till följd av egna misstag, som i sin tur berodde på ”en felaktig teoretisk uppfattning” och ”en felaktig tolkning av partiets roll”. Misstagen räknades upp; att man dröjt med att inse situationens karaktär, de bristfälliga militära förberedelserna, försöken att hålla tillbaka massrörelsen på hösten, de illusioner man spridit om vänstersocialdemokraterna, de egna ministrarnas passiva hållning i regeringen i Sachsen, att man vägrat organisera delaktioner, överskattning av beväpningen och underskattning av arbetarnas kampvilja, stelheten i den egna planen på grund av en felaktig kalkyl. Kort sagt ansåg partientern att det varit fel att slå till reträtt utan strid och att varken partiet eller arbetarna förstått det.

Brandler och Thalheimer kritiserade partientern för att vilja återvända till den gamla ”offensivteorin”. Vänstern och centern attackerade socialdemokratin av hjärtans lust, talade om dess ”fascistisering” och ifrågasatte enhetsfronten. Enligt den tjeckiske historikern Milos Hájek var den gemensamma nämnaren för de tre dokumenten att man övergav enhetsfrontstaktiken. Men vinden hade vänt för gott. När centralkommittén skred till omröstning i december fick Brandler-Thalheimers text två röster, Ruth Fischers sex och partienterns sju.

Som Milos Hájek framhållit verkade Zinovjev i förstone inte ha bestämt sig för att krossa den gamla tyska partiledningen. I november och december förklarade han gång på gång att reträtten i oktober varit oundviklig. Samma uppfattning gav han uttryck för i det ryska partiets politbyrå den 27 december 1923 och i centralkommittén den 15 januari 1924. Den 7 december kom Zinovjev överens med Radek om det inte fanns någon anledning att byta ut ledningen för det tyska partiet och vid 13:e partikonferensen slog han fast att man inte fick överdriva de misstag som begåtts av Brandler och dennes kamrater. Däremot gick han längre än den tyska partientern genom att ta avstånd från enhetsfrontspolitiken. Än allvarigare var att han i december i en kritik av de tyska dokumenten slog fast att inte bara von Seeckt utan också Ebert och Noske bara var ”olika uttryck för fascismen”. Vid det ryska partiets 13:e partikonferens tog han i sin rapport ett steg till genom att hävda att socialdemokratin i Tyskland blivit en flygel av fascismen och att man kunde vänta sig en liknande utveckling internationellt.

Zinovjev skrämdd av Trotskij

Hur kom det sig att Kominterns ordförande kunde stå för en sådan helomvändning? Svaret är enkelt: han kände sig hotad. De händelser som omedelbart föregick mötet med Internationalsens presidium i januari visade att Zinovjev i debatten om den tyska frågan hädanefter helt medvetet var ute efter att slå vakt om sin ställning, sin makt, inom partiet och Kommunistiska internationalen.

För det står klart att den tyska frågan nu införlivats med den allmänna debatt som inletts i Sovjetunionen om Den nya kursen.

Trotskyj hade redan protesterat mot att Internationalens förslag till teser utarbetats utan närvaro av någon tysk, vilket för honom inte innebar någon garanti för att arbetet skulle bli seriöst. Vi vet att han var mycket kritisk när det gällde den internationella ledningens ansvar för händelserna i Tyskland. Han ansåg att ledningen överfört sin egen vacklan på det tyska partiet och erinrade om Zinovjevs moraliska sammanbrott strax före beslutet om upproret 1917. Den 19 december vände han sig till politbyrån och uttryckte i skarpa termer sin kritik mot Zinovjevs teser om händelserna i Tyskland. Zinovjevs inställning till erfarenheterna från Sachsen föreföll honom "otrolig" och han ansåg att den bara utarbetats utifrån en formell parlamentarisk hållning och inte från revolutionära kriterier. Skrivningen om enhetsfronten såg han som helt abstrakt och fullständigt felaktig. Han vände sig mot att texten skulle antas och, försäkrade han, den skulle kunna visa sig mycket farlig inte bara för det tyska partiet utan för hela Internationalen. Efter ett telefonsamtal med Radek, som läst upp texten för honom, gick Trotskyj den 24 december 1923 med på att underteckna den. Resolutionen hade redan undertecknats av Radek och Pjatakov och skulle läggas fram för Internationalens exekutiv i januari och hade rubriken, *Nederlaget i oktober och det tyska proletariats fortsatta kamp mot diktaturen.*²

Denna text förklarade att KPD:s och Kominterns allmänna politiska linje varit korrekt, men att den tillämpats på ett ytligt sätt. Där pekas på tre grova fel som begåtts. Det första var att man inte under alla delstrider efter Ruhrkrisen satt frågan om nödvändigheten att ta makten i centrum. Det andra att man inte koncentrerat ansträngningarna till fabriksråden genom att stärka dem organisatoriskt och i centrum för agitation och propaganda satt frågan om att stärka, reda ut och koncentrera dessa revolutionära organismer till nationell nivå. Det tredje att man byggt de militära styrkorna vid sidan av massrörelsen, under ett helt illusoriskt hemlighetsmakeri, i stället för att göra dem till massornas väpnade förtrupp, överallt närvarande och kapabelt att garantera försvaret av arbetarna under alla delstrider.

De tres teser hade förklarat att regeringen Cunos fall inneburit början till en ny etapp. Det tyska partiet hade inte begripit det. KPD hade heller inte förstått betydelsen av den fascistiska faran och att den stod för dörren omedelbart och vikten av masskamp för att mobilisera proletariats motstånd mot det fascistiska hotet. Genom att inte låta fabriksråden i Sachsen delta i delstatsregeringens möten hade de kommunistiska ministrarna låtit vänstersocialdemokraterna inför massorna suddat ut det som varit skälet till att kommunisterna skulle sätta sig i regeringen: det dubbla målet att konkret förverkliga enhetsfronten genom maktövertagande och från Sachsen bygga upp en Röd armé i hela Tyskland. Kommunisterna hade dessutom begått det avgörande misstaget att förhandla med vänstersocialdemokraterna i kulisserna och på regeringsnivå, i stället för att tvinga dem föra sådana förhandlingar öppet och direkt inför massorna. Och i detta fall, som så många andra, var det enda möjligheten att nå seger. Efter att ha pekat på de närmaste perspektiven avslutades teserna med en uppmaning till enhet inom partiet.

Zinovjev inledde striden mot Radek av ett skäl som kan förefalla lika futtigt som formellt. Den senare hävdade att han hade fått Internationalens uppdrag – vilket är korrekt – att presentera teserna för exekutiven utan att gå via det ryska partiet, vilket förefaller logiskt. Men Zinovjev påminde om att Radek som medlem av det ryska partiet i första hand och framför allt var bunden av parti-disciplinen där. På Zinovjevs begäran fördömde det ryska partiets politbyrå den 27 december 1923 Radeks agerande som "fraktionspolitik". Följderna blev betydande. Denna text, en av de intressantaste som lades fram under den debatt som pågick publicerades aldrig av Internationalens verkställande ledning. I själva verket höll Zinovjev på formerna bara för att han var rädd innerst inne.

² Bayerleindokumenten

Januari 1924 – exekutivmöte och rysk partikonferens

Den 11 januari inledde Kominterns exekutivkommitté sitt möte. Radek lade fram rapporten på exekutivens vägnar. Han medgav de misstag som tidigare omtalats, påminde om att dessa problem inte behandlats vid det utvidgade exekutivmötet i juni 1923, betonade att alla beslut fattats enhälligt, inklusive att – i överensstämmelse med Brandlers förslag – utan förberedelser inträda i Zeigners regering i Sachsen. Radek framhöll också det oacceptabla i att Zinovjev, som i egenskap av Kominterns ordförande var den ytterst ansvarige, flydde undan sitt ansvar och letade syndabockar. I själva grundfrågan kom han med följande intressanta kommentar: ”Vi är ett bra arbetarparti men vi är på intet vis ett bra kommunistparti. Och det är det viktigaste kännetecknet för läget.”³

Denna rapport skulle ha kunnat leda till en genuin debatt, men det var just vad ledningen inte ville veta av. En kommission under ledning av O V Kuusinen utsågs. Där ingick tyskarna Thälmann, Remmele, Koenen och Pieck. Clara Zetkins förslag, fullständigt normalt kan det tyckas, att även inkludera Brandler och Radek avvisades. Tärningarna var kastade. Inom presidiet var det bara Zetkin och Radek som röstade mot kommissionens rapport.

Under tiden hade Pjatakov, en av Kominterns tre utsända i Tyskland, den 14 januari tagit till orda inför det ryska partiets centralkommitté. Han erinrade då om att det uppdrag han och Radek haft hade inskränkt sig till att vaka över att förberedelserna av och genomförandet av resningen skedde på ett riktigt sätt. Resten av inlägget ägnade han åt en skoningslös kritik mot Ruth Fischer och den tyska vänstern. Hans främsta kritik mot Brandler var att denne inte förmått agera med de hårda nyporna hos en bolsjevikisk ledning och i tid korrigerat de helt oansvariga. Centralkommitténs medlemmar brast ut i gapskratt.⁴

Vid Trettonde partikonferensen, där oppositionen skulle fördömas som ”en mensjevikisk avvikelse”, öppnade Zinovjev eld mot socialdemokratin:

Socialdemokratin som sådan har blivit fascistisk. (...) Socialdemokraterna står på andra sidan barriaden. Vi måste bryta med dem. Det nya inom den internationella arbetarrörelsen är att socialdemokratin blivit en fascistisk beståndsdel. Fascismen består av en blandning av svart reaktion och social demagogi. Mussolini och flera med honom visar detta. Socialdemokratin parar sig och förenas med den.

Därpå fortsatte han så att ingen skulle vara okunnig om vem fienden var:

Exekutiven har beslutat rikta in KPD mot den högeravvikelse – och det är ingen tillfällighet – som Radek, som i Ryssland emellanåt framställer sig som ’vänster’, stod för i Tyskland. (...) Tillsammans med Pjatakov gjorde han allt för att föra in ’fraktionskampen’ i Internationalen. (...) Trotskij, Radek och Pjatakov har författat otillräckligt genomarbetade teser, som de sedan skickat till de tyska kamraterna utan att ens informera det ryska partiets centralkommitté. (...) Jag är ändå glad att kunna säga att, trots den stora auktoritet kamraterna Trotskij och Radek åtnjuter bland de tyska kamraterna, har vi lyckats stoppa planerna på att få KPD:s centralkommitté att ställa sig bakom en liknande motion.⁵

Exekutiven gick sedan vidare till att utse en ny provisorisk ledning för det tyska partiet i väntan på nästa kongress. Centern och vänstern delade på ledningen. Remmele utsågs till partiordförande och Thälmann till vice ordförande. Den nya ledningen rättade som väntat in sig efter det ryska partiets Trettonde konferens och fördömde de ”mensjevikiska” och ”antileninistiska” tendenserna inom vänsteroppositionen. För första gången sedan USPD anslöt sig efter kongressen i Halle skulle KPD nu hamna under 100 000 medlemmar.

Seger för vänstern inom KPD

Den kongress som förberetts i hemlighet, och som ägde rum mellan den 10 och 14 maj i Frankfurt-am-Main och Offenbach, slutade med en jordskredsseger för vänstern. En resolution uppmanade till

³ K Radek, *Die Lehren ...*, s. 13.

⁴ Bayerleindokumentet.

⁵ Utdrag ur Zinovjevs rapport i *Bulletin communiste*, nr 8, 22 februari 1924, s. 205-210.

”utrotning av brandlerismen”, förordade att revolutionärerna skulle lämna fackföreningarna och avvisade i sin helhet den taktik som följts sedan Kominterns tredje kongress som helt och hållet inriktad på att erövra ”de mest efterblivna delarna av proletariatet”. I ett brev protesterade Clara Zetkin mot att Internationalens exekutiv inte gett det tyska partiet någon annan mirakelkur än häxjakt. En del hävdar – men det är bara delvis sant – att detta handlade om en revansch för anhängarna till offensivteorin, som efter marsaktionen besegrats av Lenin och Trotskij vid Kominterns tredje kongress. Hur som helst blev Ruth Fischer fanbärare åt segrarna – i juni utsågs hon till partiledare och ersättare för sin livskamrat Arkadi Maslow. I maj 1924 blev hon invald i riksdagen, där hon trädde in med buller och bång. Efter att ha behandlat institutionen som ”en teaterkomedi”, ledamöterna som ”kapitalismens marionetter”, utropade hon: ”vi kommunister är redo att begå högförräderi”. I sin biografi om Clara Zetkin skriver Gilbert Badia, att hon som i allmänhet var seriös och balanserad i politiska debatter använt ordet ”provokation” om Ruth Fischer. Och det är förståeligt.⁶

”Avšmeraliseringen” av partiet i Tjeckoslovakien

Den så kallade ”bolsjevismen” blev också det efterlängtdade tillfället till ”avšmeralisering”, eller slutet på ”šmeralismen” – Bohumir Šmerals måttfulla politik som ledare för det tjeckoslovakiska kommunistpartiet. Allt skulle förmodligen ha varit förlåtet denne man, som ändå lyckats bygga upp ett parti med massbas, om han inte alltför länge förblivit tyst under den debatt som inletts och de frågor som dragits upp. Än allvarigare var att han vid partikongressen i Brno i maj 1924 haft invändningar mot våldsamheten i kampanjen mot Trotskij. Därefter rådde inga tvivel om att exekutiven skulle gå till offensiv och efter en senkommen men högtidlig krigsförklaring den 13 december 1924 från den tjeckoslovakiska partiledningen mot Trotskij kunde inget vända utvecklingen.

Kommunistpartiet i Tjeckoslovakien räknade då över 130 000 medlemmar, varav nära 90 procent industriarbetare. Kominterns exekutiv var angelägen om att göra det ”aktivt” och ”på offensiven” och upprördes över att Beneš och Masaryk, ledarna för det stora nationellt socialistiska borgerliga partiet i Tjeckoslovakien, kunde tänka sig att erbjuda kommunisterna poster i regeringen för att förhindra ”en fascistisk regering”. Krisen var latent alltsedan Kominterns Fjärde kongress. Kadrer som var hängivna Moskva och unga vänsterister tryckte på hårt, även inom fackföreningarna, med hänvisning till den internationella disciplinen och motståndet var starkt på högsta nivå.

Sex veckor senare öppnades Kominterns Femte kongress. 504 delegater från 60 kommunistpartier i 49 länder närvarade. Redan från början gick Zinovjev till attack, kritiserade ”opportunistiska” metoder och slog fast att det behövdes ”friska proletära krafter” i ledningen för partiet i Tjeckoslovakien. Han antydde att det fanns likheter mellan Šmeral och Brandler. Han fick förstås stöd av Ruth Fischer. Šmeral försvarade sig men mycket försiktigt och återhållsamt. Kreibich höll däremot fast vid sin kritik mot exekutivens metoder och avstod, trots att han ansattes av Ruth Fischer, från att tala om läget i det ryska partiet, med andra ord att kasta sig över Trotskij. I sin sammanfattning riktade Zinovjev kritik mot Šmeral och Kreibich för deras ”diplomatiska hållning”, deras brist på ”uppriktighet” och deras ”opportunism”. Han erkände emellertid öppet ”den helt avgörande ställning” som Šmeral åtnjöt i det tjeckoslovakiska partiet. Muna och Šmeral blev invalda i Internationalens ledning, liksom deras motståndare till vänster – Neurath. Kreibich valdes in i den internationella kontrollkommissionen.

Vid det tjeckoslovakiska partiets kongress i Brno mellan den 31 oktober och 2 november 1924 antogs Moskvans linje i sin helhet beträffande analysen av läget och organisationsfrågan. En del gnissel noterades dock i fackföreningsfrågan om ”oberoendet” och ”överflyttningen” av medlemmar till den nya röda fackliga landsorganisationen, som skulle stärkas av detta men också påskynda brytningen. Ett tidens tecken var uppståndelsen över att Kreibich, en av partiets pionjärer, kandiderade till centralkommittén. Han anklagades för att ha kritiserat exekutivens auktoritära

⁶ Gilbert Badia, *Clara Zetkin, op.cit.*

agerande och ”bolsjeviseringslinjen”. Hans motion fördömdes inte bara av Ruth Fischers vänner, utan i synnerhet av representanterna för Kominterns exekutiv, Manuilskij och Katz, som ”en demonstration mot Internationalen”, vilket fick honom att dra tillbaka den!

Vidare, även om en kommission *ad hoc* uttalat sig för att den gamla ledningen måste förnyas, var det efter påtryckningar från Manuilskij – en ren utpressning – som det beslutades att centralkommittén skulle bestå av 14 medlemmar från högern och 18 från vänstern. Josef Bubnik, en av högerens företrädare, fördömde ”utländsk inblandning”!⁷ Lite senare sade han: ”Tredje internationalens representant Manuilskij, med stöd av kamrat Katz från Tyskland, krävde att den nya centralkommittén skulle ha en vänstermajoritet. (...) Han hotade oss och försäkrade att om inte majoriteten gav vika skulle debatten fortsätta och en extra kongress inkallas inom tre månader genom Internationalens försorg.”⁸

Av det gamla gardet fanns nu bara Šmeral, Zápotocky, Muna och Skalák kvar i ledningen. Frågan är om inte den verkliga makten över partiledningen fanns i händerna på Kominterns sändebud Amsterdam, som här gick under namnet Henrykowski. Victor Stern, en av Zinovjevs mennar, gav följande bisarra sammanfattning: ”Det är av övertygelse, inte på grund av disciplin, som det tjeckoslovakiska partiets nya ledning kommer att tillämpa Kommunistiska internationalens och vår kongress’ beslut. Det blir således första steget i bolsjeviseringen.”⁹

Från aktivering till inre repression

Från februari 1925 kunde man i Tjeckoslovakien se de första tecknen på vad som redan i Tyskland kallats ”aktiveringen”, ett begrepp ganska nära ”offensiven”. Det tjeckoslovakiska partiets linje gick ut på att organisera allmänna aktioner, strejker och demonstrationer mot dyrtiden och hindra arbetsgivarna från att knäcka gruvarbetarnas strejk region för region. Den 10 februari öppnade polisen eld i Prag mot en demonstration mot dyrtiden som kommunistpartiet kallat till. Den 13 februari fattade partiet beslutet att anordna en stor protestdemonstration i Prag. Partiets regionala ledning i huvudstaden bedömde tiden för förberedelser som för kort och riskerna för blodiga sammanstötningar alltför stora. Den tog beslutet att skjuta på demonstrationen till den 18 och förhandla om marschvägen för att undvika sammanstötningar. Det vållade skandal inom den centrala partiledningen. Vid ett extrainkallat möte den 18 uteslöt politbyrån Josef Bubnik, regional sekreterare i huvudstaden och medlem av den centrala ledningen, för ”skadligt och opportunistiskt agerande”. Uteslutningen godtogs med 18 röster mot 11, där Šmeral och Zápotocky röstade mot. Men det fanns motstånd i Prag, Kladno och Brno, de tre stora arbetarstäderna. Den regionala partikommittén i Brno, som leddes av Jaroslav Roucek, protesterade mot uteslutningen av Bubnik och författade ett ”memorandum” om affären som spreds i partiet. Krisen var där.

Komintern ingrep genom att kalla in ledningarna i Prag, Kladno och Brno till det femte utvidgade plenarmötet i Moskva i mars 1925. Vid mötet lade Manuilskij fram en rapport. Han attackerade inte bara Bubnik, som fördömdes som ”mensjevik”, utan alla oppositionella i det tjeckoslovakiska partiet – i synnerhet Kreibich som han jämställde med Monatte, Rosmer och Paul Levi. Han hånade i grova ordalag de intellektuella i Prag, som, sade han, grät på kaféerna men fick diarré vid minsta farhåga. Han citerade ur texten från Brno där det hette: ”En del av våra kamrater, den så kallade vänstern, anser att vi kan göra revolution. Vi anser att kommunistpartiets uppgift inte består i att blåsa under en konstgjord revolutionär rörelse, utan att helt enkelt använda den redan existerande rörelsen.”¹⁰

Han attackerade således dem som han på nytt kallade mensjeviker och som han anklagade för att förneka partiets roll som förtrupp. Dessutom ägnade han sig åt att förlöjliga dem som talade om att exekutiven ägnade sig åt ”påtryckningar” och ”inblandning” i partiernas inre liv.

⁷ Citerat i E H Carr, *Socialism in one Country*, vol 3, s. 181.

⁸ Citerat i Paul Zinner, *op. cit.*

⁹ Viktor Stern, ”Après le congrès du PCT”, *Corr. Int.*, nr 79, s. 895.

¹⁰ Citerat av Manuilskij i hans inlägg vid det utvidgade mötet med exekutiven i april 1925, *Corr. Int.*, nr 45, 28 april 1925, s. 350-354, här s. 352.

Minoriteten säger: ”Internationalen ska bara ge oss råd och inte påverka oss via sina representanter”. Vad betyder ”påverka”? Har Internationalen några maskinmässiga medel till sitt förfogande? Våra råd har redan en moralisk tyngd. Jag hävdar att de råd Tredje internationalen framför alltid kommer att godtas av de tjeckoslovakiska arbetarna, därför att vi bakom oss har den ryska revolutionens auktoritet och hela den internationella kommunistiska rörelse som inspireras av vårt oktober.

Han fortsatte:

I Tjeckoslovakien (...) vill vi se ett parti som för ett intensivt politiskt liv och som obarmhärtigt bekämpar varje politisk avvikelse, ett parti som det Lenin skapade i Ryssland och som vi ser vara på väg att bildas i Västvärlden. Vi har inget behov av ett parti som samlas runt några ölglas på kaféerna, vi har inget behov av ett parti som är en livlös öken.¹¹

Stalin avkunnar domen

Den verkliga striden utkämpades i ”den tjeckoslovakiska kommissionen”. Denna gång svarade Šmeral försiktigt, men bestämt. Han försäkrade att det inte förelåg några verkliga politiska meningsskiljaktigheter – även om han drog fram skillnader gentemot exekutiven när det gällde resolutionerna från Kominterns fjärde kongress – utan allvarliga problem beträffande exekutivens sätt att intervensera. Han fastslog att Manuilskijs inlägg på partiets senaste kongress skapat en atmosfär av panik, rädsla för att bli utesluten och en känsla av att ledningen inrättat ”ett spionerisystem”. I sin sammanfattning visade han också att han kunde vara obeveklig: ”Jag är fullt medveten om att vi inte kan leda partiet mot exekutivens vilja och utan dess stöd och fulla förtroende. Men de kamrater som idag utgör ledningen är oförmögna att leda partiet, även med stöd från exekutiven”.¹²

Den 27 mars 1925 tog Stalin själv till orda och *Pravda* återgav genast hans inlägg, långt före alla andras. För honom handlade det om att uttala de allmänna lagar som var tillämpliga på det rådande läget: ”När de revolutionära illusionerna från uppsvingperioden skingras och när vänsterfaran framstår som den största, inleds tvärtom en period med socialdemokratiska och reformistiska illusioner och högerfaran blir huvudfaran.” Han gav en lektion i hur partierna skulle ledas genom att påpeka att det fanns ögonblick då man inte fick vara rädd för att ”göra sig av med en del medlemmar för att kunna skydda partiet från kroniska sjukdomar, olustkänslor och sönderfall”. Han kom dessutom med en precisering: ”Givetvis har partierna sin inre självständighet, givetvis är kongresserna fria och centralkommittéerna måste väljas på kongresserna. Men att dra slutsatsen att Komintern inte har rätt att leda och därför heller inte rätt att lägga sig i är liktydigt med att gå fiendens ärenden.”¹³ Tre dagar senare tog han åter till orda och gjorde ett uttalande som i efterhand måste anses innehålla en viss form av svart humor: ”Jag är ingen anhängare av repressiva metoder. Jag anser att den ideologiska kampen och den ideologiska segern mot högern är huvudfrågan. Men jag är motståndare till att vi avhänder oss repressiva åtgärder ur vår arsenal.”¹⁴

I slutresolutionen, som Manuilskij presenterade, upprepades Stalins inställning. Den fördömde det sätt som den regionala kommittén i Brno agerat på, liksom Kreibich´ inställning och manade till enhet inom partiet. Innehållet i denna maning framgår av det sätt den lades fram på: Manuilskij förklarade för Šmeral att det hängde på honom om det tjeckoslovakiska partiet skulle förbli ett massparti eller splittras. Det var beviset för att Šmerals inflytande fortfarande var avgörande inom partiet. Den tjeckoslovakiska delegationen, med undantag för Roucek, ställde sig bakom resolutionen. Vid återkomsten till Brno anslöt sig denne till Bubnik och två andra tidigare ansvariga

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Inprekorr*, nr 67, 24 april 1925, s. 903-905.

¹³ Stalin, ”Det internationella läget och Kominterns uppgifter”, *Pravda*, 29 mars 1925, *Inprekorr* [tysk], nr 54, 10 april 1925 och åter *ibidem*, nr 70, 28 april 1925, s. 940-942. [Men här råder viss förvirring: I Stalins *Works* vol. 7, s. 58 ff har talet getts rubriken [The Communist Party of Czechoslovakia](#). I innehållsförteckningen dateras talet till 27 mars, men i själva talet står att det hölls 17 januari, vilket uppenbarligen ett korrekturfel. Dessutom anges i en not att det aktuella EKKI-mötet hölls mellan 21 mars och 6 april. – *Red*]

¹⁴ Detta inlägg av Stalin den 30 mars återgavs varken i *Pravda* eller *Inprekorr* utan enbart i *Kommunisttjeskij Internatsional*, nr 4, 1925, s. 45-47.

och började tillsammans publicera *Hlas Pravdy* (Sanningens röst), ”oberoende kommunistiskt organ”. Däremot ställde sig Chabera, nära medarbetare till Roucek i Brno, bakom besluten i Moskva. Efter ett svidande nederlag i valen anslöt sig ”de oberoende kommunisterna” till socialdemokratin. Komintern uppmanade medlemmarna av det tjeckoslovakiska partiet att bekämpa ”högern”. Det tjeckoslovakiska partiets tredje kongress hölls i september 1925. Centralkommittén förändrades helt och hållet. Šmeral blev inte omvald. Komintern skulle skicka honom till Yttre Mongoliet och på andra uppdrag. Läraren Josef Haken, vars föräldrar var arbetare, utsågs till ordförande och Bohumir Jilek till generalsekreterare. Den nya ledningen, som övervakades nära av Komintern, skulle ägna sig åt att ”härda” de unga nyvalda från vänstern – dem som man kallade ”grabbarna från Karlin” – och att till exempel göra slut på Jan Svermas ”trotskistiska” tendenser. Josef Bubnik och hans förbundne Roucek gick med i det socialdemokratiska partiet.

De polska kommunisternas motstånd

Polens kommunistiska arbetarparti (KPP) var, i likhet med övriga partier inom Komintern, allvarligt splittrat i frågan om enhetsfrontspolitiken ända sedan den antagits i slutet av 1921, liksom när det gällde parollerna om dess tillämpning som antogs vid Fjärde kongressen 1922. I partitoppen fanns det allvarliga förbehåll inte bara beträffande den politik Zinovjev och hans vänner förde, mot äventyrligheterna som mars 1921, mot stolligheterna i Bulgarien, mot stödet till vänstern i Tyskland, utan också mot det sätt på vilket partiet styrdes från 1922, mot tjekans inblandning som bedömdes vara alltför långtgående, osv. Feliks Tych kunde till och med tala om ”den politiska axeln KPD-KPP” i början av 1920-talet och ända fram till 1924.¹⁵ Ledningen för det polska partiet – dem som man då kallade ”de fyra W”, Warski, Walecki, Wera Kostrzewa (som egentligen hette Marianna Koszutska) och Weber, vars riktiga namn var Eduard Próchniak¹⁶ – tycktes ha konsoliderats avsevärt efter andra partikongressen, som ägt rum i augusti 1923 med 49 delegater i en villa i Bolsjevo utanför Moskva. Majoritetens, som fått tydligt stöd av Dzerzjinskij och Radek, hade lyckats inta en klar hållning mot en minoritet anförd av Lenski, som stod nära vänstern i Tyskland, och bland annat antagit följande klara text: ”KPP:s andra kongress vänder sig, i namn av de hundratusentals arbetare som marscherar under dess fanor, till alla de partier som samlar arbetare och fattigbönder, i första hand PPS och Libération, med en appell om gemensam front i kampen för de polska folkmassornas omedelbara mål, för att skydda dem mot reaktionens attack.”¹⁷

Vid samma tid riktade Henryk Brand, en ung ledare inom majoriteten, i pressen ett liknande förslag till Pilsudskis organisationer, som för KPP:s ledning representerade småbourgeoisien. Minoritetens svar kom omedelbart: i *Nowy Przegląd* fördömde Domski enhetsfrontstaktiken uppifrån som oförenlig med bolsjevismen och betecknade Warski och Wera Kostrzewa som ”nymensjeviker” för deras förslag till socialisterna. Centralkommittén för det polska kommunistiska arbetarpartiet, som fått hård kritik för att den inte alls hade varit närvarande vid upproret i Krakow i oktober, hade faktiskt, som Radek omtalat, tagit ställning för Trotskij i december 1923 och försäkrat att man uteslöt alla lösningar som skulle ställa honom utanför ledningen för det ryska partiet och Internationalen.¹⁸ Den polska politbyrå bekräftade detta ställningstagande i januari. Förberedelserna var därmed redan i gång för att få partiet att rätta in sig i ledet i samband med Kominterns nästa kongress, ”att knäcka benen på det” som Zinovjev uttryckte det.

Kampanjen mot den polska partiledningen

Kampanjen skulle bedrivas samtidigt från Berlin och Moskva på initiativ av en grupp polska partimedlemmar med band till vänstern i Tyskland och den ryska partiapparaten. Ledaren hette Julian Leszczyński, som kallades Lenski, som ledde den polska sektionen av det ryska partiet. Han bedrev

¹⁵ Rubrik på en artikel som tidigare hänvisats till.

¹⁶ De flesta författarna talar om ”de tre W” och inkluderar inte Próchniak-Weber. Vi har här följt Pawel Samus, ”Die politische Aktivitäten der polnischen Kommunisten im Exekutivkomitee der Kommunistischen Internationalen (EKKI) in den Jahren 1921-1924”, *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*, 1996, s. 84-105.

¹⁷ Manifest citerat i E H Carr, *op. cit.*, s. 188.

¹⁸ Dokumentet finns numera tillgängligt i en nyutgåva från 1959 av *Nowy Przegląd* 1924-25, s. 238-242.

kampanjen i *Trybuna Komunistyczna*, sektionens organ i Moskva, och fördömde på samma gång partiets "passivitet" i samband med resningen i Krakow och centralkommitténs stöd till Trotskij. En andra front öppnades i Berlin med "de fyras grupp", där vi återfinner Lenski, som helt klart hade en begåvning för att vara allestädes närvarande, Domski, Sofia Osinska, syster till Unschlicht, och Ludwik Premik (eller Danovski eller Abramski), en diplomat som även han tillhörde ledningen för "den polska sektionen av det ryska kommunistpartiet".

Den polska partiledningen hade inga planer på att hålla på med några knep. Man lade korten öppet på bordet. I ett brev i december 1923, riktat till Kommunistiska internationalen och det ryska partiets politbyrå, uttryckte man sin djupa oro över den vändning som det tyska partiet genomfört efter oktober och att den fått exekutivens godkännande. Man såg den som både "alltför långtgående och alltför farlig". Man kunde inte gå med på att frågor som enhetsfrontspolitiken, demokratiska krav och "arbetar- och bonderegeringen" skulle placeras i garderoben. De hade antagits på kongresser och nu övergav man dem på vägen. Det centrala stycket var följande:

Den avgörande frågan i den rådande krisen inom det ryska partiet utgörs av meningsskiljaktigheterna mellan majoriteten inom det ryska partiet och kamrat Trotskij. Vi är medvetna om att dessa meningsskiljaktigheter rör komplicerade problem vid uppbygget av socialismen och vi är inte i stånd att bedöma de åsiktsskillnader som handlar om den ekonomiska politiken. Men en sak står helt klar för oss: kamrat Trotskij's namn är för vårt parti, för hela Internationalen, för världsproletariatet, ouplösligt förbundet med segern för Oktoberrevolutionen, Röda armén, kommunismen och världsrevolutionen.

Vi kan inte gå med på möjligheten att kamrat Trotskij skulle kunna hamna utanför ledningen för det ryska kommunistpartiet och Internationalen. Vi är ändå oroliga för att debatten kan överskrida ramen för de konkreta problem som diskuteras och att några offentliga överdrifter av några av de främsta ledarna för partiet skulle bekräfta våra värsta farhågor.¹⁹

I ett brev från Moskva i januari 1924 till sina kamrater i det polska partiets centralkommitté skrev Wera Kostrzewa, som var medlem av Kominterns exekutiv, att det var omöjligt för de polska kommunisterna att på anmodan av Komintern-ledningen "hålla tyst inför vad som händer i Tyskland".²⁰ För sin del skrev även den unge Brand, likaledes medlem av exekutiven, till sitt partis centralkommitté att man måste stå solidarisk med Radek och Trotskij, för de båda "representerar Europa och den europeiska arbetarrörelsen i Ryssland".²¹ Den polska delegationen fanns på plats vid det utvidgade mötet med exekutivkommittén i januari 1924. Det verkar som om Warski gjort ett kort inlägg i debatten för att försvara Trotskij och ta på sig ansvaret för decemberbrevet. I hans frånvaro lämnade den polska delegationen, som röstade för slutresolutionen, en skriftlig deklARATION. Där förklarade man först att man röstat för resolutionen på grund av sin hängivenhet gentemot Kominterns taktik, som den så kallade tyska vänstern försökte ifrågasätta, men att man samtidigt fördömde "den ansvarlösa agitationen" mot ledarna för den tyska högern, partiets äldsta, mest beprövade och erfarna kärna. Polackerna slog fast:

En fråga som är av största betydelse ur internationell synvinkel, men som är direkt förknippad med det tyska partiets öde, är den fara som växer fram ur krisen för såväl Kommunistiska internationalens som KPD:s auktoritet.

Sedan Lenin, den störste och mest prestigefyllda ledaren för det revolutionära världsproletariatet, inte längre kan ta del i ledningen för Kommunistiska internationalen och sedan Trotskij, en av de ledare som världsproletariatet erkänner, börjat kritiserats av det ryska kommunistpartiet, finns det en risk för att Kommunistiska internationalens anseende kan komma att skadas.

Det är därför vår gemensamma uppgift att inte endast ägna vår energi åt att bevara exekutivkommitténs och dess presidiums auktoritet, utan också undvika varje åtgärd som skulle kunna försvåra denna uppgift.

¹⁹ Citerat i J A Regula, *Historia KPP*, s. 105-109.

²⁰ RTsKhIDNI, 495/123/36.

²¹ *Ibidem*.

Under dessa förhållanden betraktar vi därför anklagelserna mot Radek, en ledare som gjort Kommunistiska internationalen stora tjänster, för opportunistism inte bara som oberättigade utan i högsta grad skadliga för alla Kominternledares auktoritet.

Vi finner ingen grund för en sådan anklagelse, ty trots betydelsen av att veta vem som tog hem segern i Tyskland i oktober, står det klart att inget läger gjort sig skyldig till en opportunistisk politik. Menings-skiljaktigheterna om den tyska frågan, som uppstått mellan några av de bästa ledarna för Kommunistiska internationalen, är av ett slag som är oundvikligt i ett levande revolutionärt parti, särskilt i ett svårt läge. Liknande motsättningar har även tidigare uppstått inom exekutivkommittén utan att orsaka ömsesidiga anklagelser om opportunistism (...).²²

Den 3 februari svarade Stalin officiellt på decemberbrevet på det ryska partiets centralkommittés vägnar. Han anklagade de polska kommunisterna för att ha ställt sig på Brandlers sida och därmed på den ryska oppositionens sida.²³ De polska ledarna började inse den risk de löpte. Vid ett möte med det polska partiets centralkommitté i mars 1924 medgav de allvarliga misstag och brister; att fortsätta ”enhetsfronten till varje pris”, deras oförmåga att dra fördel av resningen i Krakow och att det polska proletariatet var så oförberett ens på tanken på väpnad kamp. ”De fyra W” angrep Domski och hans anhängare, som de betecknade som ”orosstiftare”.²⁴ De behöll majoriteten.

Femte Kominternkongressen avgör den polska frågan

Frågan skulle avgöras ”på stalinistiskt vis” – det första exemplet i sitt slag – vid Kommunistiska internationalens femte kongress. Bland de polska delegaterna hade en del – som Franciszek Grzelszczak och Stanislaw Mertens (Skulski) – redan anslutit sig till ”de fyra i Berlin”. Flera andra, som Krajewski, skulle göra det under kongressen. Det var Zinovjev som öppnade eld och i sin rapport attackerade ledningen för det polska partiet, som tidigare betraktats som en av Kominterns bolsjevikiska sektioner, men nu, hävdade han, trivdes i ”ett övermått av diplomati angående de viktigaste frågorna – beslutsamheten i Kominterns taktik och de tyska och ryska frågorna”.²⁵

Den polska frågan överfördes till en specialkommission som skulle överlägga tre dagar. Den leddes av Stalin och det handlade där om hans debut på Internationalens scen. Han sekunderades av Molotov som vice ordförande. Han angav tonen omedelbart genom att slå fast att ”de fyra W” var en filial till oppositionen i Ryssland och några som alla *nepmen* kunde ställa sina förhoppningar till. Det artade sig till rena klappjakten. I specialkommissionen fanns hela gardet från ”vänstern”, tyskar och polacker, Ruth Fischer och Lenski – som ingick i den franska delegationen. Som den utmärkte regissör han var hade Zinovjev sett till att affären skulle ges sken av en konflikt mellan två polska tendenser och Lenski hade fått rollen som åklagare. Warski och Wera Kostrzewa vek inte en tum från sin värdering av exekutivens sätt att hantera den tyska frågan eller synen på Trotskij. Wera Kostrzewa utmanade Stalin: ”Trotskij är den ende i dagens Ryssland, som skulle kunna bli föremål för massornas vördnad. Nu när Lenin är borta gäller det att hitta en sådan man. Ryska traditioner och tidsandan kräver det.”²⁶

Zinovjev och Stalin gick i svaromål. Det var första kraftmätningen inom Komintern för det ryska partiets generalsekreterare och det var otänkbart för honom att inte anta en sådan utmaning. I slut-resolutionen fördömdes ”de fyra W” som opportunister som var oförmögna att tillämpa Internationalens linje. De avstängdes från alla ledande funktioner, eller med andra ord; de avsattes. Wera Kostrzewa stod för en klarsynt kommentar:

Efter att vi framfört en del kritik (...) mot exekutivens beslut nöjde sig kamrat Zinovjev med att säga: ”Försöker ni opponera er mot oss kommer vi att knäcka ryggraden på er”. (...) Ni vet mycket väl att under givna förhållanden är det omöjligt för oss att kämpa mot er. Om ni i morgon skulle be de polska

²² Deklaration av den polska delegationen till exekutivkommitténs presidium, 21 januari 1924, *Die Lehren der deutschen Ereignisse*, s. 91-94.

²³ *Nowy Przegląd*, 1924-25, s. 242-246.

²⁴ *Ibidem*, s. 246-249.

²⁵ *Die Lehren ...*, op. cit., s. 74.

²⁶ M Koszutska, *Pisma i przemówienia*, II, s. 290.

arbetarna att välja mellan oss och Komintern vet ni mycket väl att vi skulle vara de första att be dem följa er (...). Inom vår International kan ben som knäckts läka igen. Det är något annat jag fruktar: trots era privilegier ligger inte faran hos dem, som vi, som det går att knäcka ryggraden på, utan hos dem som inte har någon över huvud taget. (...) Jag är övertygad om att ni genom era metoder kommer att misskreditera alla partiets ledare, den ene efter den andre. Jag är rädd för att proletariatet när det verkligen kniper inte kommer att ha några erfarna ledare alls. Ledningen för revolutionen kan hamna i händerna på karriärister, ett begagnat sortiment, äventyrare.²⁷

Eftersom ”de fyra W” fortfarande hade majoritet i det som återstod av centralkommittén överfördes dess befogenheter till en kommission med sex medlemmar från vänstern under Lenskis ledning. Stalin förklarade skenheligt att man inte fick utse ledningar uppifrån och att nästa partikongress skulle välja en centralkommitté!

Han hade just visat hur det gick till att bli kvitt en av Kominterns ”bolsjevikiska sektioner” – och som när det kom till kritan hade visat sig bättre rustad än en hel del andra. Kärnan i hans politik och hans syn på vad som stod på spel framgick av det ”öppna brev” till det polska partiet som han lät presidiet ställa sig bakom:

Mot hela sin revolutionära tradition har det polska partiet gett sitt stöd till den *opportunistiska* högern inom *kommunismen*. Än värre har gruppen kring Warski, Kostrzewa och Walecki försökt föra över sina *antibolsjevikiska* tendenser till sovjetisk mark och försökt rikta ett slag mot dess inflytelsesfär i en svår tid då *Lenin lämnat oss och då oppositionen i Ryssland försöker rubba grundvalarna för det ryska kommunistpartiet*. Den ledande gruppen i KPP utomlands har kastat den ryska oppositionens tyngd i vågskålen mot det ryska kommunistpartiet, *det vill säga mot sovjetmakten*.²⁸

Resolutionen var karakteristisk för såväl Stalins sätt att tänka som hans stil. Det var den ryske *Genseks* (generalsekreteraren) första ingripande mot ledningen för en annan sektion. Den omedelbara följden blev att splittra ”de fyra W:s” majoritet genom att en grupp ledare med Krajewski och Skulski övergick till Stalins sida. Sedan Lenski arresterats i oktober 1924 ledde det till ett kortlivat styre under Domski, Skulski och Purman. De blev bestraffade för sina ”vänsteristiska” ovanor och i december 1925, vid en hemlig konferens i Warszawa, återfick Warski majoriteten i en ny centralkommitté. Kunde allt starta från början nu?

Det franska partiet och krisen

Ett av kännemärkena för det franska parti, som skulle ställas inför krisen, var den enorma prestige som Trotskij åtnjöt där. Den amerikanske historikern Robert Wohl skriver: ”Det fanns ingen trotskistisk fraktion i Frankrike i början av 1924. Men det fanns en kult kring Trotskij med rötter i krigsåren. (...) Trotskij hade fångat den franska arbetarrörelsens föreställningsvärld. Han hade blivit en av dem och hans engagemang i kommunistpartiets arbete hade gjort honom till den ledare som var mest känd i Frankrike.”²⁹

Trotskij's eventuella försvarare inom ledningen för det franska kommunistpartiet, PCF, var, som Philippe Robrieux uttryckt det, ”bolsjeviker på franskt vis”. Pierre Monatte och Alfred Rosmer var de mest ansedda bland de aktivister som vågat säga ”nej” till kriget, de hade lett den berömda kärnan inom *La Vie ouvrière*, som i Paris hållit internationalismens flamma levande under den heliga unionens aska. Monatte var det stora namnet inom den revolutionära syndikalismen, en anarkist som först anslutit sig till syndikalismen och sedan blivit kommunist. ”Syndikalist med arbetarbakgrund, med genuin känsla för praktiska insatser (...) djupt bildad (...), en person fylld med historia, legendarisk, kraftfull, bland de ärligaste, de uppriktigaste och osjälvisk på ett diskret sätt”, den som en ungtkommunist kallade ”vår franske Lenin”.³⁰ Så beskriver historikern Philippe Robrieux den man som stod Trotskij nära i form av ett djupt ömsesidigt förtroende och djup uppskattning.

²⁷ *Kwartalnik historyczny*, 1982, nr 1, s. 393-394, citerat i F Firtsov, ”Stalin i Kommunistitjeskij Internatsional”, *Istoriia i stalinizm*, s. 137.

²⁸ Bayerleindokumenten.

²⁹ R Wohl, *French Communism in the Making, 1914-1924*, s. 369.

³⁰ Ph Robrieux, *Histoire intérieure du PCF*, vol I, s. 201.

Rosmer var känd för sin moraliska oklanderlighet och ärlighet. Han var balanserad, diskret, reserverad, mycket bildad och, enligt Robrieux, förkroppsligade han ”urtypen för en intellektuell arbetaraktivist från seklets början”.³¹ För Trotskij var han dessutom en nära vän, eller snarare en tvåhövdad vän tillsammans med sin livskamrat Marguerite Thévenet. I Moskva hade han tillhört Kominterns ”lilla byrå” redan innan det franska kommunistpartiet bildats

Boris Souvarine tillhörde nästa generation och han var bland de mest briljanta där. Han hade lärt känna Trotskij sent, när denne stod på toppen av sin karriär, och utan tvivel bidragit till dennes legendariska ställning i Frankrike genom att framställa honom som en av de främsta personligheterna i Ryssland och inom världsrevolutionen. Denne stridslystne lille man med livaktigt och bitskt temperament var en framstående journalist, men även vid denna tid en äkta politisk ledare vars skarpsinne dock skulle omintetgöras av den snabba urartningen av de politiska relationerna inom Internationalen och partiet. Han var den som det gällde att göra sig av med när det franska partiet skulle rättas in i ledet. Högern inom det franska kommunistpartiet avskydde honom och han var deras måltavla. 1923 lyckades han ändå åstadkomma en spektakulär förändring av styrkeförhållandena. Vid kongressen i Lyon var Souvarine segerherren. Han lyckades avlägsna ”kaptenen” Albert Treint, vars nästan militära kommando inom partiet avvisades av medlemmarna. Souvarine återvaldes som medlem av Kominterns exekutivkommitté och presidium och lade ned ett energiskt och effektivt arbete där. I den tyska frågan hade han inte intagit någon ståndpunkt som gjorde det möjligt att isolera honom.

Boris Souvarine, grundare av och chefredaktör för *Bulletin communiste* och tidigare medlem av Kominterns lilla byrå, var en av de första att förstå vad som pågick och de stora dragen i krisen för revolutionen. På väg tillbaka från Moskva hade han i Berlin träffat Radek, som informerat honom om de ryska ”problemen”. Han försökte nu hålla sig på lika avstånd mellan huvudpersonerna där, kritiserade Trotskij och försvarade honom samtidigt i ett försök att få sitt parti att hålla sig utanför stridsvimlet, att inte ta ställning i de ryska affärerna utom när det gällde att förhindra övergrepp och förtal. Den 4 januari 1924 skrev han till Zinovjev: ”Att angripa Trotskijs auktoritet innebär att försvaga den ryska revolutionens anseende. För de franska arbetarna är Trotskijs namn liktydigt med bolsjevismen, det är revolutionen, det är Kommunistiska internationalen.”³²

Denne intelligente, skarpsinnige och utomordentligt begåvade politiker skulle ändå, vilket hans levnadstecknare Jean-Louis Panné visat på ett lysande sätt, utsättas för oerhörda slag och vara ute ur leken innan han ens förstått vad som hänt. Hans strävan efter ”icke inblandning” tvingade honom att ge uttryck för djupa invändningar inför attackerna mot Trotskij, vilket gjorde att han skaffade sig åtskilliga fiender bland Zinovjevs anhängare inom det franska partiet. Där återfanns namn som läraren Suzanne Girault, som många misstänkte arbeta för den sovjetiska underrättelsetjänsten, ”kaptenen” Albert Treint, som var brysk och auktoritär och impopulär men som i brist på bättre var på väg att bli Moskvans man för en kortare tid, samt lokföraren Pierre Sémard. Vid partistyrelsens möte i februari lyckades Souvarine ändå behålla majoriteten.

De utsända från Kominterns exekutiv i Paris

Kominterns ledning skickade då en delegation till Paris med uppgift att göra slut på Souvarine och Trotskijs vänner genom att backa upp Treint och Suzanne Girault, den duo som var ute efter att ersätta Souvarine. I delegationen ingick Manuilskij och Losovskij, som båda samarbetat med Trotskij på *Nasje Slovo* i Paris under krigsåren. Båda var *a priori* sympatiska och uppskattade och därför två som man lyssnade till. Men i delegationen ingick även Guraliskij-Kleine, som nu kallades Lepetit, mannen som fått det tyska partiet att vika sig och ryssen Blinovskij. Steg för steg skulle de erövra partiet genom att driva Souvarine till ställningstaganden, som de utnyttjade mot honom. Denne bestraffades för att ha haft invändningar mot en artikel av Treint och uteslöts ur redaktionen för *Bulletin communiste*, vilket fick honom att börja samla in pengar och planera utgivning av en ny

³¹ *Ibidem*, s. 195.

³² Citerat i J-L Panné, *Boris Souvarine*, s. 136.

tidskrift. Nu följde nya åtgärder mot Souvarine som lämnade politbyrån för att ge sig i kast med ett nytt företag; att publicera de texter av Trotskij som partiet anförtrott honom i avsikt att publicera dem i begränsad upplaga endast avsedd för partiledningen. Souvarines svar var att ge ut dem öppet under titeln *Den nya kursen*. Partiledningen stödde honom bara till det ögonblick då det stod klart att Kominterns ledning bestämt sig för att krossa honom.

Moskvas utsända, med en Guralskijs förmåga att locka Souvarine till felsteg, lyckades isolera honom och en efter en vann de över de personer han trott på – till exempel den unge Maurice Thorez som följt honom under en kortare tid. Det blev ännu enklare när han rest tillbaka till Moskva som partiets representant. I juni 1924 lyckades Zinovjevs anhängare få majoritet efter att ha upphävt de beslut som kongressen fattat och Treint, som några månader tidigare betraktats som ”slut”, återtog ledningen över partiet. I viss mening kan Souvarine sägas ha fullbordat deras seger med storartad stil och värdighet. Vid det ryska partiets trettonde kongress försvarade han sig på sitt sätt genom att hävda att ”Trotskij är synonym med revolutionen” och att attackerna mot denne var ett hårt slag mot partiet och Komintern i sin helhet. En specialkommission upprättad vid Internationals femte kongress lämnade en rapport till exekutiven som föreslog att Souvarine skulle uteslutas för sina artiklar, för att han samlat in pengar för att lansera nya tidskrifter och för sitt förord till *Den nya kursen*. Han blev utesluten.

”Socialfascismen” gör sitt intåg

I början av detta kapitel citerade vi några av de överdrivna attacker som Zinovjev i slutet av 1923 utslungade mot socialdemokratin. Den 4 oktober 1924, med utgångspunkt från en artikel av Stalin som publicerat en månad tidigare – den berömda text där denne förklarade att socialdemokratin och fascismen var tvillingar – förkunnade Zinovjev inför exekutivkommitténs presidium: ”Den roll socialdemokratin spelar blir mer och mer uppenbar. Den är en flygel till fascismen.”³³ De teser som lades fram inför det franska partiets kongress förordade beteckningarna ”socialfascister” och ”anarkofascister”. Där fastslogs: ”Fascistiseringen av socialdemokratin och anarkismen i Frankrike handlar inte längre om framtiden. Den bör betraktas som fullbordat faktum.” Zinovjev stödde denna uppfattning mot Humbert-Droz och framhävde vad han kallade den ytterst snabba utvecklingen av socialfascistiseringen. ”Socialistpartiet i Frankrike håller snabbt på att omvandlas till en fascistisk eller halvfascistisk organisation.” I ett brev från exekutivens presidium ombads det franska partiets politbyrå ”att studera närmare processen av fascistisering av socialistpartiet, anarkismen och andra så kallade vänsterelement”.

Souvarine hade inväntat att stormen skulle passera. Han stannade nästan ett år i Moskva, medan Treint i Frankrike hängav sig åt bolsjeviseringens fröjder och jakten på ”högern med Souvarine, Rosmer och Monatte” – på trotskisterna skulle det snart heta. Efter att ha återvänt till Frankrike i oktober 1925 återupptog han utgivningen av *Bulletin communiste*, där han bidrog med en mängd information om utvecklingen i Ryssland. Han hade nu förstått det som andra förstått före honom och som andra aldrig skulle förstå. Det var inte längre en fråga om seger för revolutionen, utan om att slå vakt om makten inom Internationalen och partierna. Zinovjevs exekutiv såg sig som ofelbar och kämpade med näbbar och klor för att förbli det, eller i varje fall få det att se ut som om man var det.

Vid nederlag var det med nödvändighet det nationella partiet som var ansvarigt, under inga omständigheter exekutiven. En byråkratisk filosofi av kasernmodell förvisso men med lagar tillhöriga den undre världen. Detta är den nyckel som behövs för att förstå Kominterns historia efter 1924. Inte något oföränderligt extrakt vid namn ”kommunism”.

Ett nytt parti: det kubanska kommunistpartiet

Den rörelse som inletts på Lenins tid för att bilda kommunistpartier eller att redan existerande partier skulle ansluta sig till Komintern fortsatte givetvis efter 1924. Men Stalins och hans mannars

³³ Citerat av F I Firtsov, *op. cit.*, s. 74.

konfiskering av makten förändrade givetvis frågan i grunden. Medan det under den tidigare perioden egentligen varit vänstersocialdemokratiska partier på väg att utvecklas mot kommunismen rörde det sig nu om ”bolsjeviserade” partier, för att använda denna inexacta term, eller ”förstalinerade” sådana, där demokratin eliminerats och verksamheten noga kontrollerades av en apparat helt underställd Moskva. Mycket karakteristiskt för detta var det kubanska exemplet. Grupper av kommunister hade rotat sig där i början av 1920-talet, bland annat i Havanna. En del hade bildat och ledde kämpande fackföreningar. Där återfanns en man som anlönt under täckmantel av att vara köpman och som otvivelaktigt tillhörde den internationella apparaten, utan att det med säkerhet går att fastslå vem det kan ha rört sig om. Några unga intellektuella framträdde i kampen för en universitetsreform. 1925 samlades dessa personer för att bilda parti.

Den 16 augusti 1925 inleddes denna grundningskongress med 13 delegater, av vilka två hade mandat från två håll. Tre kommunistiska grupper var representerade; den i Havanna var störst med 27 medlemmar, vidare gruppen från Guanabacoa och den i San Antonio de los Baños – gruppen i Manzanillo hade inte kunnat komma på grund av brist på pengar. Dessutom deltog den judiska sektionen ur den mexikanska gruppen, Judiska ungmunnister. Det mexikanska kommunistpartiet representerades av Enrique Flores Magón.³⁴ Det stora namnet på denna kongress var givetvis den mycket unge Julio Antonio Mella, erkänd ledare för studenterna i huvudstaden, organisatör av fackföreningen bland tobaksarbetarna, grundare av folkuniversitetet José-Martí, fiende nummer ett till diktatorn Machado, begåvad talare, polemiker och folkledare. Han var ett storartat hopp för världskommunismen, en person som väckt entusiasm hos ett helt folk genom att – trots hajarna – simma ut för att träffa sjömännen ombord på det sovjetiska fartyget *Vorovskij*, som de kubanska myndigheterna vägrat låta anlöpa kubansk hamn, och med dem hylla Oktoberrevolutionen och världskommunismen.

Vid sidan av denne överbegåvade yngling, som förkroppsligade den revolutionära entusiasmen, fanns en man från José Martí's generation, dessa *libertadores* som uppnått självständigheten för Kuba. Det var Carlos Baliño som därefter grundat socialistpartiet på Kuba. Mellan de båda fanns Alejandro Barreiro, en 41-årig arbetare från facket bland *tabaqueros*, Sandalio Junco som var bagare och facklig aktivist med stort anseende, en mindre känd lärare från Kanarieöarna vid namn José Miguel Pérez. Längre bak den som kubanska källor kallade Yunger Semjovich (ibland Abraham Simkovits), han var polack och gick i partiet under namnet Fabio Grobart, med största sannolikhet var han hädanefter Moskvas man.

Kongressen godtog de 21 villkoren, begärde anslutning till Komintern och utsåg en centralkommitté med nio medlemmar, bland annat José Miguel Pérez, generalsekreterare, Julio Antonio Mella, Carlos Balino och Alejandro Barreiro. Men Fabio Grobart, mannen i skuggan, blev bara suppleant.³⁵ Men detta skulle förändras på ett brutalt sätt av en regim som inte ryggade för något. Först avlägsnades Mella efter en klar provokation, där de som låg bakom kanske inte bara var myndigheterna och Machados hantlangare. En del har trott sig se att också Mellas motståndare inom partiledningen hade ett finger med i spelet, eller snarare sovjetiska agenter. Det startade med en operation i två faser: en bomb på Payretteatern i Havanna där polisen fick ett meddelande om att attentatet var Mellas verk. Julio Antonio Mella arresterades genast och åtalades den 27 november. Machado lät också arresteras en del av kommunisternas generalstab: Junco, Barreiro, López, Balino, Penichet och ytterligare 34. Reaktionerna på de absurda anklagelserna motsvarade inte vad Mella hoppats på. Han bestämde sig då för att inleda en hungerstrejk. Det kritiserades skarpt av partiledarna, bland andra José Pena Vilaboa och Grobart, som betecknade hungerstrejken som ”en individualistisk och småborgerlig” hållning, ett brott mot disciplinen. Baliños svarade att strejken gjort honom till en hjälte.³⁶

³⁴ M Rosell, *Luchas obreras contra Machado*, s. 14-16.

³⁵ M Rosell, *op. cit.*, s. 15-16 och s. 66-68.

³⁶ E Poniatowska, *Tinísima*, s. 31.

Inom det kubanska partiet fanns redan en kärna som var Mella trogen: Alejandro Barreiro, peruanen Jacobo Hurwitz, typografen Alfredo López, Antonio Penichet som var ledare för den fackliga organisationen CNOC och en framstående intellektuell, advokaten och poeten Rubén Martínez Villena. På några månader hade de förhållanden som rått när kommunistpartiet grundades helt kullkastats. För det första blev partiets generalsekreterare utvisad ur landet som utlänning och ersattes med José Peña Vilaboa, en arbetare vars förtjänster inte var storartade och han anhöll också snart om att få dra sig tillbaka. I en terrorkampanj från Machados polis eliminerades flera andra kommunistiska arbetarledare: Enrique Varona 1925³⁷ och Alfredo López 1926³⁸. Båda blev mördade, den senare dränktes i Havannabukten med en betongklump kring fötterna. Men det går också att upptäcka meningsskiljaktigheter mellan Mellas grupp och den officiella ledningen. När en av Mellas kamrater i exilen, Jorge Vivó, tog över posten som generalsekreterare i Havanna hamnade han genast i en tillspetsad konflikt med Grobart, som han anklagade för att försöka påtvinga centralkommittén en politik som bestämts i Moskva. Det handlade redan om en helt annan historia än vad som kännetecknat ett kommunistiskt parti före 1923.

”Bolsjeviseringen”

Hade ordet ”bolsjevisering” uppfunnits av Albert Treint för att ställa det i motsats till den ”avbolsjevisering”, som han anklagade Souvarine, Rosmer och sina motståndare i det franska partiet för?³⁹ Varför skulle inte denna hypotes kunna vara sann? När allt kommer omkring hade han ju redan uppfunnit en annan berömd formel när han betecknade enhetsfrontspolitiken som sättet att ”plocka fjädrarna av den socialdemokratiska kycklingen”. Anrättningen måste dock ha varit tillagad i samma kök för i det nummer av *Die Internationale*, som utkom några dagar senare använde sig Guralskij än mer klart av samma motsatspar då han skrev att de fundamentala frågorna stod mellan ”avbolsjeviseringen av det ryska partiet och de europeiska partierna eller behålla bolsjevikernas beskydd av det ryska partiet och en bolsjevisering av de europeiska partierna”.⁴⁰ Det kom i ropet vid Kominterns femte kongress, där Ruth Fischer använde det flitigt i sina utfall. Det skulle få allmän tillämpning vid det femte utvidgade plenarsammanträdet. Bolsjevisering var i början en etikett som användes i kampen mot trotskismen. Sammanbrottet för ledningen i Tyskland och det stöd den lyckats uppnå i de franska och polska partierna kunde förklaras med de rester av mensjevisism som gamla socialdemokrater lämnat kvar där. Enligt en formulering av Stalin handlade bolsjeviseringen ytterst om ”en process för att slutgiltigt bilda äkta bolsjevikpartier i Västvärlden”.⁴¹

I sina teser om bolsjevisering gav Heinz Neumann en helt ny definition av partiet: förtrupp, revolutionär minoritet bland de medvetna arbetarna, det leder hela klassen i dess strider och har i uppdrag att organisera revolutionen. Men det var förmodligen en tolkning som var alltför nära knuten till partiernas revolutionära förflutna. Senare preciserades och modifierades begreppet i själva verket rejält i ett brev från Zinovjev återgivet i *Pravda* den 18 januari 1925. Det handlade inte längre om att ”ta makten” utan om att sluta leden. Vid femte plenarsammanträdet kom Zinovjev med en del ny information: ”Nyckelordet i bolsjeviseringen föddes i kampen mot högern. Den kommer naturligtvis framför allt att riktas mot den men också, förstås, mot avvikelser av ultravänstertyp och mot den pessimism som påverkar oss på olika håll.”⁴²

Under debatten talade Kuusinen om rekrytering av arbetare, ansvarsfulla revolutionärer av nytt slag, och Kreibich fördömde ”de kommissariemetoder” som användes mot utländska partier. Zinovjev försökte sig på en omöjlig syntes där följande ord är värda att lägga på minnet: ”Med bolsjevisering menar vi att partierna återgår till det som varit allmänt, internationellt i bolsjevismen”, innan han övergick till att exemplifiera detta med ”oförsonligt hat mot bourgeoisien och socialdemokratins stora förrädare, viljan att kämpa för proletariats hegemoni över bourgeoisien,

³⁷ *Ibidem*, s. 101-102.

³⁸ *Ibidem*, s. 115-117.

³⁹ *Bulletin communiste*, nr 13, 28 mars 1924, s. 322.

⁴⁰ *Die Internationale*, VII, 31 mars 1924, s. 161.

⁴¹ E H Carr, *Socialism in one Country*, s. 293.

⁴² *Ibidem*, s. 206.

de socialdemokratiska förrädarna, pacifister och halvpacifister, centrister och halvcentrister” osv, ”marxism i handling”, ”verklig leninism”, osv.⁴³ Av den allmänna debatten framgick att i motsats till ”trotskismen”, som definitionsmässigt utgjorde essensen av opposition mot bolsjevismen, var bolsjevismen symbolen för lojalitet mot Kominterns linje.

I Tyskland, i samband med kampen mot högern, utvidgades fördömandet av trotskismen till att också gälla ”luxemburgismen”. Konkret lades tonvikten där på doktrinär ortodoxi och på ”järndisciplin”, som måste förenas till ”monolitism” och i detta syfte, framhöll Zinovjev, ”utrota alla rester och överlevande inslag av socialdemokrati, federalism, självständighet”, osv. Kominterns exekutivkommitté gavs alla befogenheter för att utan svaghetstecken tillämpa den striktaste disciplin. Stalin underströk också med stor kraft att bolsjevismen också var osvikligt stöd åt sovjetmakten och kamp mot imperialisternas intriger, medvetenheten om att Sovjetunionen var ”bastionen för revolutionära rörelser i alla länder” och att vaktslåendet om den ”betydde att arbetarklassens seger över världsbourgeoisien närmade sig”.

Den nya strukturen

Från 1924 hade Komintern utrustat sig med en centraliserad och disciplinerad apparat av yrkesrevolutionärer, skapad med det sovjetiska partiet som modell, ledd från Moskva och i överensstämmelse med sovjetisk utrikespolitik. Den främsta uppgiften för denna järnkohort var att garantera försvaret av ”det socialistiska landet”. Teorin om ”socialismen i ett land” och den nya inre regim där all partidemokrati kvävdes var de två spenarna på stalinismen.

Än mer betydelsefullt var kanske förändringarna i karaktären och sammansättningen av ledningarna för kommunistpartierna. I ”bolsjevismens” namn genomfördes raskt utrensningen inom de ledarskap som, oavsett om de kunde betecknas som vänster eller höger, inte villkorlöst rättade sig efter Kominternledningen i Moskva. Det uppstod partier av ett nytt slag. Det var inte längre de vänstersocialdemokratiska partier som de varit genom omständigheterna och historiens tyngd. Men de var inte heller ännu de stalinistiska partier som de skulle bli genom uppslutningen bakom den stora modellen i Öst, vars hjälptrupper de skulle bli i kampen för ”socialism i ett land”.

Det var bara genom de stalinistiska propagandisternas missbruk av språket som denna omvandling, såväl bokstavligt som bildligt helt motsatt bolsjevismen, kunde kallas ”bolsjevism”. Det är synnerligen slående att en majoritet av västliga historiker kunnat gå i god för det och göra ordet till ett vetenskapligt begrepp. Det rör sig om en storartad historisk missuppfattning, men det förefaller som de som gör sig skyldiga till den inte bryr sig om det.

Lästips

Flera av kapitlen handlar om försöken att utforma och tillämpa enhetsfronttaktiken och därmed besläktade frågor. Om detta finns en hel del historiska arbeten och Komintern-dokument.

Historiska arbeten:

E H Carr: [Ryska revolutionen del 3](#) innehåller flera kapitel (28-31) som rör perioden 1921-22. Se även [Mellan Lenin och Stalin](#), i synnerhet kapitlen 5-7 och 9 (om det misslyckade upproret i Tyskland 1923).

Fernando Claudín: [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#). Kapitel 2 och i synnerhet kapitel 3 om urartningen av Komintern.

John Riddell: [Enhetsfrontpolitikens ursprung](#) och [En ”arbetarregering” som ett steg mot socialismen](#)

⁴³ Protokoll des V Weltkongress der KI, s. 508.

Tidsdokument:

Resolutioner, teser m m från Kominternkongresserna 1921-24: [Tredje kongressen](#), [Fjärde kongressen](#) samt [Femte kongressen](#).

[Den proletära enhetsfronten](#). Dokument från 1921-22.

[Komintern debatterar enhetsfronten](#). Kominterns exekutivkommitté (EKKI), februari 1922

[Debatt om enhetstaktiken](#). Referat från två ”utvidgade exekutivkommittémöten” 1922.

[Debatt om "arbetarregering"](#). Från Kominterns 4:e kongress 1922.

[Arbetar- och bonderegeringen](#). Resolution och rapport vid ett utvidgat EKKI-möte i juni 1923

[Resolution om fascismen](#). (EKKI i juni 1923)

August Thalheimer: [Kampen för enhetsfront i Tyskland, 1920-1923](#)

Leo Trotskij: [Tal om kamrat Radeks rapport om ”Kominterns taktik” vid den tredje kongressen](#) (2 juli 1921)

[Tal om kamrat Lenins rapport om ”Ryska kommunistiska partiets taktik”](#) (5 juli 1921)

[Frågan om enhetsfronten](#) (februari 1922)

[Om enhetsfronten](#) (2 mars 1922)